

**TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
GÖRÜŞMELERİNDE NAHÇIVAN MESELESİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BÖLGE ÇALIŞMALARI**

Muzaffer KARACA

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Aziz KILIÇ**

**TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GÖRÜŞMELERİNDE NAHÇIVAN
MESELESİ**

Muzaffer KARACA

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Aziz KILIÇ**

**KARABÜK
Ocak 2022**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	16
GİRİŞ	17
BİRİNCİ BÖLÜM	20
AZERBAYCAN CUMHURİYETİ VE NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ	20
1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti	20
1.1.1. Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler	20
1.1.2. Azerbaycan Dış Politikası	21
1.1.3. Azerbaycan - Türkiye İlişkileri	23
1.1.4. Azerbaycan-Nahçıvan İlişkileri ve Nahçıvan'ın Azerbaycan Açısından Önemi.....	24
1.1.4.1. Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi ve Nahçıvan.....	26
1. 2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti.....	27
1.2.1. Nahçıvan Hakkında Genel Bilgiler	27
1.2.2. Nahçıvan'ın Ekonomik Durumu.....	29
1.2.3. Nahçıvan'ın Coğrafi Konumu	31
1.2.4. Nahçıvan'ın Eğitim Sistemi	32
1.2.5. Uluslararası Antlaşmalara Göre Nahçıvan.....	32
1.2.5.1. Türkmençay Antlaşması	32
1.2.5.2. Gümrü Antlaşması.....	33

1.2.5.3. Moskova Antlaşması.....	34
1.2.5.4. Kars Antlaşması.....	36
1.2.5.5 Nahçıvan Anlaşması	36
İKİNCİ BÖLÜM.....	38
ULUSLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN NAHÇIVAN	38
2.1. Devletlerin Geçmişten Günümüze Nahçıvan Politikaları	38
2.2. Nahçıvan - Ermenistan İlişkileri.....	40
2.2.1. Ermenistan'ın Nahçıvan Savları ve Bölgede Yapmış Olduğu Katliamlar	40
2.2.2. Ermenistan'ın Nahçıvan'ı İşgal Politikaları	43
2.3. Nahçıvan – Türkiye İlişkileri	45
2.3.1. Türkiye'nin Nahçıvan ve Güney Kafkasya Politikası.....	45
2.3.2. Türkiye Açısından Nahçıvan'ın Önemi.....	46
2.3.3. Nahçıvan - Türkiye Ticari ve Ekonomik İlişkiler	47
2.3.4. Hasret Köprüsünün Açılışı	48
2.3.5. Dilucu Sınır Kapısı	49
2.3.6. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde 1992 Nahçıvan Krizi	50
2.3.7. Zengezur Koridoru ve Türkiye ile Nahçıvan Açısından Önemi	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	54
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ TUTANAKLARINDA TÜRKİYE - NAHÇIVAN İLİŞKİLERİ	54
3.1. TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan ile Gümrük Kapısı ve Ticari İlişkiler . 54	
3.1.1 TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan Özelinde Dilucu Sınır Kapısı	54
3.1.2 TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan ile Ticari İlişkiler	58
3.2. TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan ile Siyasi ve Askeri İlişkiler	63
3.2.1. TBMM Görüşmelerinde Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Krizi	81
3.3. TBMM Komisyon Görüşmelerinde Nahçıvan.....	88
3.3.1. TBMM Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonunda Nahçıvan İle Yapılan Elektrik İthalat ve İhracatı	88
3.3.2 TBMM Dışişleri Komisyonu Görüşmelerinde Nahçıvan ile Ekonomik İlişkiler.....	89
3.4. TBMM'de Nahçıvan Özelinde Hükümet Yetkililerine Yöneltilen Soru Önergeleri ve Cevapları.....	91

3.5. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma Yapan Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları.....	100
3.5.1. Ebulfeyz Elçibey'in TBMM Konuşması.....	100
3.5.2. Haydar Aliyev'in TBMM Konuşması	101
3.5.3. İlham Aliyev'in TBMM Konuşması	103
SONUÇ	106
KAYNAKÇA.....	110
TABLolar LİSTESİ	118
ŞEKİLLER LİSTESİ	119
ÖZGEÇMİŞ	120

TEZ ONAY SAYFASI

Muzaffer KARACA tarafından hazırlanan “TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GÖRÜŞMELERİNDE NAHÇIVAN MESELESİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Aziz KILIÇ

.....

Tez Danışmanı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Bölge Çalışmaları(Disiplinlerarası) Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 26/01/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Osman KARACAN (İNÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Aziz KILIÇ (İNÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarını intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Muzaffer KARACA

İmza :

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının amacı Türk Dünyası'nın dostluğun ötesinde kültür ve kader bağları bulunan iki devleti Türkiye ve Azerbaycan'ın diplomatik ilişkilerinde kilit rol oynayan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti için önemini Gazi Meclisimizin Genel Kurul tutanaklarından hareketle ortaya koyabilmektir.

Beni Uluslararası İlişkiler alanında akademik faaliyette bulunmaya teşvik eden ve tez çalışmam boyunca bilgisiyile, tecrübesiyile ve önerileriyle yolumu aydınlatan, akademik disiplini ve duruşunu örnek aldığım değerli hocam Prof. Dr. Ali ASKER'e saygılarımı arz ederim. Yüksek Lisans eğitimim boyunca sürekli desteğini gördüğüm, ilmi açıdan ufkumu açan, tez yazım sürecimde desteğini daima yanımda hissettiğim, akademik ustalığıyla bana yön veren değerli tez danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Aziz KILIÇ'a şükranlarımı sunmak isterim.

Beni Türk milletine gönülden bağlı bir bilim insanı hüviyetine erdirmek uğruna her türlü zorluğa göğüs geren, her anımda sevgi, ilgi ve desteklerini yanımda hissettiğim anne ve babama minnetlelerimi sunmak isterim. Ayrıca Y.Müh. Ayşenur ALPEREN, Arş. Gör. Nuri KARACA, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mustafa KARACA, Doç. Dr. Hasan KARACA'ya ve ailemin tüm bireylerine buradan bir kez daha teşekkürlerimi iletmek isterim.

Akademik çalışma yapmamda desteklerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Ünal ÖZDEMİR ve Doç. Dr. Osman ÇEPNİ hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca kişiliği ve karakteriyile örnek şahsiyet, hayatımın her alanında desteğini benden esirgemeyen ve akademik çalışmalara yönelmemde büyük emekleri olan değerli büyüğüm Olcay KILAVUZ'a şükranlarımı sunarım.

Türk Dünyası'nın göz bebeği Nahçıvan'ın Türkiye ile diplomatik, siyasi ve ticari ilişkiler gibi sosyal ve kültürel bağlarının daha da güçleneceği, Türk Dünyası'nın bir bütün olarak şahlandığı günleri görmek dileğiyle.

Muzaffer Karaca
Karabük, 2022

ÖZ

Tarih boyunca Nahçıvan bölgesi, çevresinde konumlanan siyasi otoriteler ve medeniyetlerin odağında yer alan stratejik bir bölge olmuştur. Nahçıvan kadim tarihi boyunca gerek bereketli toprakları gerekse ticaret yolları üzerinde konumlanan stratejik konumuyla çeşitli el değiştirmeler ve siyasi mücadelelerin merkezinde yer almış bir bölge olarak bugün Azerbaycan Türklerinin çoğunlukla yaşadığı özerk bir yönetim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya devletleri ve Azerbaycan ile olan ticari, ekonomik, lojistik, sosyal ve kültürel ilişkilerin doğrudan geliştirilmesinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin rolü oldukça önemlidir. Nahçıvan, Türkiye'nin Türk Devletleriyle kara bağlantı sınırı olan tek bölgedir. Özellikle Azerbaycan'ın Karabağ zaferinden sonra Zengezur koridorunun ulaşımına açılmasıyla Türkiye'nin Orta Asya ve Çin'e Türk toprakları üzerinden ulaşmasının yolu açılmış olacaktır. Bu gelişmeler Türkiye için Nahçıvan'ın kültürel ve ekonomik anlamda önemini daha da arttırmıştır. Nahçıvan bölgesi Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri tarafından daima korunup gözetilen bir bölge olmuş ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ile ticari ilişkilerinde Türkiye'nin iş birliğinin taşıyıcısı konumunda bulunmuştur.

Bu tez çalışmasının amacı, TBMM tutanakları ışığında Türkiye-Nahçıvan ilişkilerinin ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel boyutlarını uluslararası ilişkiler yaklaşımı açısından ortaya koymaktır. Bu bağlamda, iktidar partileri, muhalefet partileri ve milletvekillerinin Nahçıvan konusunda Mecliste yapmış oldukları konuşma ve görüşmelerle ilgili TBMM tutanakları tespit edilmiştir. Söz konusu Meclis tutanaklarından elde edilen veriler ışığında Türkiye'nin Nahçıvan'a yönelik izlediği politikalarla ilgili bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre Nahçıvan ile ilgili konuların özellikle Iğdır ve Kars illerinin milletvekilleri tarafından Meclis gündemine taşındığı görülmektedir. Mecliste Nahçıvan ile ilgili yapılan konuşma ve görüşmelerde daha çok ticari ilişkiler ve gümrük kapısıyla ilgili meseleler ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Nahçıvan, TBMM Genel Kurulu, Ekonomik İlişkiler.

ABSTRACT

Throughout history, the Nakhchivan region has been a strategic region at the center of the political authorities and civilizations located around it. Nakhchivan, as a region that has been at the center of various political struggles, with its fertile lands and its strategic location on trade routes throughout its ancient history, today appears as an autonomous administration where Azerbaijani Turks mostly live.

The role of the Nakhchivan Autonomous Republic is very important in the direct development of Turkey's commercial, economic, logistics, social and cultural relations with the Caucasus, Central Asian states and Azerbaijan. Nakhchivan is the only region where Turkey has a land connection border with the Turkish States. Especially after Azerbaijan's Karabakh victory, the Zangezur corridor will be opened for transportation, and the way for Turkey to reach Central Asia and China through Turkish lands will be opened. These developments have increased the cultural and economic importance of Nakhchivan for Turkey. The Nakhchivan region has always been a region protected and observed by the governments of the Republic of Turkey and has been the carrier of Turkey's cooperation in Azerbaijan's territorial integrity and commercial relations.

The aim of this thesis is to reveal the economic, political, military and cultural dimensions of Turkey-Nakhchivan relations in terms of international relations approach in the light of minutes of the Grand National Assembly of Turkey. In this context, the minutes of the Parliament on the speeches and negotiations held by the ruling parties, opposition parties and deputies in the Parliament on the issue of Nakhchivan have been determined. In the light of the data obtained from the Parliamentary minutes, some conclusions have been reached regarding the policies followed by Turkey towards Nakhchivan. Accordingly, it is seen that the issues related to Nakhchivan were brought to the agenda of the Parliament, especially by the deputies of the provinces of Iğdır and Kars. During the speeches and negotiations held in the Parliament on Nakhchivan, issues related to trade relations and customs gates came to the fore more often.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Nakhchivan, the Plenary of Grand National Assembly of Turkey, Economic Relations.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Türkiye Büyük Millet Meclisi Görüşmelerinde Nahçıvan Meselesi
Tezin Yazarı	Muzaffer Karaca
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Aziz Kılıç
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	26/01/2022
Tezin Alanı	Bölge Çalışmaları (Disiplinlerarası)
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	120
Anahtar Kelimeler	Türkiye, Azerbaycan, Nahçıvan, TBMM Genel Kurulu, Ekonomik İlişkiler

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Nakhchivan Issue in the Plenary Meetings of the Grand National Assembly of Turkey
Author of the Thesis	Muzaffer Karaca
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Aziz Kılıç
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	26.01. 2022
Field of the Thesis	Regional Studies (Interdisciplinary)
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	120
Keywords	Turkey, Azerbaijan, Nakhchivan, the Plenary of Grand National Assembly of Turkey, Economic Relations

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.y	Adı geçen yayın
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleřik Devletleri
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İř Birliği Konferansı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum gaz boru hattı
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı
BTK	Bakü-Tiflis-Kars demiryolu
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
KDV	Katma Deęer Vergisi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KW/H	Kilowatt Saat
MÖ	Milattan Önce
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
STM	Sınır Ticareti Merkezi
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TETAş	Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt Anonim řirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim řirketi
TPIC	Turkish Petroleum International Anonim řirketi

TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
YDSK Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada, TBMM tutanaklarına göre Türkiye-Nahçıvan ilişkileri ele alınmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetini konu edinen Meclis tutanakları tespit edilip incelenmiştir. Ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin tarihi, coğrafi, ekonomik ve jeopolitik konumuna değinilerek Türk dünyası, Azerbaycan ve Türkiye için önemine değinilerek Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin uluslararası ilişkiler bakımından önemi ve diğer ülkelerle ikili ilişkileri ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Sovyetler Birliği'nin egemenliğinde kalan Orta Asya ve Kafkasya'da yaşayan Türk toplulukları 20. yüzyılın son çeyreğinde bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Türkiye'nin bu süreçte özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti ve ona bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyetine ekonomik, siyasi, idari yapı, askeri ve uluslararası ilişkiler alanında yapmış olduğu ve yapamadığı katkılara bilimsel çerçeveden bakılmaya çalışılmıştır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin yasama organı TBMM'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti hakkında milletvekillerinin yapmış olduğu konuşmalar, Nahçıvan ahalisinden gelen mektuplar, soru önergeleri ve kanun tasarıları gibi tutanıklara yansıyan hususlar ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye ve Türk dünyası için jeopolitik öneme sahip Nahçıvan'ın TBMM'de hangi durumlardan dolayı gündeme geldiğini ve milletvekillerinin bölge hakkındaki düşüncelerini yansıtmaktır. Nahçıvan'a dair sorunların ve bunlarla ilgili çözüm yollarının tespit edilmesi ve bunun ışığında geleceğe yönelik politikaların üretilmesine katkı sağlamayı amaçlaması bakımından bu çalışmanın önemli olduğu kanaatindeyiz.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada Türkiye-Nahçıvan-Azerbaycan ilişkileri ile Azerbaycan ve Nahçıvan hakkında bilgiler içeren tarih, coğrafya, uluslararası ilişkiler, ekonomi alanlarındaki kitap, makale, dergi ve resmi internet siteleri, istatistiki veriler ve raporlar incelenmiştir. Konuyla ilgili güncel gelişmeler takip edilmiştir. TBMM Tutanak Dergisi üzerinden Nahçıvan kelimesinin geçtiği bütün tutanaklar taranarak Nahçıvan merkezli görüşmeler incelenmiştir.

Tezin I. ve II. bölümlerinde Nahçıvan hakkında tarihi, coğrafi ve uluslararası ilişkiler bakımından genel bilgiler verilmiş, III. bölümünde ise TBMM’den temin edilen tablo 1, 2 ve 3’de verilen tutanakların içerik analizleri yapılmıştır.

Tablo 1: TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan konulu tutanakların arşiv bilgisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Görüşmelerinde Nahçıvan ile İlgili Tutanaklar				
DÖNEM	YASAMA YILI	CİLT	BİRLEŞİM	TARİH
1	1	3	48	14/08/1336 (M. 1920)
1	1	8	143	03/02/1337 (M. 1921)
1	2	9	3	05/03/1337 (M. 1921)
1	1	2	26	03/07/1337 (M. 1921)
1	2	9	11	24/03/1337 (M. 1921)
1	2	11	50	14/07/1337 (M. 1921)
1	2	11	53	21/07/1337 (M. 1921)
1	3	18	9	16/03/1338 (M. 1922)
18	1	5	39	22/03/1988
18	3	37	54	22/12/1989
19	1	4	44	04/03/1992
19	1	7	56	20/03/1992
19	1	65	63	14/04/1992
19	1	11	78	20/05/1992
19	4	65	2	06/09/1994
19	4	90	133	04/07/1995
20	1	9	86	01/08/1996
20	2	24	78	04/04/1997
20	3	54	102	10/06/1998
21	2	14	10	21/10/1999
21	2	14	12	27/10/1999
21	2	30	75	04/04/2000
21	2	33	99	25/05/2000
21	3	62	95	02/05/2001
21	4	78	31	05/12/2001
21	4	75	18	08/11/2001
21	1	56	68	13/03/2001
22	4	96	10	20/10/2005
22	4	112	67	23/02/2006
23	1	30	14	06/11/2008
23	4	51	9	21/10/2009
24	3	47	83	27/03/2013
27	2	14	93	26/05/2019
27	4	Tezin yazıldığı tarih itibarıyla TBMM kayıtlarında cilt bilgisine ulaşılamamıştır.	2	06/10/2020
27	4	Tezin yazıldığı tarih itibarıyla TBMM kayıtlarında cilt bilgisine ulaşılamamıştır.	14	10/11/2020

Tablo 2: TBMM Soru Önergelerinde Nahçıvan konulu tutanakların arşiv bilgisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Nahçıvan ile İlgili Soru Önergeleri			
Dönem	Yasama Yılı	Esas Numarası	Tarih
19	1	7/87	19/03/1992
19	1	7/88	19/03/1992
19	1	7/89	19/03/1992
19	1	7/90	19/03/1992
19	1	7/91	19/03/1992
19	2	7/340	23/09/1992
19	3	7/1618	26/07/1993
19	3	7/2785	06/12/1993
22	1	7/396	11/04/2003
22	1	7/975	17/07/2003
22	1	7/1083	30/07/2003
22	1	7/1084	30/07/2003
22	3	7/4385	08/12/2004
22	3	7/4428	08/12/2004
22	3	7/5263	07/03/2005
22	4	7/8183	08/08/2005
22	3	7/6614	31/05/2005
22	4	7/14207	28/05/2006
23	4	7/10634	20/10/2009
27	4	7/40038	19/01/2021

Tablo 3: TBMM Komisyon Görüşmelerinde Nahçıvan konulu tutanakların arşiv bilgisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyon Görüşmelerinde Nahçıvan ile İlgili Tutanaklar			
Görüldüğü Komisyon	Dönem	Yasama Yılı	Tarih
<i>Dışişleri Komisyonu</i>	24	2	01/10/2011
<i>Dışişleri Komisyonu</i>	24	2	01/12/2011
<i>Dışişleri Komisyonu</i>	24	3	24/01/2013
<i>Kamu İktisadi Teşebbüsleri</i>	24	3	30/05/2013
<i>Dışişleri Komisyonu</i>	26	1	18/02/2016
<i>Plan ve Bütçe Komisyonu</i>	27	2	09/11/2018

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Nahçıvan tarihin her döneminde bölgesel güçlerin ve Türk milletinin önemli konularından biri olmuştur. Türkiye özellikle 1917-1923 yılları arasında bölge üzerinde hassasiyetle durmuş burasının Türk yurdu olarak kalmasında büyük çabalar sarf etmiştir. Bölgenin diğer aktörleriyle yapılan ikili ilişkilerde Nahçıvan tavizsiz bir şekilde savunularak bölge politikası Nahçıvan üzerinden belirlenmiştir.

Nahçıvan bulunduğu konum itibariyle bölge ve uluslararası açıdan çok önemli bir noktadır. Türkiye bu denli önemli bir yeri kontrolünde tutmak adına tavizsiz bir siyaset izlemesi uzun vadede kendisine büyük kazanımlar sağlamıştır. Ancak uluslararası arenada verilen desteğe nazaran bölgenin ekonomik olarak gelişip kalkınmasında yeterli destek sağlanamamıştır. Bu çalışmayla Nahçıvan'ın Türkiye için önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışma TBMM görüşmelerinde Nahçıvan'ın ele alınışı ve bu görüşmelerin tutanaklarıyla sınırlıdır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti özelinde tutanaklar incelenerek doğrudan Nahçıvan'ı ilgilendiren konular ele alınmıştır.

Özellikle TBMM 1. Dönem tutanaklarında kullanılan dil ve Nahçıvan ile ilgili Nahçıvan'dan kaynaklara erişmekte güçlük çekilmiştir. Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı özerk yapıda olması bu bölge özelinde özellikle ekonomik verilere ulaşmayı zorlaştırmıştır. Türkiye'nin ikili ilişkilerde Azerbaycan'ı doğrudan muhatap alması bölgeyle ilgili görüşmelerin daha kısıtlayıcı olmasına yol açmıştır

GİRİŞ

Nahçıvan, dar bir coğrafi bölge olmasına rağmen tarih boyunca kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış, üzerinde siyasi mücadelelerin boy gösterdiği aynı zamanda önemli bir kültür merkezi olarak dikkat çekmektedir. Nahçıvan'da Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere birçok topluluk kadim bir kültür mirası ortaya koymuşlardır.

Nahçıvan adının kökeniyle ilgili çeşitli etimolojik açıklamalar yapılmakla birlikte "Nahçıvan" kelimesinin, "Nakş-ı cihan", yani "dünyanın nakışı" kelimelerinden türediğine dair bulguların yanı sıra semavi dinlerin tümünde yer alan Hz. Nuh kıssasından hareketle "Nuh'un takipçilerinin şehri" anlamına geldiğine dair görüşler mevcuttur.¹ Bu etimolojik açıklamalar Nahçıvan'ın çeşitli kültür ve medeniyetler açısından önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Azerbaycan Türklerinin tarih sahnesine çıkmaya başladıkları günden bugüne kültürel hayatın canlılığını koruduğu Nahçıvan aynı zamanda tarih boyunca birçok devletin hüküm sürmek için mücadeleler verdiği bir bölge olmuştur. Tarih boyunca Ahamenişler, Atropatena, Sasaniler, Arap Halifeliği, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Selçuklular gibi kadim devletler tarafından kontrolü devralınan Nahçıvan, bu yönetimler için stratejik öneme sahip bir merkez olma özelliği taşımıştır. Arap halifelerinin askeri bir merkez olarak belirlediği Nahçıvan, kontrolüne girdiği diğer devletler tarafından da önemli bir idare merkezi olmuştur.²

Nahçıvan'ın tarih boyunca devam eden bu stratejik önemi tesadüf değildir. Gerek doğu ve batı arasında karayolu bağlantısı olan lojistik konumu, gerek coğrafi ve topoğrafik özellikleri gerekse ticaret yolları üzerinde yer alması Nahçıvan'ı çevresindeki siyasi mekanizmaların odağı haline getirmiş, sadece Azerbaycan Türklerinin değil doğunun diğer medeniyetleri için de önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Azerbaycan ve Nahçıvan'ın Türkiye ile ikili ilişkileri ele alınarak Türkiye'nin bölge üzerinde izlemiş olduğu politika, Nahçıvan'ın statüsünü kazanmasında Türkiye'nin etkisi ve Nahçıvan'ın siyasi,

¹Azerbaycan Tarihi ve Yer Adları. <http://anl.az/download/azerbaycanin-tarixi-abideleri.pdf> Görüntülenme Tarihi: 13.10.2021

² İsmail Hacıyev, Ebülfez Amanoğlu, *Tarihte ve Günümüzde Nahçıvan*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998), s. 2-3-4.

ekonomik, kültürel ve bir çok alanda gelişiminde Türkiye'nin üstlenmiş olduğu role değinilmiştir. Ayrıca Nahçıvan'ın tarih boyunca hangi yönetimlerle ne şekilde ilişkilerde bulunduğu, hangi devletlerin yönetiminde yer aldığı ve kültürel yapısının oluşmasında hangi tarihsel süreçlerin rol oynadığı ele alınmıştır. Öte yandan Nahçıvan'ın jeopolitik önemi, demografik ve etnik yapısı üzerine niceliksel bilgiler de değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin bugünkü siyasi statüsünün ne olduğu ve hangi bölgesel güçlerin Nahçıvan ile ne tür ilişkiler geliştirdiği üzerinde durulmuş ve çevre ülkelerin Nahçıvan politikaları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Görüşmelerinde Nahçıvan Meselesi” adlı bu tez çalışmasının üçüncü bölümünde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile kurduğu ekonomik, askeri ve siyasi ilişkilerin seyri milletvekillerinin gözünden ele alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın ana materyalini oluşturan TBMM Genel Kurul Tutanaklarında Nahçıvan üzerine yapılan değerlendirmeler, verilen soru önermeleri, Nahçıvan ahalisinden gelen mektuplar ve Türkiye Cumhuriyeti liderlerinin Nahçıvan üzerine yapmış oldukları konuşmalar gibi çeşitli konulardan tutanaklarda yer alan bilgilerden hareketle Türkiye'nin Nahçıvan stratejisinin yasama erki tarafından seyrinin analizine yer verilmiştir.

Netice itibariyle TBMM Genel Kurul Tutanaklarında Nahçıvan hakkında milletvekillerinin ortaya attıkları iddialar, gündem dışı konuşmalar ve öneriler üzerine değerlendirilmeler yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin yasama organında Nahçıvan ile ilgili hangi meselelerin masaya yatırıldığı ve hangi önerilerin hayata geçirildiği üzerinde durulmuş ve Türkiye'nin, Azerbaycan ve Orta Asya ilişkilerinin siyasi, ekonomik ve kültürel yönlerinin geliştirilmesinde Nahçıvan'ın yeri ve önemi ortaya konulmuştur.

Sonuç bölümünde ise Mustafa Kemal Atatürk'ün Nahçıvan vizyonu başta olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin Nahçıvan politikalarının tarihsel seyri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Nahçıvan ile sınır bölgesi olan Dilucu bölgesine inşa edilen Hasret Köprüsü'nün siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesindeki önemi ortaya konulmaya çalışılmış ve Türk hükümetlerinin bugüne kadar Azerbaycan-Türkiye dostluğunu pekiştiren Nahçıvan politikaları üzerine bir derleme yapılmaya çalışılmıştır.

Nahçıvan'ın kadim tarihi ve Türk dünyası için öneminden hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk dünyası ile tek karayolu bağlantısı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile ikili ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu vizyon ile Türkiye – Nahçıvan ilişkilerinin önemine değinilerek bu ilişkilerin geliştirilmesinde ne tür politikaların geliştirilmesi gerektiğine dair önerilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ VE NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti

1.1.1. Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler

Azerbaycan tarihi geçitlerin ve önemli ticaret yollarının bulunduğu Kafkasya bölgesinde yer almaktadır. Tarihte Persler, Medler, Ahamemiş, Selevko ve Abbasi gibi farklı yönetimler Azerbaycan'a hakim olmuşlardır. Türkler ilk olarak milattan önce 7. yüzyılda bölgeye akınlar gerçekleştirmiştir. Hazar ve Hun Türkleri tarafından bölge hakimiyet altına alınarak uzun süre bu devletlerin yönetiminde kalmıştır. Bölgenin tamamen Türkleşmesi Selçuklular döneminde mümkün olmuştur. Osmanlı, Rusya ve İran arasında bölge üzerinde hakimiyet kurma mücadeleleri verilmiş bölge uzun süre Rus hakimiyetinde kalmıştır.³

Stalin ve Lenin tarafından Rusya'da gerçekleştirilen ihtilal sonrasında Kafkas milletleri bağımsızlık mücadelelerine girişmiştir. Azerbaycan Türkleri, 28 Mayıs 1918 yılında ilk Müslüman cumhuriyet olma özelliğini taşıyan Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık bildirisini yayınlayan Milli Şura Başkanı Mehmed Emin Resulzade devletin kurucu Cumhurbaşkanı olmuştur.⁴ 23 ay bağımsız olarak ayakta kalan Azerbaycan Cumhuriyeti, Kızıl Ordu tarafından işgale uğrayarak Sovyet Rusya'nın egemenliği altına girmiştir.⁵

Azerbaycan Türkleri uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında yaşadıkdan sonra verilen bağımsızlık mücadelesinin neticesinde 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Azerbaycan: Türkiye, Ermenistan, İran, Gürcistan ve Rusya devletleriyle sınır komşusudur.⁶ Azerbaycan 59 rayon 11 şehir ve bir özerk cumhuriyetten meydana gelmektedir. Rayonlar Türkiye idari

³ Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, (2016), 156-157.

⁴ Ali Asker, "Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler", *Yeni Türkiye Dergisi - Kafkaslar - V*, C. 21, S. 75, (2015), 539-540.

⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri ilişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (Ankara, 2000), 9.

⁶ A.g.y, 9.

yapısına göre şehirlere denk gelmektedir. Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmektedir ve seçilen cumhurbaşkanının yetkilendirdiği başbakan ve bakanlar kurulu devleti idare etmektedir. Yasama organı Milli Meclistir.⁷

1.1.2. Azerbaycan Dış Politikası

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra sahip olduğu petrol-doğalgaz kaynakları ve coğrafi konumundan dolayı uluslararası toplumda önemli bir aktör olmuştur. Azerbaycan dış dünya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, bölgesel olarak da iyi ilişkiler yürütme hedefinde olmuştur. Ülke yönünü batıya çevirmiş, batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak ve uluslararası güvenlik ve ekonomik kuruluşlara dahil olmak için çaba sarf etmiştir.⁸ Batıya yönelmesinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya ve Ermenistan arasındaki askeri iş birliğinin başlaması etkili olmuş ve bu durum Azerbaycan'ı Rusya'ya karşı mesafeli bir politika izlemeye itmiştir.⁹

Bağımsızlığın ilanından sonra Azerbaycan'da kurulan iktidar Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Fakat Elçibey iktidarıyla yön Türkiye ve Batı eksenine kaymıştır. Haydar Aliyev dönemiyle beraber genel olarak dış politikada denge siyaseti uygulanmıştır. Azerbaycan'ın dış politikasının yönü her ne kadar Batı olsa da son yıllarda batılı devletlerin yeterli destek vermemesi ve vaatlerin sözde kalmasından dolayı Rusya ile sıcak ilişkiler geliştirilmiştir.¹⁰ Devletin uluslararası ilişkilerini belirleyen en önemli faktör devletin toprak bütünlüğünün gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle ülkenin en önemli dış politika faktörü Yukarı Karabağ'dır.¹¹

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2020 yılı itibariyle üye olduğu uluslararası kuruluşlar: ADB (Asya Kalkınma Bankası), BSEC (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü), CE (Avrupa Konseyi), CIS (Bağımsız Devletler Topluluğu), CICA (Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı), EAPC (Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi), EBRD (Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası), ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü), FAO (Tarım ve Gıda Örgütü), GCTU (Sendikalar Genel Konfederasyonu),

⁷ A.g.y 10.

⁸ A.g.y, 11.

⁹ Ali Asker. "Rusya'nın Ermenistan'da Askeri Varlığı: Hukuki ve Politik Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (2012), 93-112.

¹⁰ Reha Yılmaz, Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem, *Bilge Strateji Dergisi*, C. 2, Sayı. 2, (2010), 26.

¹¹ *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri ilişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 11..

GUAM (Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü), IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı), IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası), ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü), ICRM (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi), IDA (Uluslararası Kalkınma Birliği), IDB (İslami Kalkınma Bankası), IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu), IFC (Uluslararası Finans Kurumu), IFRC (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu), ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), IMF (Uluslararası Para Fonu), IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü), Interpol (Uluslararası Polis Teşkilatı), IOC (Uluslararası Olimpiyat Komitesi), IOM (Uluslararası Göç Örgütü), IPU (Parlamentolar Arası Birlik), ISO (Uluslararası Standartlar Teşkilatı), ITSO (Uluslararası Telekomünikasyon-Uydu Örgütü), ITU (Uluslararası Haberleşme Birliği), ITUC (Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu), MIGA (Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı), NAM (Bağılantısızlar Hareketi-gözlemci), OAS (Amerika Devletleri Teşkilatı-gözlemci), OIC (İslam İşbirliği Teşkilatı), OPCW (Kimyasal Silahları Yasaklama Organizasyonu), OSCE (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü), PFP (Barış için Ortaklık), SECI (Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişim-gözlemci), UN (Birleşmiş Milletler), UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı), UNESCO (Eğitim-Bilim ve Kültür Örgütü), WFTU (Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu), WHO (Dünya Sağlık Örgütü), WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı) WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü), WTO (Dünya Ticaret Örgütü-gözlemci) WCO (Dünya Gümrük Örgütü).¹²

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında ekonomik ilişkiler geliştirmeye başladığı ilk ülke Türkiye olmuştur. Bu ilişkilerin oluşması ve güçlenmesinde iki ülkenin kadim tarihsel ve kültürel bağlarının yanı sıra Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ermenistan tarafından ambargoya maruz bırakılması, Azerbaycan ile karayolu hattının bulunmaması gibi durumlar da etkili olmuştur. Bu unsurlar Azerbaycan ile Türkiye arasında ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için uygun zemini hazırlamıştır denilebilir.¹³

¹²Azerbaycan Ülke Profili, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2021.pdf, 2021, 3. (Erişim Tarihi:11.10.2021)

¹³Zeynep Müjde Sakar, "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri Çerçevesinde; Nahçıvan Ekonomisinin Türkiye için Stratejik Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, Sayı. 59, (2018), 1063-1079.

1.1.3. Azerbaycan - Türkiye İlişkileri

Azerbaycan ve Türkiye Avrasya bölgesinin önemli iki kardeş ülkesidir. Güçlü tarihî ve kültürel bağlar iki devlet arasındaki uluslararası ilişkilerin karşılıklı çıkarlar ekseninden ziyade dostluk ve kardeşlik ekseninde ilerlemesini sağlamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilanı ve Türkiye'nin bunu tanıyan ilk ülke olmasından dolayı ikili ilişkiler olumlu başlamış ve 1992 Elçibey hükümeti dönemiyle beraber Azerbaycan yönünü Ankara'ya çevirmiştir.¹⁴

1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Özellikle Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali sırasında uluslararası arenada yalnız bırakılan Azerbaycan'ın yanında sadece Türkiye'nin müttefik ülke olarak yer alması iki ülkeyi daha da yakınlaştırmıştır. Bu süreçte Türkiye uluslararası arenada Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Azerbaycan'ın yanında saf tutarak Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini bitirmiş sınırlarını kapatmıştır. Türkiye'nin Kafkaslardaki en güvenli siyasi, askeri ve ekonomik müttefiki Azerbaycan'dır.¹⁵

Türkiye ile Azerbaycan'ın ekonomik ilişkileri birbirini tamamlar niteliktedir. Her iki ülke arasında ihracat ve ithalatın yanında karşılıklı yatırım projeleri de uygulanmaktadır. 2020 Türkiye dış ticaret verilerine göre Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracat hacmi 2 milyar dolar civarındadır. İhraç ürünlerinin önemli bölümünü savunma sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Yine aynı yılın verilerine göre Türkiye Azerbaycan'dan 411 milyon dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte iki ülke uluslararası bir çok petrol ve doğal gaz anlaşmasına imza atmıştır. Ayrıca Azerbaycan savunma sanayisine önemli yatırımlar yapmakta ve bu yatırımların hayata geçmesinde Türk şirketleri önemli rol oynamaktadır.¹⁶

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde 1990'lı yılların başından itibaren zaman zaman bazı sorunlar yaşanmış olsa da bu sorunları aşmak her iki devlet açısından çok zor olmamıştır. Özellikle ikili ilişkilerde kırmızı çizgiler belirlenmiş ve Ermenistan konusunda Türkiye'nin bir devlet politikası oluşmuştur. Ancak AK Parti hükümetinin

¹⁴ Ulviyye Aydın, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı(2006-20-6): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, Sayı. 13, (2018), 39-40.

¹⁵ Ali Asker, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Pragmatist Boyutu", 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu, Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği, Lefke-K.K.T.C 02 - 05 Aralık 2010, 405-406-407.

¹⁶ Asker, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Pragmatist Boyutu", 406.

içeride ve dışarıda uygulamak istediği açılım politikaları kimi zaman Türkiye Cumhuriyeti'nin yerleşmiş bazı dış politikalarını arka plana atmıştır. Türkiye-Ermenistan protokolünün paraflanması Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde onarılması güç yaralar açmıştır. Türkiye hükümetinin “Ermeni Açılımı” Azerbaycan hükümetinin doğalgaz fiyatlarını yeniden değerlendirme hamlesiyle karşılık bulmuştur. Türkiye’de oynanan Türkiye-Ermenistan maçına Azerbaycan bayraklarının alınmamasına karşılık Azerbaycan’ın Bakü’deki şehitlikten Türk bayraklarını kaldırması gibi bazı yanlış adımların atılmasına sebep olmuştur. “Ermeni Açılımı” başarısızlığa uğramış ancak geçici de olsa Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde derin yaralar açmıştır. Bu süreçte özellikle Türkiye’nin ekonomik çıkarları zarar görmüştür.¹⁷

Zaman zaman sekteye uğramasına rağmen Türkiye-Azerbaycan ilişkileri sağlam temeller üzerinde ilerlemektedir. Karşılıklı ilişkiler sürekli gelişim göstermekte, askeri, ticari ve ekonomik münasebetler her geçen gün artmaktadır.

1.1.4. Azerbaycan-Nahçıvan İlişkileri ve Nahçıvan’ın Azerbaycan Açısından Önemi

Çarlık Rusya döneminde kendisine bağlı diğer bölgelerde olduğu gibi Kafkasya bölgesinde de vilayet yönetimi vardı. Çarlık Rusya’nın ihtilal sonucu yıkılmasıyla beraber Kafkas milletleri Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ederek uluslararası arenada bağımsız devletler olarak yerlerini almıştır. Ermenistan’ın Türk yurtlarını ele geçirme isteği ve bu amacı için Rusya’dan destek almasına ilave olarak Osmanlı’nın ise yaptığı anlaşmalar gereği bölgeden çekilmek zorunda kalması özellikle Nahçıvan Türklerinin sahipsiz kalmasına neden olmuştur. Azerbaycan ve Türkiye dışında Nahçıvan’ın koruyuculuğunu yapan ülke kalmamıştır.¹⁸

Azerbaycan devleti bağımsızlığını ilan etmesine rağmen bölgesinde sınır ihtilafları yaşadığı Ermenistan ve İran vardı. Azerbaycan, uluslararası düzeyde haklarını savunmak sınır meselelerini çözüme kavuşturmak için Paris Barış Konferansına katılmıştır. Görüşmeler esnasında İran ve Ermenistan Nahçıvan’ın kendilerine bağlanması gerektiğini savunmuş ve Azerbaycan ile bu konuda sert tartışmalara

¹⁷ Ali Asker, “Ermeni Açılımı Sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkileri”, *21.Yüzyıl Dergisi*, Sayı. 15, (2010), 45-46-47.

¹⁸ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, 248-249.

girmişlerdir. Özellikle Ermenistan ve Azerbaycan tartışmalarında Nahçıvan kilit rol oynamıştır. Azerbaycan bölgenin kendisine ait olduğunu ispatlamak adına büyük çabalar sarf etmiştir. Görüşmeler neticesinde İran'ın Azerbaycan'ın isteklerine olumlu yaklaşmasından dolayı Azerbaycan-İran ilişkileri düzelmiş, ancak Ermenistan ile ihtilaflar devam etmiştir.¹⁹

İlerleyen süreçte Azerbaycan-Nahçıvan kara bağlantısının Ermenistan tarafından ele geçirilmesi ulaşımın İran veya Gürcistan üzerinden yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ermeniler işgalci bir tavır sergilemiş ve bölgede Türklere yönelik katliamlar yapmıştır. Azerbaycan bütün imkansızlıklara rağmen Nahçıvan'a posta- telgraf hattı çekmeye ve petrol göndermeye çalışmış, ancak kara bağlantısının olmaması ve İngilizlerin Ermenistan'ı desteklemesi bu çabaların başarıya ulaşmasını engellemiştir.²⁰

Azerbaycan ile Nahçıvan'ın dil, din, mezhep, soy ve kültürel olarak ortak değerlere sahip olmaları ve buna ilave olarak Nahçıvan'ın stratejik konumu bölgeyi Azerbaycan için vazgeçilmez kılmaktadır. Ayrıca Türkiye'ye sınır ve Anadolu'ya uzatmayı planladıkları tren yolunun geçiş güzergâhı olmasının dışında Ermenistan'a karşı askeri üstünlük sağlamadaki stratejik konumundan dolayı Azerbaycan bölgeye ayrı bir önem ve özen göstermektedir.²¹

Nahçıvan'ın özerklik statüsü, hukuk, bütçe serbestisi politikası ve yapının merkezi hükümet ile olan ilişkiler mekanizmasında sahip olduğu ayrıcalıklarla Nahçıvan Özerk Cumhuriyetini özgün ve benzersiz kılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti üniter yapıda bir devlet iken Nahçıvan'ın özerk ve parlamenter sistem ile yönetilen yapısı hukuki ve politik kargaşaya sebep olabilir gibi görünse de Azerbaycan ile Nahçıvan'ın hukuki mekanizmaları oldukça olumlu ve sorunsuz işlemektedir.²²

Sonuç olarak SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, kendisine bağlı Nahçıvan'ın gelişiminde ve kalkınmasında büyük rol oynamıştır. Ekonomik ambargolar ve ablukalara karşı mücadele eden ancak yine de izole bir ekonomik seyri bulunan Nahçıvan'ın bugünkü uluslararası prestijli konumuna

¹⁹ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, 249-250

²⁰ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, 253-254.

²¹ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, 249-250

²² İsmail Hacıyev , “Nahçıvan Özerklik Statüsü Korunması ve Tarihi Başarı” (Azerbaycan Milli Kütüphanesi, 2009), 4.

erişmesinde Azerbaycan yönetimi baş aktörlerden biri olmuştur. Öte yandan Nahçıvan'ın Azerbaycan ile Türkiye arasında köprü görevi gören stratejik konumu onu Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde rol oynayan önemli aktörlerden biri yapmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan için Nahçıvan'ın diğer bir önemi de iki büyük Türk devletinin siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğinde aracı rol üstlenen merkez olmasıdır.

1.1.4.1. Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi ve Nahçıvan

Ermeni milisleri 1980'li yıllardan itibaren Yukarı Karabağ bölgesinde Müslüman-Türk toplumlarına zulüm uygulamış ve her geçen gün, bölge üzerinde zulüm ve katliamlarına yenilerini ekleyerek devam etmişlerdir. 1992 yılına gelindiğinde dünya tarihinin en büyük soykırımlarından biri Hocalı'da Azerbaycan Türklerine uygulanmış, dünya devletleri yaşanan soykırıma sessiz kalmanın ötesinde Azerbaycan üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır. Bu süreçte Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer alarak Ermenistan'a yaptırımlar uygulamıştır.²³

1992 yılında yaşanan çatışmalar neticesinde Ermenistan Azerbaycan'a ait birçok bölgeyi işgal ederek Nahçıvan-Azerbaycan arasındaki kara bağlantısını kesmiştir. Bişkek protokolüyle ateşkes imzalanmış olsa da ilerleyen süreçlerde Ermenistan ateşkes kurallarına uymamıştır. 1990'lı yıllardan günümüze kadar bölgede gerginlik devam etmiştir.²⁴

2020 yılında Tovuz'da yaşanan çatışmalar bölgedeki tansiyonu tekrar artırmıştır. 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan güçlerine saldıran Ermeniler misliyle karşılık görmüş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Azerbaycan güçlerinin askeri ve teknolojik hamleleri ve 44 günlük çatışmalar neticesinde Azerbaycan Ermeni güçlerini büyük bir mağlubiyete uğratarak 1992 yılında kaybetmiş olduğu bir çok toprağı geri almayı başarmıştır.²⁵

Yaklaşık 44 gün süren savaş 10 Kasım Karabağ Ateşkes Antlaşmasıyla sona ermiştir. Tarihi zaferin ardından Azerbaycan fiilen kendi kontrolünde olmayan %20'lik toprak oranını %3.25'e indirmiştir. Ateşkes antlaşmasının ilgili maddesine göre Nahçıvan-Azerbaycan arasında kara bağlantısı sağlanacak, Zengezur geçidi üzerinden

²³Ali Asker, Zeynep Gizem Özpınar, "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi". *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 10, Sayı. 21, (2021): 83-106

²⁴ A.g.m, 86-87

²⁵ A.g.m, 91-92.

30 yıldır kapalı olan ekonomik ve ulaşım yolları tekrar faal olacaktır. Bu antlaşmanın sonucu olarak Azerbaycan toprak bütünlüğünü yeniden tesis etme noktasında önemli bir mesafe kat etmiştir.²⁶

1. 2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti

1.2.1. Nahçıvan Hakkında Genel Bilgiler

Nahçıvan'ın ismi eski Arap belgelerinde *Naşava* olarak, Selçuklu ve İlhanlı devletleri döneminde *Nahcuvan* olarak geçmektedir. Evliya Çelebi'ye göre ise *Nahçıvan* ve *Nahşevan* olarak telaffuz edilmektedir. Osmanlı Arşivlerine bakıldığı zaman *Nahçıvan* olarak kaydedildiği görülmektedir.²⁷

Nahçıvan'ın geçmişi milattan önce bin yıllara kadar gitmekte ama antik dönemlerdeki akıbeti hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bölgenin coğrafi yapısı ve stratejik öneminden dolayı Makedonya, Med, Manna, Sasaniler, Antropatene ve Roma gibi medeniyetlere ev sahipliği yaptıktan sonra Bizanslıların yönetimine girmiştir. Hz. Osman döneminde yapılan seferlerle fethedildikten sonra 1514 Çaldıran seferiyle Osmanlı idaresine girmiştir. Osmanlı ve İran arasında dönem dönem el değiştiren bölge bir süre Nahçıvan Hanlığı adıyla kendi kendini yönetmiştir.²⁸

Nahçıvan, günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti yönetimine bağlı özerk bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmektedir. Nahçıvan doğu ve kuzey sınırlarında Ermenistan, batı ve güney sınırlarında İran, kuzey batı sınırlarında ise Türkiye ile sınır komşusudur. Bölge Aras Nehri vadisi ile Zengezur dağları arasında 5.300 km²'lik bir alana sahiptir.²⁹

Nahçıvan Özerk Bölgesinin başkenti Özerk Cumhuriyetin genel adıyla aynı olan Nahçıvan'dır. Başkent dışında 5 tane şehir, 8 kasaba, 207 köy ve 7 ilçe yerleşimine sahiptir.³⁰ Özerk bölge Azerbaycan Devlet Başkanına bağlı şekilde 45 milletvekilinden

²⁶ Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, "Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer" Türkiye Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi, 32-33-34.

²⁷ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan, (İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2011) 3.

²⁸ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan(İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2011) 3.

²⁹ A.g.e, 3.

³⁰ Oğuz Şimşek, "Nahcivan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, Sayı. 6, (2010), 115-116..

oluşan Alî Meclis'in görevlendirmiş olduğu Bakanlar Kurulu tarafından yönetilmektedir. Daha küçük yerleşim birimleri Alî Meclis Başkanının önerisiyle Azerbaycan Devlet başkanının görevlendirdiği icra hakimleri tarafından idare edilmektedir. Özerk bölge Nahçıvan Şehri, Şerur, Şahbuz, Kengerli, Sederek, Ordubad, Culfa ve Bebek rayonlarından kurulu idari bir yapıya sahiptir.³¹

Şekil 1. Nahçıvan Şehirler Haritası

Kaynak: https://www.azerbaijans.com/content_762_tr.html(Erişim Tarihi: 10.12. 2021)

Nahçıvan'ın resmi dili Azerbaycan Türkçesidir ve para birimi Manat'tır. 2018 verilerine göre bölgede toplam 452.800 kişi yaşamaktadır, bölge halkının %99'undan fazlası Müslümandır.³² Nahçıvan'ın toplam nüfusunun çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri oluşturmakla birlikte farklı etnik gruplardan azınlıklar da Nahçıvan'da ikamet etmektedir.³³

³¹ <http://nahcivan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254049> Erişim:(29.12.2021)

³² <http://nahcivan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254049> Erişim:(29.12.2021)

³³ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi. <https://www.stat.gov.az/> Erişim tarihi: 10.12.2021

Tablo 4: 2011 verilerine göre Nahçıvan’da yaşayan azınlıkların sayıları

Kürtler	2.280
Ruslar	517
Ermeniler	147
Ukraynalılar	140
Tatarlar	91
Lezgiler	11

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi.

Nahçıvan sosyal ve kültürel faaliyetleri ile de Türk Dünyası’nın gözde bölgelerinden biri olmuştur. Nahçıvan, 2018’de İslam Kültürünün Başkenti ve Azerbaycan’ın Gençlik Başkenti olarak seçilmiştir. Öte yandan Caspian European Club’un, Azerbaycan Devletinin ekonomik bölgeleri arasındaki 2017 ve 2018 yatırım listelemesinde en yüksek puanı almayı başarmıştır.³⁴

Azerbaycan Devlet Planı’nda Nahçıvan’a ayrılan bölüm de oldukça fazladır. Nahçıvan Yüksek Meclisi Başkanı Vasıf Talibov’un teklifi üzerine "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 95. kuruluş yıldönümüne adanmış Eylem Planı" 21 Ocak 2019 tarihinde onaylanmıştır.³⁵ Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti kurulduğu tarihten bugüne kalkınma programının en doruk noktalarında yer almaktadır.³⁶

1.2.2. Nahçıvan’ın Ekonomik Durumu

Azerbaycan’ın on ekonomik bölgesinden biri olan Nahçıvan, Türkiye, Ermenistan ve İran kavşağında yer almaktadır. Türkiye ve İran ile ekonomik ilişkilerini sürdüren Nahçıvan’ın en uzun sınır hattına sahip olduğu komşusu Ermenistan ile sınır kapıları ve ulaşım hatları kapalıdır.³⁷

Bölge ekonomisi hayvancılık, tarım ve sınır ticaretine dayalıdır. Yer altı kaynakları bakımından zengin bir bölgedir.³⁸ Bölgenin önemli ekonomik faaliyetlerinden olan tuz madenciliği yüz yıllardır devam etmektedir. Sovyetler döneminde bu kaynaktan yeterli düzeyde fayda alınamasa da günümüzde tuz en temel

³⁴ “Hazar Enerji dergisinin Nahçıvan’a özel sayısının tanıtımı” İki Sahil Gazetesi, 18.04.2018

³⁵ “Nahçıvan: işgal tehdidinden stratejik kalkınma hedeflerine. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti - 90. yıl dönümü.” İki Sahil Gazetesi, 18.03.2014

³⁶ İsmail Hacıyev, “Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimi” (Nahçıvan: Anas, 2020)

³⁷ Meltem Keskin Köylü, “Nahçıvan’ın Finansal Güçlenmesi ve Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınması”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 54, 2017, 331:334.

³⁸ Şimşek, “Nahçıvan’ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi” 115-116..

ihraç ürünü olarak birçok ülkeye gönderilmektedir. Ayrıca tuz dağlarının bulunduğu Bebek ilçesinde sağlık turizminden gelir elde etmek amacıyla fizyoterapi merkezleri de açılmıştır.³⁹

Nahçıvan bölgesi uygun iklim koşullarına, verimli topraklara sahip olmasından dolayı tarım üretimine elverişlidir. Bölgenin %29'u tarım faaliyetlerini yapmaya uygun arazilerden oluşmaktadır. Her ne kadar Sovyetler döneminde özel mülkiyet anlayışının olmaması bölgede tarım üretimini geri plana atmış olsa da günümüzde bölgenin başlıca gelir kalemlerinden biri tarım olmuştur. Başlıca üretim kalemleri baklagiller ve buğdaydır.⁴⁰

Nahçıvan ekonomisinin önemli gelir kalemlerinden bir tanesi de sınır ticaretidir. Genel olarak sanayi ürünleri, gazlı içecekler, araçlar ve gazsız içecekler ihraç edilmektedir. Bununla birlikte tıbbi ürünler, araç parçaları, gıda ürünleri, mobilya ve sanayi ürünleri ithal edilmektedir. Bölgenin Azerbaycan merkezi topraklarla kara bağlantısının bulunmaması dünya ile bütün bağlantılarını İran ve Türkiye üzerinden yapılmasını zorunlu kılmıştır. İran ile Nahçıvan arasında bulunan Culfa ve Şahtahtı sınır kapıları açık olmasına rağmen İran ile ekonomik ve ticari ilişkiler zayıf kalmıştır. Ekonomik ve ticari münasebetlerin en sorunsuz ve iyi olduğu devlet Türkiye'dir. Türkiye ile Dilucu sınır kapısı üzerinden ticaret yapılmaktadır.⁴¹

Nahçıvan, kendi imkanlarını kullanarak, tarım üretimini modernleştirmek, doğal kaynaklarını ekonomiye kazandırmak, turizm getirisini arttırmak ve sanayisini geliştirmek adına kalkınma programları uygulayarak eğitim çalışmalarını yürütmektedir. Yerel yönetim serbest ekonomiye geçiş sürecini hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye devam etmektedir. Bölgenin iç pazarının az olması bölgeyi yeni pazarlar bulmaya yöneltmektedir.⁴²

³⁹ Zeynep SAKAR, "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri Çerçevesinde; Nahçıvan Ekonomisinin Türkiye İçin Stratejik Önemi", *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:11, Sayı 59, (2018). 1063:1068

⁴⁰ A.g.m, 1063:1068

⁴¹ Reşat Genç, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti" *Yeni Türkiye Dergisi: Türk Dünyası II*, C. 3, Sayı. 16, (1997), 1212-1213.

⁴² Köylü, "Nahçıvan'ın Finansal Güçlenmesi ve Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınması". 331:334.

1.2.3. Nahçıvan'ın Coğrafi Konumu

Güney Kafkasya bölgesinin en önemli yerlerinden biri olan Nahçıvan, Türkiye-İran-Ermenistan ülkelerinin sınır kesişiminde bulunmaktadır. Nahçıvan, Türkiye ile 11, Ermenistan ile 224 ve İran ile 163 km'lik sınır hattına sahiptir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin toplam yüz ölçümü 5.502,73 km²'dir. Topoğrafik ve yer altı kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Nahçıvan'ın genel topoğrafya bakımından dağlık bir arazisi bulursa da %20 oranında ova ve %2 oranında orman arazisi bulunmaktadır. Öte yandan bölge soda, tuz ve maden suyu bakımından zengin kaynaklara sahiptir.⁴³

Şekil 2. Nahçıvan'ın Jeopolitik Konumu

Kaynak: <https://www.enerjigunlugu.net/irak-ve-nahcivana-urun-ihracati-izni-5-yil-uzatildi-36173h.htm> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Nahçıvan'ın coğrafi konumu tarih boyunca olduğu gibi bugün de oldukça önemlidir. Nahçıvan, 38°51'-39°47' kuzey enlemi ve 44°46'- 46°10' doğu boylamlarında yer almaktadır. Kuzeyi Dereleyez, doğusu Zengezur Dağları güneyi ise Aras Nehri ile çevrelenmiştir. Nahçıvan oldukça dar bir coğrafi alandan oluşmaktadır. Nahçıvan, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %6,4'ünü oluşturmaktadır.⁴⁴

⁴³ "Coğrafi Durumu". Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler. T.C. Dışişleri Bakanlığı. 28 Şubat 2014. <http://naxcivan.cg.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254049> Erişim tarihi: 10.12.2021.

⁴⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi: Nahçıvan Ekonomik Bölgesi <https://www.stat.gov.az/?lang=en> Erişim tarihi: 12.12.2021

Kafkasya'nın güneydoğu bölümünde yer alan Nahçıvan dağlarla çevrili bir vadi biçiminde yer alır. Deniz seviyesinin yaklaşık 1000 metre üzerinde bir rakıma sahip olan bölge izole bir yapıya sahiptir.⁴⁵

1.2.4. Nahçıvan'ın Eğitim Sistemi

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ekonomik ve siyasal anlamda zorluklar yaşıyor olsa da eğitim alanında kendini sürekli geliştiren bir yapıdadır. Eğitim alanında merkezi yönetimin vermiş olduğu destek ve mevcut bölge yönetiminin eğitime verdiği önemden dolayı kısa zamanda önemli mesafe kat etmiştir.⁴⁶

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Nahçıvan ve Şarur Türk liseleri, Nahçıvan ve Ordubad kız liseleri de dahil olmak üzere 221 gündüzlü okul bulunmaktadır. Bunların 205'i ortaokul, 12'si temel okul ve 4'ü ilkokuldur. Özerk Cumhuriyet'te ayrıca 44 okul dışı eğitim kurumu, Çocuk-Genç Spor ve Satranç Okulu, 18 okul öncesi eğitim kurumu bulunmaktadır.⁴⁷

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde devlet üniversitesiyle beraber özel üniversite de bulunmaktadır. İlk, orta ve lise eğitimlerinde modern koşullara göre eğitim verilmekte günün imkanlarından yararlanılmaktadır. Eğitim binaları yeni ve çağın gereksinimlerine uygun bir yapıdadır. Bölgenin gelecek kuşaklarının bilimsel gelişiminin önünde hiçbir engel olmadığı görülmektedir.⁴⁸

1.2.5. Uluslararası Antlaşmalara Göre Nahçıvan

1.2.5.1. Türkmençay Antlaşması

Nadir Şah İran'da öldürüldükten sonra Azerbaycan'da merkezi otorite kaybolmuş Hanlıklar dönemi başlamıştır. 1804 yıllıyla beraber Kafkasya bölgesinde İran ve Rusya arasında iktidar mücadelesi başlamış bu mücadeleyi Rusya kazanmış ve Kafkas bölgesinin hakimi olmuştur. Bu dönemde Nahçıvan İran ve Rusya arasında el değiştirilmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak İran (Kaçar) Rusya'ya anlaşma yapma

⁴⁵ Sakar, "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri Çerçevesinde; Nahçıvan Ekonomisinin Türkiye İçin Stratejik Önemi". 1063-1068

⁴⁶ İbrahim Ethem Atnur, "Nahçıvan" *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası II*, C. 9, Sayı. 54, , (2013), 1495.

⁴⁷ Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Resmi İnternet Sitesi <http://www.nakhchivan.az/portal-1/umum-teh-mekt.htm> 22.11.2021

⁴⁸ Natig Ahmadov, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Bağımsızlık Yıllarında Eğitimin Gelişimi, (<http://tehsil.nmr.az/home/540-2019-11-15-10-49-53.html>) Erişim Tarihi:01.01.2022

isteğinde bulunmuş ve yapılan görüşmeler neticesinde 21 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay antlaşması imzalanmıştır.⁴⁹

Yapılan antlaşmanın 3. Maddesi gereği Nahçıvan bölgesi Rusya'ya teslim edilmiştir. Söz konusu antlaşma aynı zamanda Kafkas bölgesinde yaşayan Türklerin kaderini belirlemede etkili olmuştur. Fakat yapılan antlaşmada Azerbaycan Türkleri masada yoktur. Dolayısıyla Rusya ile İran kendi dışındaki milletlerin kaderini belirleyen bir antlaşma imzalamıştır.⁵⁰ Antlaşma neticesinde bölgede bulunan Nahçıvan ve İrevan Hanlıkları yıkılarak yerine Ermeni şehri kurulmuştur.⁵¹ Antlaşma ışığında Ermenistan'ın temelleri atılmış ve 15. maddeye dayanılarak Ermeniler Kuzey Azerbaycan'a yerleştirilmiştir.⁵²

19. Yüzyıl başlarında Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay antlaşmasının etkileri günümüze kadar sürmüş, Ermeniler sistemli şekilde bölgeye yerleştirilerek Azerbaycan kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş, Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki bölgeye Ermeniler girmiştir.⁵³ Azerbaycan Milli devleti dağılmış, Kuzey Azerbaycan Rusya tarafından işgal edilmiş ve Güney Azerbaycan bölgesi İran'a bağlanmıştır.⁵⁴

1.2.5.2. Gümrü Antlaşması

Osmanlı İmparatorluğunun doğu bölgesinden çekilmesiyle beraber Ermeni ilerlemesi ve zulümleri başlamıştır. Osmanlı hükümetinden bağımsız bir şekilde Anadolu'da kurtuluş mücadelesi veren TBMM ise doğu cephesindeki gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Eylül 1920'de Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu taarruza geçmiş ve kısa zamanda Ermenilere karşı önemli bir zafer kazanmıştır. Ermenilerin ateşkes ve barış talepleri Türk cephesinde kabul görmüş, yapılan görüşmeler neticesinde 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.⁵⁵

Gümrü Antlaşmasının imzalandığı günden bir gün sonra Ermenistan'da yönetim değişmiş ve yeni kurulan Bolşevik yönetimi antlaşmaya karşı çıkmıştır. Öte yandan o

⁴⁹ Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", 188-189.

⁵⁰ Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", 190-191.

⁵¹ Hacıyev, Amanoğlu, "Tarihte Ve Günümüzde Nahçıvan", 29-30.

⁵² Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", 190-191.

⁵³ Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", 197.

⁵⁴ Hacıyev, Amanoğlu, "Tarihte ve Günümüzde Nahçıvan", 29.

⁵⁵ Arzu Boy, "Gümrü-Moskova-Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mülteci Problemi". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, Sayı. 4, (2018), 553-554-555.

dönem Azerbaycan yönetiminde bulunan Azerbaycan Komünist Partisi lideri Neriman Nerimanov, Sovyet Ermenistan'ı ile yapacağı görüşmeler öncesinde iyi niyet göstergesi olarak Nahçıvan ve Zengezur'u Ermenistan'a hediye etmiştir. Bu karar yöre halkını korkuya sevk etmiş ve TBMM'ye durumlarını izah eden mektuplar yazarak yardım istemişlerdir.⁵⁶

Gümrü antlaşması TBMM'nin imzaladığı ilk uluslararası antlaşmadır. Bu antlaşmayla beraber Ermenistan Misak-ı Milli sınırlarını tanımış oluyordu. Türkiye'nin bugünkü doğu sınırları bu antlaşmayla belirlenmiştir. Gümrü Antlaşmasıyla Ermenistan Doğu Anadolu bölgesi üzerindeki iddialarından vazgeçmiş kabul ediliyordu. Toplam 18 maddeden oluşan Gümrü Antlaşmasınının 12. maddesine göre, Nahçıvan kendi kaderini tayin edecekti. Nahçıvan'da seçilecek yeni yönetime Ermenistan müdahale etmeyecek ve bu süre zarfında bölgeyi Türkiye'nin kontrolündeki bir yönetim idare edecekti. Bu antlaşmayla Nahçıvan'ın günümüzdeki sınırları hemen hemen çizilmiş oldu.⁵⁷ Aslında ölü doğan bir antlaşma olmasına rağmen Kars ve Moskova antlaşmalarının ana iskeletini bu antlaşma oluşturmaktadır.⁵⁸

1.2.5.3. Moskova Antlaşması

Mustafa Kemal'in liderliğini yaptığı Milli Mücadele başarılı bir şekilde ilerletmekteydi. 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılışıyla beraber Anadolu'da bağımsızlık hareketi hız kazanmış ama uluslararası arenada henüz destek bulunamamıştır. Mustafa Kemal, ekonomik ve askeri destek alabilecekleri ülkenin Sovyet Rusya olduğunun farkındaydı. Bu nedenle Sovyet Rusya ile yürütülecek ikili ilişkiler önem kazanıyordu. Nahçıvan ise bu ilişkilerin merkezi konumunda önemli bir yere sahipti.⁵⁹

Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri ortak çıkarlar doğrultusunda olumlu seyir almış ve ortak düşmanları olan batılı emperyalist güçlere karşı kendi aralarında bir çatışmaya mahal vermemek adına önemli çabalar sarf edilmiştir. Rusya Türkiye'deki Kurtuluş

⁵⁶ İbrahim Ethem Atnur, "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Nahçıvan", *Erdem Dergisi*, C. 11, Sayı. 32, (1998), 367-370

⁵⁷ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, 401-402.

⁵⁸ İskender Yılmaz, "Gümrü Antlaşması", (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 2001), 165-166-167

⁵⁹ Atnur, "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Nahçıvan", 367-370

Savaşı'nı batılı devletlere karşı açılmış bir cephe ve Ankara hükümetini de İngilizlere karşı beraber hareket edilebilecekleri bir müttefik olarak görmekteydi ⁶⁰

Mustafa Kemal Rus lidere yazmış olduğu mektupta iş birliği yapmak istediğini beyan etmiş, Rus lider Chicherin mektuba cevaben biran önce ikili görüşmelere başlanması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine 24 Ağustos 1920 tarihinde Bekir Sami Bey'in liderliğinde Moskova'ya bir heyet gönderilmiş, yapılan görüşmeler neticesinde Sovyet Rusya'nın Ermeniler adına Doğu Anadolu bölgesinden toprak talep etmesi ve Nahçıvan için önem arz eden Culfa-Şahı Taht demir yolunun kontrolünü Ermenilere vermesi üzerine görüşmeler yarım kalmış ve antlaşma metni paraf edilmesine rağmen imzalanmamıştır.⁶¹

Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk ordularının Doğu'da Ermenistan ve Batıda I. İnönü harbinde Yunanlılara karşı zaferler elde etmesi Türkiye'nin elini güçlendiren faktörler olmuştur. Sovyet Rusya Türkiye'nin kazanmış olduğu zaferler ve batılı devletler ile antlaşma ihtimaline karşı daha önce öne sürdüğü Ermeni isteklerini geri çekmiştir. Bu gelişmeler üzerine antlaşma paraf edildikten 7 ay sonra 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmıştır.⁶²

Moskova antlaşmasıyla Gümrü antlaşmasında kabul edilen günümüz Nahçıvan sınırları belirlenmiş, Nahçıvan'ın kontrolü üçüncü bir devlete verilmemek koşuluyla Azerbaycan'a devredilmiş ve Türkiye ile Rusya bölgenin garantör devletleri olmuştur. Ayrıca Yusuf Kemal Bey görüşmeler esnasında bölgede bir daha katliam işlenirse Türkiye'nin buraya askeri gücüyle müdahale edeceği yönünde sarf ettiği sözler kayda geçmiştir. Bu antlaşmayla Türkiye Ermeni iddialarının önüne önemli bir set çekmiş oluyordu.⁶³

Mustafa Kemal, "Türk Kapısı" olarak adlandırdığı Nahçıvan bölgesinin Türklerin elinde kalmasından memnun olmuş, yapılan antlaşmayla Türk Kapısının varlığının korunduğunu söylemiştir. ⁶⁴

⁶⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)", (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990), 18-22

⁶¹ A.g.e 18-22

⁶² A.g.e, 20-22

⁶³ Atnur, "Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921", 440-441.

⁶⁴ Atnur, "Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921", 442.

1.2.5.4. Kars Antlaşması

Türkiye özellikle Nahçıvan konusunda çok hassas davranıyor henüz Türk heyetleri Rusya'da iken Azerbaycan Sosyalist Hükümeti yetkilileriyle görüşülerek Nahçıvan'ın bir daha Ermenilere hediye edilmemesi için bir antlaşma yapılması gerektiğini ve hediye edilmesi durumunda Moskova Antlaşmasına göre bölgenin Türkiye yönetimine geçeceği vurgulanıyordu.⁶⁵

Türkiye doğu sınırlarını Moskova Antlaşması ile belirlemiş, ayrıca hem Sovyet Rusya ile yapılan antlaşmayı bölge ülkelerine kabul ettirmek hem de Ermenistan ile Nahçıvan, Kars ve Ardahan; Gürcistan ile Batum ve Azerbaycan ile de Nahçıvan meselelerini çözüme kavuşturmak istemiştir. Ayrıca Moskova Antlaşması ile belirlenen Nahçıvan sınırlarının komşu ülkelerle görüşülerek sonuca bağlanması gerekiyordu.⁶⁶

Türkiye'nin Kafkas ülkeleriyle anlaşma görüşmeleri yapma isteği Ruslar tarafından kabul edilse de sürekli ötelenmiştir. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesinin Türkiye tarafından kazanılmasından sonra Rusya Türkiye'nin talebine olumlu yaklaşmış ve 23 Eylül 1921 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Rusya, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri bir araya gelerek konferansın açılışını yapmışlardır. 18 gün süren görüşmeler neticesinde 20 maddelik antlaşma metni 13 Ekim 1921 tarihinde taraflarca imzalanmıştır.⁶⁷

Antlaşmanın 5. maddesinin ilgili bölümünde Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın himayesinde özerk bir bölge olduğu tescil edilmiştir. Moskova Antlaşmasının hemen hemen aynısı olan Kars Antlaşmasına göre Arazdeyen ve Develi Ermenistan'a bırakılmış, Ermenistan ise resmi olarak Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu tanımıştır.⁶⁸

1.2.5.5 Nahçıvan Anlaşması

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti devleti arasında Türkçe Konuşan Devletler zirveleri yapılmaya başlandı.⁶⁹ Türkçe

⁶⁵ Atnur, "Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921", 444.

⁶⁶ Atnur, "Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921", 443.

⁶⁷ Atnur, "Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921", 445.

⁶⁸ Atnur, "Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921", 446-447.

⁶⁹ Türk Devletleri Teşkilatı, <https://www.turkkon.org/tr> (Erişim Tarihi: 24.11.2021)

Konuşan Devletler zirvelerinin ilki 1992 yılında Ankara’da gerçekleştirilmiş ve zirve sonunda ekonomik iş birliklerini hedefleyen Ankara bildirisini imzalanmıştır. Zirveler kapsamında 1994’te İstanbul’da, 1995’te Bişkek’te, 1996’da Taşkent’te, 1998’de Astana’da, 2000’de Bakü’de, 2001’de İstanbul’da ve 2006’da ise Antalya’da toplantılar düzenlenmiştir. Yapılan zirvelerde kurulacak birliğin etki alanı ve yapısı görüşülmüş, alınan kararlar zirvenin yapıldığı şehrin adıyla bildiriler imzalanmıştır.⁷⁰

2009 yılında Azerbaycan’ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bölgesinde yapılan zirveye Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanları katılmıştır. Özbekistan zirveye katılmamış, Türkmenistan ise cumhurbaşkanı yardımcısı düzeyinde katılmıştır.⁷¹

Yapılan görüşmeler neticesinde Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi kurulması için 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan Anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan ve Kazakistan anlaşmaya imza atarken Türkmenistan tarafsız kalmıştır. Bu anlaşmayla Türk Konseyi adında uluslararası bir örgütün kurulması kararı alınmış, siyasi, ekonomik, eğitim ve birçok alanda iş birlikleri amaçlanmıştır. O tarihten sonra gerçekleştirilen toplantılar Türk Keneşi Zirveleri olarak anılmaya başlanmıştır. 2011 Almata, 2012 Bişkek, 2013 Gebele, 2014 Bodrum, 2015 Astana, 2018 Çolpon-Ata, 2019 Bakü, 2021 İstanbul olmak üzere 8 zirve toplanmıştır.⁷²

Uzun yıllar yapılan görüşmeler 2009 yılında nihayete erdirilerek Türk Konseyi kurulmuş, bu kuruluşla Türk Birliği yolunda önemli bir adım atılmıştır. Söz konusu yapı kuruluşundan günümüze etkinliğini arttırarak yoluna devam etmekte ve uluslararası ilişkiler alanında önemli bir aktör olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Türk dünyası ve dünya siyaseti açısından bu denli önemli bir yapının Nahçıvan adıyla anılan bir anlaşmayla kurulması şüphesiz Türk Cumhuriyetlerinin Nahçıvan hassasiyetlerini göstermektedir. Nahçıvan özelinde herhangi bir madde olmamasına rağmen karar zirvesinin yapıldığı yer ve anlaşma adının tesadüfi bir seçim olmadığı Nahçıvan’ın Türk devletleri için önemini dünyaya hatırlatılması bakımından önemli bir hamle olduğu söylenebilir.

⁷⁰ Türk Devletleri Teşkilatı, <https://www.turkkon.org/tr> (Erişim Tarihi: 24.11.2021)

⁷¹ Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması

⁷² A.g.b

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN NAHÇIVAN

2.1. Devletlerin Geçmişten Günümüze Nahçıvan Politikaları

Geçmiş M.Ö bin yıllara dayanan Nahçıvan çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Nahçıvan stratejik konumu ve verimli toprakları nedeniyle her dönem önemli siyasi aktörlerin dikkatini çekmiş ve bu aktörlerin bölgeyle ilgili politika geliştirmelerine neden olmuştur.⁷³ Selçuklularla beraber Türk yurdu olan Nahçıvan 1501-1736 yılları arasında Osmanlı ve Safeviler arasında dönem dönem el değiştirmiştir. 1735 yılına kadar bölge Osmanlı bünyesinde Nahçıvan Sancağı olarak varlığını sürdürmüştür.⁷⁴ 1736'lı yıllarda Nadir Şah bölgeyi Kengerli boyunun yönetimine vermiştir. 1828 Rus işgaline kadar bölge Nahçıvan Hanlığı olarak yönetilmiş ve bu süre zarfında etrafında bulunan Karabağ, Revan, Karti ve Hoy Hanlıklarının saldırılarıyla mücadele etmiştir.⁷⁵

1826-1828 Rus-İran savaşlarının neticesinde bölge Rusya'nın himayesine girerek⁷⁶ 1900'lü yıllara kadar Rusya'nın himayesinde kalmıştır. Bolşevik ihtilaliyle beraber bağımsızlık mücadeleleri başlamıştır. Ermenilerin bölgeyi işgal etme emelleri Osmanlı ordusunun bölgeyi ele geçirmesiyle son bulmuştur.⁷⁷

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti birçok toprak parçasını terk etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı, galip devletlerin kararlarına göre Nahçıvan bölgesini de terk etmek zorunda kalacaktı. Osmanlı ordusunun bölgeden çekileceği bilgisi halkı korkuya sevk etmiştir. Halk, bölgede bulunan 9. Kolordu Komutanı Yakup Paşa'dan çekilmemeleri en azından halkı koruyacak kadar birliğin burada kalmasını istemiştir. Ancak halkın bu talebini Osmanlı yönetimine ileten Yakup Paşa olumsuz yanıt almıştır.⁷⁸ Bu gelişmeler üzerine halkın önde gelenleri Ermenilere karşı güvenliklerini sağlamak amacıyla Gemerli kasabasında bir araya gelmiş ve yapılan

⁷³ İsmail Hacıyev, "Ermenilerin Nahçıvan İddiaları: Hayal ve Gerçekler." *Yeni Türkiye Dergisi, Kafkaslar IV*, C. 21, Sayı. 76, (2015), 647-648.

⁷⁴ A.g.m, 647-648.

⁷⁵ Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 14, Sayı. 36, (2008), 188-189.

⁷⁶ İsmail Hacıyev, Ebülfez Amanoğlu, *Tarihte Ve Günümüzde Nahçıvan*, (Ankara: A.Ü Basımevi 1998), 29-30.

⁷⁷ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, 401-402.

⁷⁸ Nazim Kahramanov, "Aras Türk Hükümetinin Kuruluşu", *Tarih Bilinci Dergisi*, C. 6, Sayı. 10 (2014), 34.

istişareler neticesinde 3 Kasım 1918 tarihinde Aras Türk Hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet 6 bakan ve bir başbakandan oluşmaktaydı. Bu hükümetin başkenti Iğdır ve başbakanı ise Emir Bey Ekberzade olmuştur.⁷⁹ Bölgedeki Türk komutanlarının destekleriyle teşkilatlanmasını tamamlamak adına faaliyet gösteren hükümet Nahçıvan yerel beylerinden ne yazık ki yeterince destek alamamıştır. Ayrıca Sederek'te Ermenilere karşı verilen mücadelede başarı sağlanamaması da hükümetin büyük bir güç kaybetmesine sebep olmuştur. Sonraki süreçte çalışmalarını Kars Cumhuriyeti'nin bir kolu olarak yürüten Aras Türk Cumhuriyeti 12 Temmuz 1919 günü İngilizler tarafından yıkılmıştır.⁸⁰

İngilizler tarafından 1919 yılında yıkılan Aras Türk Cumhuriyeti'nin yerine İngiliz Askeri Valiliği yönetimi kurulmuştur.⁸¹ İngilizlerin aynı yıl içerisinde bölgeden ayrılmasıyla bölge ABD'nin kontrolüne girmiştir. ABD bölgeyi tam anlamıyla kendi kontrolüne almak için yerel temsilcilerle görüşmeler yapmış ve ABD vatandaşı bir yöneticinin idaresinde valilik kurmak istemiştir. Valilik isteği kabul görmeyen ve bölge halkından tepki alan ABD, Türk yöneticilere karşı Ermenilerle iş birliği yapıp bölgede katliamlar yapmaya başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde 1920 yılında Türk ordusu bölgeye girerek yönetimi ele geçirmiştir. Kısa süre sonra yerli komünistlerin desteğiyle de bölgeye Kızıl Ordu girerek Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurmuşlardır.⁸²

Birinci Dünya savaşından sonra uluslararası ilişkiler, yeni bir döneme girmiş oldu. Nahçıvan, İngiltere, ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerin Güney Kafkasya politikalarında önemli bir yer alarak, gelişmelerde en önemli olgulardan biri haline geldi.⁸³ Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Rusya ve İran gibi devletler bölgeyi kaybettikleri topraklar olarak gördükleri için Nahçıvan ve Kuzey Azerbaycan'ı kendi sınırları içerisine dâhil etmek istemektedirler. Başta ABD ve İngiltere gibi batılı devletler bölgenin stratejik konumundan dolayı orada söz sahibi olmak adına Ermenistan üzerinden Nahçıvan bölgesinin kontrolünü ele almayı hedeflemektedirler.⁸⁴

⁷⁹ A.g.m, 35.

⁸⁰ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, 129-130.

⁸¹ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, 90-105.

⁸² Elçin Zamanlı, "*XX Yüzyılın Başlarında Nahçıvan Uluslararası İlişkiler Sisteminde*", *Tarihi ve Çağdaş Nahçıvan*, (İstanbul: Araz Yayıncılık, 2016) 163-164-165.

⁸³ A.g.e, 163-164.

⁸⁴ A.g.e, 165-166.

2.2. Nahçıvan - Ermenistan İlişkileri

2.2.1. Ermenistan'ın Nahçıvan Savları ve Bölgede Yapmış Olduğu Katliamlar

Ermeniler yüz yıllarca Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Türk yurdu Nahçıvan'ın kendi toprakları olduğunu ve "Büyük Ermenistan"ın ayrılmaz bir parçası olduğunu iddia etmektedirler. "Büyük Ermenistan" idealinin iskelet görevini gören Hai-Taht (Ermenilerin Davası) dogmasına göre, Nahçıvanı da kapsamına alan Azerbaycan ve Türkiye sınırları içerisinde yer alan bölgeler "kaybedilmiş topraklar" olarak görülmektedir.⁸⁵

Bu iddialarını hayata geçirmek ve kaybedilmiş toprakları tekrar kazanmak adına batılı bazı siyasi aktörlerin de desteklerini arkalarına alan Ermeniler bölgede yaşayan Türk ve Müslüman halka katliamlar uygulamışlardır ve Nahçıvanlı Türklerin kültürel ve tarihi varlıklarını hedef alarak tarih sahnesinden sonsuza kadar silmek istemişlerdir.⁸⁶ Bu katliamların Ermeniler açısından motivasyonu tamamen psikolojik ve ideolojik sebeplere dayanır. Ermeniler için Azerbaycan topraklarının tamamı sözde "Büyük Ermenistan"ın en önemli ve ayrılmaz parçasıdır.⁸⁷ Ermeni milli felsefesine göre, "kaybedilmiş topraklar"ın tekrar kazanılması için en uygun yöntem bezdir ve yok et, bunu da silahlı mücadele ile gerçekleştir. Bu felsefeyle hareket eden Ermeniler Azerbaycan ve Nahçıvan'da çeşitli terör eylemlerine girişerek bölgede soykırım boyutuna erişen katliamlar gerçekleştirmişler.⁸⁸

1905 yılı Mayıs ayında Bakü'de meydana gelen Ermeni-Müslüman çatışmaları Nahçıvan bölgesini de etkilemiş bölgede gerginlik ve huzursuzluk baş göstermiştir. Cehri köyünden yola çıkan üç Müslümanın saldırıya uğraması ve Tumbul köyünde bir Müslümanın öldürülmesi bölgede Ermeni-Türk çatışmalarının fitilini ateşlemiş oldu.⁸⁹ Ermenilerin başlatmış olduğu saldırı ve katliamlar neticesinde Nahçıvan şehrine bağlı Cehri, Tumbul, Aliabad, Şıhmahmut ve Kültepe köylerinde cinayetler işlemeye

⁸⁵ Hacıyev, "Ermenilerin Nahçıvan İddiaları: Hayal ve Gerçekler", 642-643.

⁸⁶ Emin Şihaliyev, "Ermenilerin Nahçıvan İddiaları ve XX. Yüzyıl Başlarında Yapılan Katliamlarda Büyük Göçlerin Rolü", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı. 53, (2016), 175-176-177.

⁸⁷ A.g.m, 177.

⁸⁸ A.g.m,180-181.

⁸⁹ Ali Asker, Esmâ Özdaşlı, "Kafkaslarda Ermeni Mezalimi (1905-06) ve Kanlı Senelerin Bitmeyen Öyküsü", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 59, (2018), 37-39.

başlamışlardır. Zengezur’da 62 kadın ve çocuk, Kafan Geçidinde 200’den fazla sivil ve Yaycı’da 2500’den fazla Azerbaycan Türkünü katletmişlerdir. Ermenistan, 1905-1907 yılları arasında Nahçıvan’ın çeşitli yerleşim yerlerinde katliamlar yaparak bölgeyi Ermenileştirmeye çalışmış olsa da başarıya ulaşamamıştır.⁹⁰

Tablo 5: Ermenilerin Nahçıvan’da halktan zorla aldıkları mallar.⁹¹

Mezkûr karyeden Ermenilerin aldıkları mevâşi, erzak, pamuk		Tarihi
Koyun aded	6.000	Temmuz [13] 36
Kara mâl aded	2.000	-
Erzâk pot	150.000	-
Pamuk pot	10.000	-

Ermeniler buldukları her fırsatta bölgede Müslüman-Türk halkına yönelik katliam girişimlerinde bulunmaktan çekinmemişlerdir. 1918 yılına gelindiğinde Ermenilerin Nahçıvan bölgesine yönelik soykırım girişimleri daha da şiddetlenmiştir. Ordubad’da 2000 Türk katledildi ve vahşetten kaçmak isteyen 300 kişi Aras Nehrinde boğulmuştur. 1919 yılında Nahçıvan’ın kuzey bölgesinde yer alan Almalı yerleşim yerinde 200 kişi öldürülerek bir çok kişi esir alınmıştır. 1920 yılına gelindiğinde ise Ermenilerin etnik temizlik yapma girişimleri devam etmiş Zengabasar bölgesinde 400’den fazla çocuk ve genç, 150 yaşlı ve kadın ve 100 hasta Ermeniler tarafından öldürülmüş ve Ermeni mezaliminden kaçmak isteyen 816 kişi Aras Nehrinde boğulmuştur. Vedibaşar bölgesinde 900 kişi topçu atışlarıyla ve 300 yaşlı ve çocuk Ermeniler tarafından katledilmiştir. Şarur’da 810 hasta yataklarında, 72 kişi top atışlarıyla, 150 yaşlı ve kadın öldürülmüştür. Şahtahtı’nda ise 14 yaşlı, 35 çocuk, 8 kadın ve 9 hasta Ermeniler tarafından katledilmiştir. 1918-1921 yılları arasında Nahçıvan’da 73.727 Müslüman-Türk Ermeniler tarafından katledilerek soykırıma uğramıştır.⁹²

⁹⁰ Hacıyev, “*Ermenilerin Azerbaycan’a Yönelik Toprak İddiaları ve Kanlı Cinayetler*”, 634-636-637-638.

⁹¹ “*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan*”, 486.

⁹² Nahçıvan’da Ermeni Terörü <http://dmfa.nakhchivan.az/index.php/az/08/0802/8-az/35-nakhdzivanda-ermeniterrorizmi> Görüntülenme Tarihi: 21.11.2021

Tablo 6: Ermenilerin Nahçıvan’da katlettiği ve kaçırdığı insanların listesi.⁹³

Karye Esamileri	Ermeniler Tarafından esnâ-i hasâdda katledilen, neferlerin esâmesi	Tarihi
Yağcı Karyesi	Mehmed Oğlu Neftullah Oğlu Cabbar	Teşrîn-i Evvel [13] 34
-	Bayramkulu Cabbar	-
-	Abbas oğlu Kâsım	-
-	Cafer oğlu Sadık	-
-	Mehmed oğlu Kurban	-
-	Taği oğlu Kulu	-
-	Mehmed oğlu Asker	-
-	İsmail oğlu Cabbar	-
-	Mahmut oğlu Ali	-
-	Ali oğlu Sonkulu	-
Yağcı karyesinden esâmîleri mal’um olmayan elli nefer Ermeniler tarafından esir edilüp akıbetleri mechûldür.		Kânûn-ı Evvel [13] 34

Ermenilerin ortaya atmış oldukları bilim ve gerçeklikten uzak tezlere rağmen bilimsel ve tarihi kaynaklara göre bölgenin kadim Türk yurdu olduğu ve yüzyıllarca Azerbaycan’a bağlı şekilde varlığını sürdürdüğü görülmektedir.⁹⁴ Öte yandan Ermeni kaynakları taraflı ve gerçeklikten uzak bir şekilde Türkler tarafından soykırıma uğradıklarını bir çok platformda iddia etmektedirler. Bugün tarihsel belgeler ışığında iddiaların gerçek dışı olduğunu, aksine asıl katliamların Ermeniler tarafından Türkiye Cumhuriyetinin Doğu bölgesi ve Kafkas bölgesinde yaşayan Türk ve Müslümanlara yönelik gerçekleştirildiği belgelerle kanıtlanmıştır.⁹⁵

⁹³ A.g.e, 486.

⁹⁴ Hacıyev, “*Ermenilerin Nahçıvan İddiaları: Hayal ve Gerçekler*” , 644.

⁹⁵ Ali Asker, Esmâ Özdaşlı, “Kafkaslarda Ermeni Mezalimi (1905-06) ve Kanlı Senelerin Bitmeyen Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 59, (2018), 37-39.

2.2.2. Ermenistan'ın Nahçıvan'ı İşgal Politikaları

Mondros Mütarekesi, Kafkasya'daki mevcut dengelerin değişmesine yol açmıştır. Mütareke gereği Kafkasya'daki Türk askeri birlikleri 1914 sınırlarına çekilmek durumunda kaldı. Türk ordusunun bölgeden çekilmesi üzerine buradaki Türk-İslam toplumu korumasız kaldı. Bu sırada Ermeniler oluşan boşluktan istifade ederek Müslüman ahaliyi katletmeye başladılar.⁹⁶ Bölge halkı kendi imkanlarıyla ve Osmanlı ordusundan kalan silahlarla milli mücadelesini vermeye başladı ve 1919 Ocak ayı itibarıyla Ermenilerle girilen kanlı çatışmalar neticesinde bölge Nahçıvan Türklerinin eline geçti. Toprak bütünlüğünün tesis edilmesinden sonra bölge İngilizlerin himayesine girdi ve İngiliz Valiliği kuruldu. Ermenilerin etkisinde kalan İngiliz General Thomson, Nahçıvan bölgesini Ermenilere hediye olarak verdi.⁹⁷

Nahçıvan'ın Ermenilere hediye edilmesi ve Azerbaycan Türklerinin büyük zulümlere uğraması Türk ve Azerbaycan hükümetlerinin harekete geçmesine neden olmuştur. Özellikle Kazım Karabekir Paşa bölgedeki kurtuluş mücadelesine destek olması amacıyla Halil Bey'i bölgeye göndermiş, ilave olarak Azerbaycan tarafından da bölgeye askeri ve maddi yardımlar yapılmıştır. Nahçıvan Türk halkı aldığı yardımlarla beraber kurtuluş mücadelesini başlatarak, Ermeni işgaline son vermiş ve verilen bu Milli Mücadele neticesinde Nahçıvan Ermenilerden temizlenmiştir. Yapılan referandumdan sonra bölge Kars ve Moskova antlaşmalarıyla Azerbaycan'a bağlanmıştır.⁹⁸

SSCB'nin dağılmasıyla beraber Kafkas bölgesinde otoritesizlik ve kaos hakim olmuş ve ortaya çıkan yeni devletler birbirlerinin toprakları üzerinde hak iddia eder olmuştur. Nahçıvan'ın coğrafi konumu ve iktisadi açıdan zengin alt yapıya sahip olması Ermenilerin iştahını kabartmıştır. Ermeniler, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ele geçirmek için topyekûn savaş yoluna girişip, uluslararası arenada benzerine az rastlanır bezdirme ve saldırı politikalarına başvurmuşlardır.⁹⁹

⁹⁶ Nedim İpek, "Ulus Devlet Anlayışı ve Aras Türk Hükümeti," *Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016, Nahçıvan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s. 90-91.

⁹⁷ İbrahim Ethem Atnur, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti", *Yeni Türkiye: Kafkaslar – IV*, C. 21, Sayı.76, 2015, 598-599.

⁹⁸ A.g.m, 599.

⁹⁹ İbrahim Ethem Atnur, "Emperyal Güçlerin Ermenistan Lehine Nahçıvan'ın İstiklaline El Koyma Çabaları, *Tarih ve Çağdaş Nahçıvan*, (İstanbul: Araz Yayıncılık, 2016), 84-86-87.

Nahçıvan Özerk bölgesinin elektriği %90 civarında kesilerek, Azerbaycan'dan gelen doğalgaz boru hattı ve demiryolu ağı Ermeniler tarafından kullanılamaz hale getirilmiştir. Kış mevsiminde yöre halkı evleri ısıtmak için gerekli yakacak malzemesini dahi bulamamış, gıda ürünlerine ulaşamamıştır. Ermeniler bu hamleleri ile Nahçıvan Türklerini ölüme terk etmek istemişlerse de Türkiye'nin uluslararası arenadaki girişimleri ve Türkiye'nin askeri müdahalede bulunma ihtimaline karşılık çok fazla ilerleyememişlerdir.¹⁰⁰

Ermenistan'ın Kafkas bölgesindeki politikalarının belirlenmesinde Rusya'nın önemli etkisi görülmektedir. Özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra Gürcistan'ın Rus karşıtı politikaları Azerbaycan'ın Rusya'ya karşı mesafeli bir politika izlemesi Rusya'nın Ermenistan üzerindeki etkinliğini artırarak bölgedeki askeri varlığını korumayı hedeflemesine yol açmıştır. Rusya Ermenistan'da sahip olduğu 102'nci Askeri Üs ile bölge için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Ermenistan bölgede ideallerine erişebilmek adına Rusya gibi büyük bir gücü kendi sınırları içerisinde barındırarak bölge politikalarında pervasızca hareket etmeye başlamış, kendi çıkar ve politikalarını bölge ülkelerine dayatmaya kalkışmıştır.¹⁰¹

Kars ve Moskova antlaşmalarına göre Nahçıvan bölgesi 6.000 kilometrekareden fazla bir sınıra sahipken günümüzde bu alan 5.300 kilometrekare civarındadır. Uluslararası antlaşmalarla belirlenmesine rağmen Nahçıvan topraklarının bazı bölümleri 1924, 1928, 1929, 1969 yıllarında Ermenilerin lobi çalışmaları neticesinde Sovyetler Birliği tarafından Ermenistan'a bağlanmış ve 1990 yılında Ermenistan'ın bölgeye saldırıları neticesinde işgal edilen bölgeler hali hazırda Ermenistan'ın yönetimindedir.¹⁰²

¹⁰⁰ İsmayıl Hacıyev, “*Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti dinamik ve sürdürülebilir kalkınma yolunda*”, Halk Gazetesi, 13.03.2018.

¹⁰¹ Ali Asker, “Rusya'nın Ermenistan'da Askeri Varlığı: Hukuki ve Politik Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 41, (2012), 94-95-96.

¹⁰² Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Resmi İnternet Sitesi <http://www.nakhchivan.az/portal-1/index-2.htm>
Erişim Tarihi: 22.11.2021

2.3. Nahçıvan – Türkiye İlişkileri

2.3.1. Türkiye'nin Nahçıvan ve Güney Kafkasya Politikası

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın resmi olarak belirlediği Güney Kafkasya politikası bölge ülkelerinin bağımsızlık ve egemenliklerinin tanınarak korunmasını hedeflemektedir. Türkiye, ülkelerin siyasi ve ekonomik istikrarlarının gözetilip, işbirliği zemininin oluşturularak ve bölge ülkelerin Avrupa-Atlantik yapılarına adapte olmalarına yardımcı olunmasına yönelik bir politika geliştirmiştir.¹⁰³

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla bu ülkeleri ilk tanıyan devletlerden bir tanesi Türkiye'dir. Türkiye zamanla Azerbaycan ve Gürcistan'la ikili ilişkileri geliştirerek ilerletmiştir. Fakat, Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'ı işgali ve Türkiye'ye yönelik düşmanca yaklaşımları sebebiyle ilişkiler geliştirilememiş ve Ermenistan'ın 1993 yılında Azerbaycan'a bağlı Kelbecer bölgesini işgale girişmesiyle iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler bitirilmiş ve iki devlet arasındaki sınır kapısı kapatılmıştır.¹⁰⁴

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'la bir çok alanda ikili ilişkilerini ileri düzeye taşıyarak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurumlarının kurulması yönünde önemli adımlar atılmış, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile karşılıklı olarak üst düzey ziyaretler gerçekleştirerek bölgesel işbirliklerini geliştirmiştir.¹⁰⁵ Geliştirilen ilişkiler ülkelerin ekonomik kalkınmalarına büyük katkılar sağlamıştır. Bölge devletleri tarafından Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC) ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE), Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı (BTK) ve TANAP gibi projeler hayata geçirilmiştir.¹⁰⁶

Türkiye Güney Kafkasya bölgesinin barış ve istikrarının sağlanması adına bölgedeki sorunların Gürcistan ve Azerbaycan'ın egemenlik hakları ve toprak bütünlüklerinin korunması şartıyla barışçıl yollarla çözülmesini savunmuştur. Türkiye, Ermenistan'a yönelik düşmanca bir politika izlememiş ve çeşitli dönemlerde

¹⁰³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa Görüntülenme Tarihi: 15.01.2022

¹⁰⁴ A.g.y

¹⁰⁵ A.g.y

¹⁰⁶ A.g.y

Ermenistan’la şartlı olarak ilişkilerin normalleşmesi adına görüşmeler yapmış olsa da başarıya ulaşamamıştır.¹⁰⁷

Bazı Türk hükümetlerin döneminde Nahçıvan ikinci plana atılsa da Türkiye Azerbaycan’la tek kara bağlantısı olan Nahçıvan bölgesine ayrı bir önem vererek Güney Kafkasya politikasının şekillenmesinde en önemli aktör olarak Nahçıvan konusunda tavizsiz bir yol izlemiştir.¹⁰⁸

2.3.2. Türkiye Açısından Nahçıvan’ın Önemi

Dünya siyasi haritasında Kafkasya’da küçük bir alanı kaplayan Nahçıvan bulunduğu coğrafi konumundan dolayı oldukça önemli bir bölgedir.¹⁰⁹ Bölgenin jeopolitik konumu ve geçmişten günümüze Türk yurdu olmasından dolayı uzun yıllar boyunca Türk dış politikasının en önemli konularından biri olmuştur.¹¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Kurtuluş Savaşı döneminde bölge üzerinde hassasiyetle durmuş, yaşanan gelişmeler yakından takip edilmiştir. Bölgenin kontrolünün başka milletlere geçmemesi için Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir yoğun çabalar sarf etmiştir. Ermenistan, Anadolu Türklüğünün Azerbaycan ve diğer Orta Asya devletleriyle bağlantısını kesmek ve sözde Ermeni ideasını gerçekleştirmek adına Nahçıvan bölgesini işgal girişimlerinde bulunmuştur. Ermenilerin bu işgal girişimlerini ve Anadolu’daki bağımsızlık mücadelesini engelleme çabalarını bertaraf etmek Mustafa Kemal ve arkadaşları için uğraşılması gereken önemli sorunların başında gelmiştir. Sonuç olarak Ermenilerin saldırıları bertaraf edilmiş ve 1920 Kars Antlaşmasıyla bölge Türkiye’nin garantörlüğünde Azerbaycan’ın himayesine bırakılmıştır.¹¹¹

Mustafa Kemal Atatürk’ün söylemiyle “Türk Kapısı” Türk dünyasının fiziki sınırları açısından çok önemlidir. TBMM hükümeti Türkiye’nin Türk dünyasına açılan kapısını ayakta tutmak için çetin mücadeleler vermiştir. Kurtuluş Savaşı yılları gibi

¹⁰⁷ A.g.k

¹⁰⁸ A.g.k

¹⁰⁹ Emin Arif Şihaliyev, “*Türk Kapısı Nahçıvan: Bölgenin Jeopolitik Konumu ve Ermeni Faaliyetleri*” Tarihi ve Çağdaş Nahçıvan, (İstanbul: Araz Yayıncılık, 2016), 60-61.

¹¹⁰ A.g.e, 60-61-63-64-65-66.

¹¹¹ Atnur, “Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921”, 446-447.

ülkenin en zor ve sıkıntılı döneminde dahi bölge kaderine terk edilmeyerek Türk Kapısı olarak mevcudiyetini sürdürmesi sağlanmıştır.¹¹²

Günümüz koşullarında bakıldığı zaman Nahçıvan konum itibariyle doğu-batı ve kuzey-güney arasında köprü vazifesi görmektedir. Kafkasya'nın Anadolu'ya ve dolayısıyla Avrupa'ya açılan ticaret yollarının üzerinde bulunan bölge Türkiye'nin Türk Dünyası ile karayolu bağlantısının bulunduğu tek noktadır. Türkiye'nin Avrasya'daki en önemli müttefiki ve kardeş ülkesi Azerbaycan'a komşu olduğu tek kara parçasıdır. Bu nedenle Nahçıvan Türkiye ile Türk dünyası arasındaki ilişkilerinde stratejik önemi yüksek bir bölgedir.¹¹³

2.3.3. Nahçıvan - Türkiye Ticari ve Ekonomik İlişkiler

Nahçıvan-Türkiye ilişkilerinin gelişimi Haydar Aliyev'in Ali Meclis Başkanlığı döneminde olmuştur. Aliyev'in 1992 yılında gerçekleştirdiği ilk Türkiye ziyaretinde ekonomik konuların ağırlıklı olduğu iş birliği protokolü imzalanmıştır. İmzalanan protokolle Umut Köprüsü ve Dilucu Sınır Kapılarının temelleri atılmış, ticari ilişkilerin önündeki en büyük engel olan ulaşım problemi ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁴

Nahçıvan'ın en önemli ekonomik getirilerinden birisi sınır ticaretidir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti sınır ticaretini Dilucu (Türkiye), Şahtahtı (İran) ve Culfa (İran) sınır kapılarından yapmaktadır. Türkiye ile Nahçıvan arasındaki sınır ticareti 2 Mart 1992 tarihinde imzalanan protokolle Dilucu Sınır Kapısı üzerinden başlamıştır. Protokole göre Türkiye bölgeye elektronik eşya, sebze, meyve, giyim, ev eşyası ve gıda malzemesi ihraç etmiş; hayvansal ürünler ve petrol ürünleri gibi malzemeleri de ithal etmiştir. Fakat 1996 yılında Sınır Ticaretinin Düzenlenmesi Kanunu ile ihracatı yapılan ürün kalemleri azaltılmıştır. Bu düzenleme sonucu bölgede bavul ticareti artmıştır. 1998-2000 yılları arasında yayınlanan kararnamelerin sonucu olarak sınır ticaretinde bir süre durgunluk yaşanmıştır.¹¹⁵

¹¹² Şihaliyev, "Türk Kapısı Nahçıvan: Bölgenin Jeopolitik Konumu ve Ermeni Faaliyetleri", 60-61.

¹¹³ Zamanlı,, "XX Yüzyılın Başlarında Nahçıvan Uluslararası İlişkiler Sisteminde", 166-167-168.

¹¹⁴ Şahin Yusuf Aliyev, "Türkiye-Nahçıvan İlişkilerinde Ulaşım Sektörünün Rolü", *Belgü Dergisi*, Sayı. 4, (2019), 7:15.

¹¹⁵ İbrahim Güner, Ünsal Bekdemir, "Dilucu gümrük kapısından yapılan sınır ticareti ve Iğdır'a etkileri". *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı. 34, (1999), 129-130.

Son yıllarda imzalanan protokollere göre Nahçıvan-İstanbul hava bağlantısı gerçekleştirilmiş, uluslararası otobüs taşımacılığı bağlantı yolları kurulmuştur. Bakü-Tiflis-Erzurum gaz hattından Nahçıvan'ın da yararlanması için protokol imzalanmıştır. Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattına eklenecek yük vagonlarının tamamlanmasıyla ve Kars-Iğdır-Nahçıvan demiryolunun hizmete girmesiyle Nahçıvan-Bakü arasında demir yolu bağlantısının kurulması ekonomik ilişkilerde olumlu gelişmelere neden olacaktır.¹¹⁶

Nahçıvan'ın ihraç ürünlerinin önemli bir bölümü Türkiye'ye gelmektedir. Nahçıvan ithalatının 3/1'ni Türkiye'den karşılamaktadır. Türkiye Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi Iğdır iline yapmış olduğu gezi sırasında yaptığı açıklamalarda hiçbir ülkeye tanınmayan hakların Nahçıvan'a tanındığını, bunun suistimal edilmeden bölgenin ekonomisine katkı sağlanacak şekilde değerlendirilmesi gerektiğini, sınır ticaretinde uygulanan kotanın kaldırıldığını ve Nahçıvan'dan gelecek bütün ürünlerin Türkiye ticaretinde serbest hale getirildiğini söylemiştir. Bakanın bu açıklamaları sınır ticaretinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.¹¹⁷

15.12.2020 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin "Doğal Gaz Tedarikine İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmış ve Nahçıvan'ın İran üzerinden karşılamış olduğu doğalgaz ihtiyacını Türkiye'nin Iğdır ili üzerinden karşılaması için anlaşmaya varılmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez yapmış olduğu açıklamayla çalışmaların başladığını ve en kısa sürede hattın temelini atılacağını belirtmiştir.¹¹⁸ Ayrıca Azerbaycan'ın 2. Karabağ Savaşından zaferle çıkmasıyla Zengezur koridoru üzerinden karayolu ve demiryolu ağıyla Batı Azerbaycan'a doğrudan bağlanacak olması Nahçıvan-Türkiye ticari ilişkilerinin hacmini arttıracaktır.¹¹⁹

2.3.4. Hasret Köprüsünün Açılışı

Dönemin Nahçıvan Alî Meclis Başkanı Haydar Aliyev içinde bulunduğu ekonomik ablukanın aşılmasının tek yolunun Türkiye ile yapılacak iş birliğiyle

¹¹⁶ *Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti İnceleme Raporu*, Serka Kalkınma Ajansı, (2020), 26.

¹¹⁷ "Nahçıvan'daki Tüm Ürünler, Türkiye Ticaretinde Serbest Hale Geldi", Anadolu Ajansı, 28.10.2017. (Erişim Tarihi: 23.6.2021)

¹¹⁸ "Türkiye-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı için İmzalar Atıldı" (<https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiyehahcivan-dogal-gaz-bor/315>) Erişim Tarihi: 27.11.2021

¹¹⁹ "Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer", 32-33-34.

aşılacağını biliyordu. Haydar Aliyev ile Başbakan Süleyman Demirel iş birliği protokolü imzalayarak sınırın iki yakasındaki kardeşleri birleştirmek için ilk adımı atmış oldular. İmzalanan protokole göre, sınır nehri Aras üzerinde bir demir ve kara yolu inşasının yanında bir de gümrük kontrol noktasının açılması kararlaştırılmıştır. Bu faaliyetle Nahçıvan'ın temel gereksinimlerini gidermek ve haberleşme ağının yeniden tesisi amaçlanmıştır. Ayrıca işlemlerin yerinden ve daha hızlı ilerlemesi adına Türkiye Hükümeti Iğdır'ı il statüsüne yükseltmiştir.¹²⁰

Hasret Köprüsünün açılışı Bakanlar Kurulu kararıyla 28 Mayıs 1992 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel ve Alî Meclis Başkanı Haydar Aliyev'in katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Açılış töreni coşku ve sevinç ortamında gerçekleşmiş, on yıllarca süren hasret sona ermiştir.¹²¹

Hasret Köprüsünün açılışıyla Türkiye tarafında Dilucu Sınır Kapısı, Nahçıvan tarafında ise Sederek Sınır Kapısı imzalanan protokollerin ardından faaliyete geçmiştir. Bu önemli adımla birlikte kardeş iki ülke Azerbaycan ve Türkiye kara yoluyla birbirine bağlanmış oldu. Dilucu sınır kapısı araç ve yaya trafiği bakımından Türkiye'nin en yoğun sınır kapısı olan Gürbulak sınır kapısından sonra ikinci sırada gelmektedir.¹²²

2.3.5. Dilucu Sınır Kapısı

Dilucu Sınır Kapısı Aralık ilçesine 40, Iğdır şehir merkezine ise 90 km mesafede bulunmaktadır. Bu sınır kapısı Türkiye ile Azerbaycan'a bağlı olan Nahçıvan Özerk Bölgesi arasında yer almaktadır. Sınır kapısı Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından 22.05.1992 tarihinde 92/3065 sayılı kararname ile kurulmuştur. Sınır kapısı 2008 yılı itibariyle modernize edilme kararı alınarak yenileme süreci 31.08.2015 tarihinde tamamlanarak yeni hizmet sahasına kavuşmuştur.¹²³

Dilucu Sınır Kapısı Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Dilucu Sınır Kapısının Nahçıvan tarafındaki karşılığı ise Sederek Sınır Kapısı olarak adlandırılmaktadır. Hasret

¹²⁰ Sözer Akyıldırım, "Hasret Köprüsünün Açılışı", Yeşil Iğdır Gazetesi, 04.07.2019

¹²¹ Cengiz Atlı, "Iğdır Nahçıvan İlişkilerinde Önemli Geçiş Noktası Hasret Kapısı-Açılışı ve İki Ülke İlişkilerindeki Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* C. 6, Sayı. 28, (2013), 10-11-12.

¹²² *Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Dilucu Sınır Kapısı Müdürlüğü*(<https://gurbulak.ticaret.gov.tr/kurumsal/baglanti-mudurluklerimiz/dilucu-gumruk-mudurlugu>) 24.11.2021

¹²³ (<https://gurbulak.ticaret.gov.tr/kurumsal/baglanti-mudurluklerimiz/dilucu-gumruk-mudurlugu> erişim tarihi 24.12.2021)

Köprüsünün açılmasından sonra her iki yönetim arasında 13 Temmuz 1992 tarihinde protokoller imzalanmış ve sınır kapısının resmi açılışı gerçekleştirilmiştir. Dilucu Sınır Kapısı 1992 yılı Bakanlar Kurulu kararı ile birinci sınıf sınır kapısı olarak ilan edilmiştir.¹²⁴

2.3.6. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde 1992 Nahçıvan Krizi

Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten kısa bir süre sonra Türkiye bu ülkeyi tanımıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında Türkiye, Ermenistan'a insani yardımlarda bulunarak iyi komşuluk ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin pozitif yaklaşımına karşı Ermenistan bağımsızlık anayasasında Türkiye'nin doğu bölgelerini kendi toprağı kabul ederek Kars ve Moskova Antlaşmalarını yok saydığını belirtmiştir.¹²⁵

Türkiye-Ermenistan krizinin başlangıç noktası Türkiye ile Nahçıvan arasında yer alan Sederek kasabasının Ermeniler tarafından top atışlarına maruz bırakılması olmuştur. Ermenistan'ın Türkiye-Nahçıvan sınır hattını hedef alıp iki ülke arasındaki bağlantıyı koparma çabası ve Nahçıvan'ın topraklarını işgale başlaması Türkiye'nin sert tepkisine neden olmuştur. Hem Sederek'in stratejik konumu hem Türkiye'nin Nahçıvan üzerindeki haklarından dolayı, Türkiye konuyu batılı devletler nezdinde kınayarak yapılan saldırıların bir an önce durdurulmasını istemiştir.¹²⁶

Türkiye'nin bütün çağrılarına rağmen Ermenistan saldırılarına devam etmiştir. Bu nedenle Türkiye gündemine askeri müdahale seçeneğini almış, 3. Ordu birliklerini Ermenistan sınırına yerleştirmiş ve sınır hattında jetler uçurulmuştur. Bu gelişmeler neticesinde Ermenistan da kendi sınırları içerisinde bölgeye askeri yığınak yapmaya başlamıştır. Türkiye devletin en üst düzey makamı Çankaya Köşkü'nde askeri müdahale seçeneğini tartışmış ve sınır birliklerindeki topların yönü Ermenistan'a çevirmiştir.¹²⁷ Bu durum üzerine Nahçıvan ile Ermenistan arasındaki çatışmalar son bulmuş ve kriz sona ermiş olsa da Türk-Ermeni ilişkilerinde herhangi bir yumuşama meydana gelmemiştir. Sonraki süreçte Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'da soykırım düzeyindeki

¹²⁴ <https://gurbulak.ticaret.gov.tr/kurumsal/baglanti-mudurluklerimiz/dilucu-gumruk-mudurlugu> erişim tarihi 24.12.2021)

¹²⁵ İdil Laçın Öztığ, , "Türkiye - Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, Sayı. 36, (2018), 416-417.

¹²⁶ A.g.m, 418.

¹²⁷ A.g.m, 420-421.

katliamlar yapması ve Kelbecer bölgesini işgal etmesi üzerine Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer alarak Ermenistan ile sınır kapısını kapatmış ve doğal olarak ekonomik ilişkilerini de tamamen sonlandırmıştır.¹²⁸

2.3.7. Zengezur Koridoru ve Türkiye ile Nahçıvan Açısından Önemi

Güney Kafkasya bölgesi tarihin her döneminde önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Bölgenin Avrupa ile Asya arasında bağlantıyı sağlayan geçit olması, kuzey-güney yönündeki önemli kara yollarının bölgenin üzerinden geçmesi burasını her dönem siyasi aktörlerin önemli stratejik yerlerinden biri olmasına neden olmuştur.¹²⁹

Kafkasya bölgesinin önemli geçit noktalarından biri olan Zengezur koridoru bir dönem Azerbaycan'a bağlı Türk yerleşim yeri olsa da Sovyetler Birliği tarafından Ermenistan'a bağlanmıştır. Birinci Karabağ savaşıyla birlikte Azerbaycan-Nahçıvan kara bağlantısını sağlayan demir ve kara ulaşım yolları Ermeniler tarafından tahrip edilerek işgal edilmiş ve Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki karayolu bağlantısı kesilmişti.¹³⁰

Yaklaşık 30 yıllık dönemde kapalı olan Zengezur koridoru Azerbaycan'ın ikinci Karabağ savaşıyla zaferle ayrılmasından sonra yapılan ateşkes antlaşmasınının 9. Maddesine göre bölgede demir ve kara yollarının yeniden inşası konusunda anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmanın ilgili maddesinin hayata geçirilmesi durumunda Nahçıvan ile Azerbaycan arasında kara ve demir yolu tekrar inşa edilerek Zengezur koridoru uzun yıllar sonra tekrar faaliyete geçmiş olacaktır.¹³¹

¹²⁸ A.g.m, 424-425.

¹²⁹ Ali Asker, Mehmet Koyuncu, "Uluslararası Politik Ekonomi ekseninde Çin'in Güney Kafkasya Bölgesine Yönelik Stratejik Hamleleri", Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya, (İzmir: İksad, 2021), 22-23.

¹³⁰ Anadolu Ajansı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-veni-baglanti-saglayacak/2259193> Görüntülenme Tarihi: 13.11.2021

¹³¹ Anadolu Ajansı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-veni-baglanti-saglayacak/2259193> Görüntülenme Tarihi: 13.11.2021

verebilecek, Türkiye ile Türkmenistan arasında İran üzerinden yapılması planlanan boru hattı Zengezur koridoru üzerinden daha az maliyetle kurulabilecek¹³³ ve koridorun hayata geçmesiyle Gürcistan ve İran üzerinden sağlanan Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki Türklerle ulaşım ve ticaret Nahçıvan üzerinden sağlanacaktır. Böylelikle Nahçıvan, Kafkasya ve Orta Asya petrol ve doğalgaz zenginliklerinin Türkiye üzerinden batıya ulaştırılmasında da merkezi bir konuma yerleşmiş olacaktır.¹³⁴

¹³³ BBC Türkçe, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55109473.amp> Görüntülenme Tarihi: 05.12.2021

¹³⁴ Mithat Işık, “Kafkasya’nın Geleceği için Stratejik Düşünce”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 05 Ekim 2018,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ TUTANAKLARINDA TÜRKİYE - NAHÇIVAN İLİŞKİLERİ

3.1. TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan ile Gümrük Kapısı ve Ticari İlişkiler

Daha önceki bölümlerde değinmiş olduğumuz Nahçıvan-Türkiye ilişkilerinin TBMM görüşmelerindeki yansımalarına baktığımız zaman genel olarak bölge il milletvekilleri tarafından gündeme getirilmiş olup hem bölge illerinin hem Nahçıvan tarafının ekonomik çıkarları gözetilerek öneri ve görüşler ortaya konulmuştur. Görüş ve öneriler ağırlıklı olarak gündem dışı konuşmalar şeklinde olmuştur. Bunların dışında zaman zaman Nahçıvan ahalisinden TBMM'ye gönderilen mektuplar da Meclis gündeminde görüşülmüş ve tutanaklarda yer almıştır. Aşağıda tutanıklara yansıyan bu görüşmelerle ilgili detaylar yer almaktadır.

3.1.1 TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan Özelinde Dilucu Sınır Kapısı

Ulaştırma Bakanlığının 1992 mali yılı bütçesiyle ilgili Doğru Yol Partisi Grubu adına konuşma yapan Eskişehir Milletvekili Yaşar Dedelek, Dilucu Sınır Kapısının durumuna değinerek ulaştırma ve haberleşme alanında yaşanan sorunları gündeme getirmiş ve çözüm yolları önermiştir.¹³⁵

Dedelek, TBMM Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmada SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız cumhuriyetler ile iç taşıma antlaşmalarının yapılması gerektiğini dile getirmiş, Ulaştırma Başkanlığının Dilucu Sınır Kapısını açma çalışmalarının hızlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca sınır kapısının faaliyete geçmesiyle bölgenin ekonomik bakımdan canlanacağına dikkat çekmiştir.¹³⁶

Bölgedeki sınır kapılarının kapalı oluşuna ve bundan kaynaklı sorunlara dikkat çeken bir başka isim Kars Milletvekili Mehmet Alp olmuştur. Alp, 4 Temmuz 1995 Salı günü TBMM Genel Kurulu'nda yapmış olduğu gündem dışı konuşmada bölgedeki

¹³⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 7, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 56, 20.03.1992, s.543.

¹³⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 7, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 56, 20.03.1992, s.543.

sınır kapıları hakkında genel bilgiler vermiş, bölgede toplam 6 adet sınır kapısının bulunduğunu ancak bunlardan sadece 2 tanesinin açık olduğunu dile getirmiştir.¹³⁷

Alp, açık olan Dilucu Sınır Kapısının yararlı hizmetler sunduğunun ancak buna rağmen Azerbaycan-Nahçıvan arasındaki koridorun kapalı olması sebebiyle sınır kapısının lojistik ve ticari fırsatlarından Türkiye'nin tam anlamıyla fayda elde edemediğini söylemiştir.¹³⁸

Kars milletvekilinin gündem dışı konuşmasına hükümet tarafından verilen cevapta,¹³⁹ Nahçıvan özelinde bir söylem olmamış, bölge sınır kapılarının sorunlarının çözümü yönünde çalışmaların yapıldığı belirtilmiştir.¹⁴⁰

Dilucu Sınır Kapısının teknik ve fiziki yetersizliği Iğdır Milletvekili Adil Aşırım'ın 4 Nisan 1997 Cuma günü yapmış olduğu gündem dışı konuşmasında

¹³⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 90, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 133, 04.07.1995, s.368-369-370-371.

¹³⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 90, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 133, 04.07.1995, s.368:371.

¹³⁹ “DEVLET BAKANI ALGAN HACALOĞLU (İstanbul) - Sayın Başkan, değerli arkadaşlar; Kars Milletvekili Sayın Mehmet Alp'in, doğu sınırimızdaki kapılarla ilgili gündem dışı konuşmasına Hükümet adına yanıt vermek üzere söz almış bulunuyorum; hepinize saygılarımı sunuyorum.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Kafkaslarda oluşan yeni dengeler, Türkiye ile bu bölgede yer alan, özellikle, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, İran ve tabiatıyla Türki cumhuriyetlerle olan ilişkilerimize yeni potansiyeller kazandırmıştır.

Sınırların,, genelde, barış ve dostluk sınırları olması, ticaret ve bolluk kapılarına dönüşmesi Hükümetimizin görüşüdür; ancak, sınırlarda kapılara işlerlik kazandırmak, karşılıklı dostluk ilişkilerinin gelişmesine ve ülkelerarası münasebetlerin normalleşmesine bağlıdır. Eğer, ilişkiler normal değilse, doğaldır ki, koşullar, bu ülkelerarası ticareti etkilemektedir. Özellikle sınır ticareti açısından, ülkemizin doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunan kapıların, ekonomik açıdan oldukça geliştirmesi gereken konumları olan o yöre insanlarımıza belirli katkılar sağlaması Hükümetimizin politikasıdır. Buna rağmen, biraz evvel belirttiğim gibi, doğuda mevcut olan ve Sayın Alp'in de belirtmiş olduğu kapıların, yeterince verimli olduğunu, bu aşamada söyleyebilmek olası değil.

Sarp hudut kapısı; yani, Artvin'i Bâtum'a, Gürcistan'a bağlayan kapı, şu anda, eksiklikleri giderilmiş, giderilmeye devam edilmekte olan...

SÜLEYMAN HATİNOĞLU (Artvin) - Daha giderilen bir şey yok Sayın Bakan, aynı, 1991 yılında bıraktığımız gibi duruyor.

DEVLET BAKANI ALGAN HACALOĞLU (Devamla) - 1995 yılında 116 501 giriş, 97 146 çıkış işlemi yapılmış olan, bir kapıdır. Burada hizmet binaları tamamlanmış olup, gümrük sahası ve çevre düzenlemesi çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca, Hopa ve Sarp arasındaki yolun da yapım çalışmaları devam etmektedir.

SÜLEYMAN HATİNOĞLU (Artvin) - Para yok Sayın Bakan, ödenek yok... Üç senedir aynı şey söyleniyor, hâlâ para verip yapılamıyor.

BAŞKAN - Müdahale etmeyelim... Rica ediyorum...

DEVLET BAKANI ALGAN HACALOĞLU (Devamla) - Onun hemen güneyinde Posof, Türkgözü, Ardahan...

SÜLEYMAN HATİNOĞLU (Artvin) - Para vermiyor, akıl veriyor! Akıl istemiyoruz, para istiyoruz.

DEVLET BAKANI ALGAN HACALOĞLU (Devamla) - ...yani, Posof'u Ağıska'ya, Gürcistan'a bağlayacak olan kapıya yönelik çalışmalar tamamlanmış olup, önümüzdeki günlerde, çok yakın bir tarihte açılacağını, açılacağını, burada, Yüce Meclisimizin bilgisine sunmak istiyorum. Esasında, çalışmalar sonucu, bu kapı, en yakın 10 Temmuz tarihinde açılacak bir konuma gelmiştir.. Bu konuda sorun yoktur.”

¹⁴⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 90, Dönem: 19, Yasam Yılı: 4, Birleşim: 133, 04.07.1995, s.368-369-370-371.

tutanaklara yansımıştır. Aşırım, Dilucu Sınır Kapısından günlük 1000 ton mazot girişi olmasına rağmen sınır kapısının yeterli gümrük binasına sahip olmadığını, denetimi yapacak olan polis sayısının yeterli olmadığını ve teknik teçhizat bakımından kapının yetersiz olduğunu ayrıca düzenli işleyen bir yol güzergâhının bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁴¹

Aşırım, sınır kapısında yapılan denetimlerin günlük 4 saatle sınırlı olduğunu, Nahçıvanlı tüccarların mallarını Iğdır'a ulaştırana kadar 5 ayrı yerde denetime tabi tutulduğunu, Iğdır'a ulaşan ve Türk tüccarlar eliyle resmiyete dökülen malların dağıtımında da aynı denetim problemlerinin yaşandığını belirtmiştir.¹⁴²

Yaşanılan bu sorunların hem Nahçıvan hem Iğdır tarafında tüccar ve halk nezdinde büyük tepkilere neden olduğunu ve Nahçıvan tarafında küskünlük ve kırgınlık yaratabileceğini dile getirmiştir. Aşırım, İran sınır kapısında gösterilen kolaylığın Dilucu'nda da gösterilmesini talep etmiştir. Ayrıca bu sorunların çözümü amacıyla İçişleri bakanına ulaşamadığını ulaşılsa dahi çözüm üretilemediğini dile getirmiştir.¹⁴³

Aşırım'ın dile getirdiği Dilucu Sınır Kapısındaki çalışma saatlerinin yetersizliğini bir başka bölge milletvekili olan Abbas Bozyel 8 Kasım 2001 Perşembe günü Meclis Genel Kurulunda dile getirmiştir. Iğdır Milletvekili Bozyel, Nahçıvan ile Iğdır arasında yer alan Dilucu sınır kapısının çalışma saatlerinin 8 saatten 16 saate çıkarılması için İçişleri bakanından talepte bulunduğunu dile getirmiş ve ayrıca Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasında uygulanan özel statünün Nahçıvan ile Türkiye arasında da uygulanmasını 57. Hükümet'ten talep etmiştir.¹⁴⁴

Sınır kapılarıyla ilgili dile getirilen diğer bir sorun ise bürokratlarla ilgilidir. Gümrük Müsteşarlığı 2002 bütçe görüşmeleri devam ederken Iğdır Milletvekili Abbas Bozyel, Dilucu Sınır Kapısının Gümrük Müdürünün Nahçıvan-Türkiye ilişkilerini bozacak şekilde devlet adamı adabına uygun olmayan çirkin hâl ve hareketler sergilediğini ve bu konuyu daha önce özel olarak Devlet Bakanı Mehmed Keçecilere iletildiğini, ancak yine de Meclis Genel Kurulunda dile getirmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Bozyel, ayrıca Nahçıvan'dan evli olan 3000 kişi olduğunu söylemiş, sınır

¹⁴¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 24, Dönem: 20, Yasama Yılı: 2, Birleşim:78, 04.04.1997, s.362-363.

¹⁴² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 24, Dönem: 20, Yasama Yılı: 2, Birleşim:78, 04.04.1997, s.362-363.

¹⁴³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 24, Dönem: 20, Yasama Yılı: 2, Birleşim:78, 04.04.1997, s.362-363.

¹⁴⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 75, Dönem: 21, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 18, 08.11.2001, s.158

kapısından alınan 50 dolarlık geçiş ücretinin bu ailelere önemli bir yük oluşturduğunu ve bu ücretin tekrar değerlendirilmesini talep etmiştir.¹⁴⁵

Devlet Bakanı Mehmed Keçeciler, Iğdır Milletvekili Abbas Bozyel'in sorusuna cevaben Dilucu Sınır Kapısının normal ve düzenli bir işleyişe sahip olduğunu, gümrük müdürünün kendi edindikleri bilgilere göre düzgün biri olduğunu söylemiştir. Ayrıca orada bir gümrük müdürünün değişmesi gerekiyorsa Nahçıvan tarafının kendi müdürlerini değiştirmesi gerektiğini, Türk tarafının müdürünü değiştirmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Bakan mesai saatlerinin güvenlik görevlileriyle beraber düzenlendiğini ve Nahçıvan Sınır Kapısında herhangi bir sorun olmadığını belirtmiştir. Bakanın konuşmasını bitirmesiyle Iğdır Milletvekili Abbas Bozyel araya girerek gümrük müdürünün Nahçıvanlılara küfrettiğini söylemiş ve gümrük müdürü hakkında soruşturma açılmasını talep etmiştir.¹⁴⁶

Geçiş ücretinin yüksekliğini dile getiren diğer bir isim ise Kars Milletvekili Ali Güner olmuştur. TBMM'de 5 Aralık 2001 Çarşamba günü yapılan Gümrük Müsteşarlığının 2002 yılı bütçesi görüşmelerinde Fazilet Partisi adına grup konuşması yapan Iğdır Milletvekili Ali Güner, konuşmasının bir bölümünde 12 Temmuz 2001 tarih ve 24460 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 4705 sayılı kanunla yurt dışı çıkış harcının 50 dolar olarak belirlendiğini, ancak bu miktarın ihracatçıları ve bölge insanını sıkıntıya soktuğunu dile getirmiştir. Güner konuşmasında Nahçıvan ile Iğdır arasında sadece ticari faaliyetlerin olmadığını, sınırın her iki tarafında akrabalıkların olduğunu vurgulamış ve dolayısıyla hem sosyal hem ticari açıdan bu harcın alınmamasının faydalı olacağını belirtmiştir.¹⁴⁷

Güner konuşmasının devamında Nahçıvan bölgesinin etrafının İran ve Ermenistan tarafından kısıkaca alındığını, buradaki soydaşlarımızın tek kurtuluşunun Türkiye olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla devlet olarak Nahçıvan'daki soydaşlarımıza maddi ve manevi olarak sahip çıkılması gerektiğini, Kıbrıs'a tanınan pasaportsuz ve sadece kimlikle giriş-çıkış yapma hakkının Nahçıvan'a da tanınmasını istemiş ve ayrıca motorin ticaretinin arttırılması gerektiğini sözlerine eklemiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.78, Dönem: 21, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 31, 05.12.2001 s.204-206-224-230-231.

¹⁴⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.78, Dönem: 21, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 31, 05.12.2001 s.204-206-224-230-231.

¹⁴⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.78, Dönem: 21, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 31, 05.12.2001 s.204-206-224-230-231.

¹⁴⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.78, Dönem: 21, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 31, 05.12.2001 s.204-206-224-230-231.

Dilucu Sınır Kapısının fiziki imkanlarının yetersizliğiyle ilgili Iğdır Milletvekili Sinan Oğan 27 Mart 2013 Çarşamba günü yapılan Meclis görüşmelerinde Gümrük ve Ticaret Bakanı Hayati Yazıcı'ya yönelmiş olduğu soruda Dilucu Sınır Kapısının fiziki durumunun kötü olduğunu, Türkiye'ye yakışmadığını belirtmiş ve sınır kapısının durumunun ne zaman düzeltileceğini sormuştur.¹⁴⁹

Gümrük ve Ticaret Bakanı Hayati Yazıcı Iğdır Milletvekili Sinan Oğan'a cevaben "Dilucu Gümrük Kapımızla alakalı olarak da yap-işlet-devret modelinde gerekli anlaşma yapılmış, bizim partnerimiz GTİ'yle, TOBB'un iştiraki olan bir şirketle. Onun da temelini yakın zamanda atacağız" açıklamasını yapmıştır. Oğan'ın ısrarla belirli bir tarih verin demesine rağmen Bakan net bir tarih vermemiştir.¹⁵⁰

Nahçıvan-Türkiye ilişkilerinin gelişip ilerlemesinde önemli bir yere sahip olan sınır kapısının tutanaklara yansımalarına bakıldığı zaman, TBMM milletvekillerinin daha çok Türkiye tarafında meydana gelen sorunları gündeme taşıdıkları görülmektedir. Bu sorunların başında ise sınır kapısının fiziki durumu, geçiş ücretleri, bürokratik zorluklar, mesai saatlerinin yetersizliği ve kapıda görevli memur ve yöneticilerden kaynaklı sorunlar gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Görüşmelerde genel olarak Iğdır ve Kars milletvekillerinin söz konusu sorunları dile getirdikleri ve çözüm önerilerinde buldukları görülmektedir.

3.1.2. TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan ile Ticari İlişkiler

Daha önce belirtildiği gibi Nahçıvan'ın ticari faaliyetleri büyük oranda Türkiye ve Dilucu Sınır Kapısı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu ticari faaliyetlerin önemine, geliştirilmesine ve karşılaşılan bazı sorunların çözümüne dair görüşlerin zaman zaman TBMM gündemine taşındığı tutanaklardan anlaşılmaktadır.

Iğdır Milletvekili Adil Aşırım'ın 1 Ağustos 1996 Perşembe günü yapmış olduğu gündem dışı konuşmada Dilucu Sınır Kapısında gerçekleştirilen mazot ticareti gündeme getirilmiştir. Aşırım, Nahçıvan üzerinden sağlanan mazot ticaretine değinip ülke ekonomisi için sınır ticaretinin önemine vurgu yapmıştır. Aşırım, bu ticaretten ortaya

¹⁴⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 47, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 83, 27.03.2013, s.446-447-448-449.

¹⁵⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 47, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 83, 27.03.2013, s.446-447--448-449.

çıkan gelirin bölge halkının yaşam standartlarının yükseltilmesindeki yeri ve önemine değinmiştir.¹⁵¹

Yapılan sınır ticareti hakkında bilgi veren Aşırım, Nahçıvan tarafından Iğdır'a günlük 400-500 milyar Türk lirası civarında mazotun getirildiğini, Nahçıvan tarafına ise 200 milyar Türk lirası civarında gıda ve tekstil malzemesinin gönderildiğini ifade etmiştir. Bu ticaretin son on gün içerisinde yasaklandığı bu yasağın kanunlara göre doğru olduğunu fakat Habur Sınır Kapısında uygulanan mevzuatın Dilucu Sınır Kapısında da uygulanması durumunda ticaretin yasallaşacağını vurgulayarak yapılan ticaret yasağını kınamıştır.¹⁵² Iğdır Milletvekili Adil Aşırım'ın yapmış olduğu konuşmaya Devlet Bakanı Ayfer Yılmaz cevap vermek istemiş, ancak oturumu yöneten başkan tarafından müsaade edilmemiştir.¹⁵³

Iğdır Milletvekili Adil Aşırım 16 Haziran 1998 Salı günü Mecliste yapmış olduğu gündem dışı başka bir konuşmasında ise Doğu ve Güneydoğu sınır illerinde yapılan mazot ticaretinde karşılaşılan sorunlara değinerek çözüm önerileri sunmuştur. Aşırım, bölge sınır kapılarıyla alakalı genel bilgi vererek Habur Sınır Kapısına tanınan ayrıcalıkların diğer kapılara verilmemesini eleştirmiştir. Aşırım, Dilucu Sınır Kapısından yapılan mazot ticaretinin 300 bin nüfuslu Nahçıvan'ın başlıca geçim kaynağı hâline geldiğini, ayrıca Iğdırlı esnafın da bu ticaretten büyük gelir elde ettiğini ve gelen mazotun gıda malzemesi olarak Nahçıvan'a döndüğünü belirtmiştir.¹⁵⁴ Iğdır ilinin Nahçıvan ile özdeşleştiğini vurgulayan Aşırım, yapılan ticaretin Sınır Ticareti Kanunu çerçevesinde yapılmadığını, tamamen valilik genelgeleriyle yapıldığını belirtmiştir.¹⁵⁵

Dilucu Sınır Kapısı üzerinden yapılan ticaretin karşılaştığı yasal ve bürokratik zorlukları dile getiren diğer bir isim Iğdır Milletvekili Abbas Bozyel'dir. Bozyel, 21 Ekim 1999 Perşembe günü Meclis Genel Kurulunda yapmış olduğu gündem dışı konuşmasında Dilucu Sınır Kapısında yapılan sınır ticaretinin önemine değinmiş ve bu kapının Türkiye ve Türk dünyası için ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Bozyel, Dilucu Sınır Kapısı üzerinden yapılan ticaretin 1995 yılına kadar memnun edici seviyelerde olduğunu, ancak 1995 yılı itibariyle yavaşladığını, 31 Ocak

¹⁵¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 9, Dönem: 20, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 86, 01.08.1996, s.459-460-461.

¹⁵² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 9, Dönem: 20, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 86, 01.08.1996, s.459-460-461.

¹⁵³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 9, Dönem: 20, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 86, 01.08.1996, s.459-460-461.

¹⁵⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 54, Dönem: 20, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 102, 10.06.1998, s.390-391.

¹⁵⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 54, Dönem: 20, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 102, 10.06.1998, s.390-391.

1996'da 22540 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararıyla sınır ticareti kapsamının daraltıldığını ve ticaretin durma noktasına geldiğini, yine 29 Aralık 1998 tarih ve 1970 sayılı Başbakanlık Hazine Müsteşarlığınca yazılan yazıyla Nahçıvanlı Türklerin mazot getirmelerinin yasaklandığını, bu durumun bölge insanında büyük mağduriyetler yarattığını ifade etmiştir.¹⁵⁶

Bozyel, bölge halkı arasında mazot ticaretinin tamamen durdurulacağı söylentisinin yayıldığını, bu söylentinin doğru çıkması durumunda bölge halkının büyük ekonomik kayıplara uğrayacağını dile getirmiştir. Sınır ticaretinin yasaklanmasının veya kısıtlanmasının doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çeken Bozyel, hükümetin Türkiye Cumhuriyeti devletinin menfaatlerini ve bölge halkının refah seviyesinin artırılmasını göz önünde bulundurarak sınır ticaretinde yaşanan aksaklıkların giderilmesini ve sınır ticaretinin devam ettirilmesini talep etmiştir.¹⁵⁷

TBMM Genel Kurulunda 27 Ekim 1999 Çarşamba günü görüşülmekte olan Gümrük Kanunu Tasarısının Yedinci Bölümünün sınır ticaretini ilgilendiren 172. maddesi üzerinde Iğdır Milletvekili Ali Güner söz almış, Güner konuşmasında sınır ticaretinin Doğu ve Güneydoğu illeri için önemli bir geçim kaynağı olduğunu, bölge insanın bu ticareten geçimini sağladığını ve bunun neticesi olarak da büyük şehirlere göç etmekten vazgeçtiğini vurgulamıştır. Sınır bölgelerinde yapılan ticaretin bölge halkı için hayati öneme sahip olduğunu bu nedenle sınır ticaretinin tamamen hükümetin inisiyatifine devredilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁵⁸

Güner konuşmasında Iğdır-Nahçıvan arasında yapılan sınır ticareti özelinde ise; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının yan kuruluşu olan Turkish Petroleum International Anonim Şirketinin (TPIC) devreye sokulmasıyla sınır ticaretinde önemli bir yeri olan kamyon ve tır şoförlerinin mağdur edildiğini ve ekmeklerine göz dikildiğini söylemiştir. Güner bu mağduriyetlerin giderilmesi için TPIC'in faaliyetlerinin durdurulması hususunda yetkilileri göreve davet etmiştir.¹⁵⁹

Güner, konuşmasında sınır ticaretinin Nahçıvanlı soydaşlarımız için önemli bir geçim kaynağı olduğunu ve sınır ticaretine getirilen kotaların hem Iğdırlı hem de Nahçıvanlı vatandaşları darboğaza soktuğunu vurgulamıştır. Ayrıca Iğdırlı vatandaşların ekonomik darboğazdan kurtulmak için batıya göç etme şanslarının

¹⁵⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 14, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 10, 21.10.1999, s.227-228-229.

¹⁵⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 14, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 10, 21.10.1999, s.227-228-229.

¹⁵⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 14, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 12, 27.10.1999, s.453-454.

¹⁵⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 14, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 12, 27.10.1999, s.453-454.

olduğunu, ancak Nahçıvanlı soydaşlarımızın böyle bir imkanlarının da olmadığını, Türkiye’den başka gidecek ve dayanacak bir yerleri olmadığını dile getirmiştir. Güner, saymış olduğu nedenlerden ötürü sınır ticaretinde uygulanan kotaların en az iki katına çıkarılması gerektiğini devlet büyüklerinden talep ederek konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁶⁰

Iğdır Milletvekili Ali Güner 25 Mayıs 2000 Perşembe günü yapmış olduğu gündem dışı konuşmada ise 1992 yılında açılan Hasret Köprüsü ile Nahçıvan ile Iğdır arasında sınır ticaretinin başladığını, 2000 yılına geldiğinde ticaretin tuz ve motorin ile sınırlandırılarak bitme noktasına getirildiğini belirtmiştir. Güner konuşmasında, 1992 yılında bölgede yaşanan terör olayları ve bu olaylara bağlı uygulanan sınırlamalara rağmen günlük 1000 araçlık giriş çıkışın, 2000 yılında ise terörün bitirilmesine ve geçmişte yaşanan güvenlik sorunlarının ortadan kaldırılmasına rağmen bu sayının 150 araca düştüğünü belirtmiştir.¹⁶¹

Güner, Iğdır’da 30000 Nahçıvan’da ise 60000 vatandaşın mazot ticaretinden doğrudan geçimini sağladığını, bölgede uygulanan politikaların iyi niyetli olmadığını, Nahçıvan’ın kaderine terk edilmek, Iğdır’ın ise tekrar teröre teslim edilmek istendiğini iddia etmiştir.¹⁶² Güner, ayrıca Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü’nün 09 Mayıs 2000 tarih ve 22199 sayılı genelgesiyle Türkiye’nin Nahçıvanlı vatandaşları kaderine terk ettiğini ve tanınan imtiyazların geri alındığını söylemiştir. Güner, Türkiye Cumhuriyeti’nin büyük bir devlet olduğunu, Nahçıvanlı soydaşlarımızla yapılan ticaretten kaybettiği verginin ülkemize bir zararının olmayacağını ama burada ticaretin durmasının Nahçıvanlı vatandaşlara ağır faturalar çıkaracağına dikkat çekmiştir.¹⁶³

Iğdır Milletvekili Ali Güner’in 2001 yılında 639 sıra sayılı kanun tasarısının genel kurul görüşmelerinde Türki cumhuriyetlerinden sorumlu Devlet Bakanı Abdülhaluk Mehmet Çay’a cevaplama için soru sormuştur. Güner, Nahçıvan ile ekonomik münasebetlerin gerekli düzeyde kurulmaması ve yardımların yeterli düzeyde yapılmaması durumunda Nahçıvan’ı “bazılarının kucağına itmiş olmaz mıyız?” diyerek Nahçıvan’la ilgili herhangi bir projenin gündemlerinde olup olmadığını sormuştur. Güner sorularına devam ederek; Nahçıvan’da üretimi yapılan meyve ve sebzenin

¹⁶⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 14, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 12, 27.10.1999, s.453-454.

¹⁶¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 33, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 99, 25.05.2000, s.326-327-328.

¹⁶² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 33, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 99, 25.05.2000, s.326-327-328.

¹⁶³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 33, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 99, 25.05.2000, s.326-327-328.

Türkiye tarafından alınmasını ve Kıbrıs'a tanınan statünün Nahçıvan'a tanınmasına dair bir çalışmanın olup olmadığını dair sorularını bakana yöneltmiştir.¹⁶⁴

Devlet Bakanı Abdülhaluk Mehmet Çay, Iğdır Milletvekili Ali Güner'in sorularına cevaben Nahçıvan'ın statüsüyle alakalı bir çalışmanın olduğunu ancak bu çalışmanın Kıbrıs gibi olmadığını, Nahçıvan'a özel bir çalışmanın yapıldığını fakat sorunu yalnızca Nahçıvan özelinde tutmadıklarını, Azerbaycan'la bir bütün olarak ele aldıklarını belirtmiştir. Bakan, bütün sorunları çözmek için gerekli çalışmaların yapıldığını fakat Nahçıvan'daki yerel yönetimle bazı konularda anlaşamadıklarını çeşitli örneklerle ifade ederek sorunları Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ana politika çerçevesinde çözmeye çalıştıklarını belirtmiştir.¹⁶⁵

Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir 20 Ekim 2005 Perşembe günü Askerî Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı üzerinde Doğru Yol Partisi adına konuşma yapmış, konuşmasının bir bölümünde 57. Hükümet'in kararıyla motorin ticaretinin yasaklandığını, bu yasağın 59. Hükümet tarafından kaldırılmasını istemiştir. Akdemir, yasağın kalkması durumunda Iğdır ve Nahçıvan'da refah düzeyinin artacağını, bölge insanın ekonomik darboğazdan kurtulacağını belirtmiştir.¹⁶⁶

Iğdır Milletvekili Yaşar Karadağ, Dilucu Sınır Kapısında yapılan çalışmaların ve vize uygulamasının sınır ticaretine verdiği zararları dile getirmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi Grubu adına söz alan Karadağ, bazı kanunlarda ve 652 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi üzerine bir konuşma yapmıştır. Karadağ, konuşmasının bir bölümünde Nahçıvan ile Türkiye arasında uygulanmakta olan vize uygulamasının ve gümrük kapısında yapılan çalışmalardan dolayı sınır ticaretinin sekteye uğradığını, en kısa zamanda sorunların çözümlenerek ticaretin canlandırılmasını hükümetten talep etmiştir.¹⁶⁷

Dışişleri Bakanlığı bütçesi üzerine Doğru Yol Partisi Grubu adına söz alan Mehmet Gazioğlu konuşmasında, Nahçıvan özelinde, Türkiye'nin Bakü'de konsolosluk

¹⁶⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 62, Dönem: 21, Yasama Yılı:3 , Birleşim: 95, 02.05.2001, s.311-312-313-330.

¹⁶⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 62, Dönem: 21, Yasama Yılı:3 , Birleşim: 95, 02.05.2001, s.311-312-313-330.

¹⁶⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 96, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 10, 20.10.2005, s.133-134-135-136.

¹⁶⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 14, Dönem: 27, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 93, 25.06.2019, s.1182-1183-1184-1185.

açması gerektiğini, çalışmalarını süren Nahçıvan sınır kapısının açılış çalışmalarının hızlandırılmasını talep etmiştir. Gazioğlu ayrıca Ekonomi Bakanı düzeyinde Bakü'ye ziyaret gerçekleştirilerek ekonomik ilişkilerin arttırılarak iktisadi açıdan neler yapılabileceğinin masaya yatırılması gerektiğini ifade etmiştir. Gazioğlu, Türk kökenli ve Azerbaycanlı toplumların ekonomik ve diğer imkanları hakkında iş adamlarının aydınlatılması amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde bir heyet oluşturulması ve Nahçıvan'a sanayi ve ticari amaçlı heyetler gönderilmesi gerektiğini söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁶⁸

TBMM görüşmelerinde ağırlıklı olarak Kars ve Iğdır milletvekilleri Türkiye ile Nahçıvan arasında yapılan sınır ticaretiyle ilgili görüş ve önerilerini sunarak hükümetlerin sınır ticaretine ilişkin almış oldukları kararları ve bu kararların bölgeye yansımaları hakkında konuşmalar yapmışlardır. Bölge vekilleri yaşanan sorunların sınırın her iki tarafında meydana getirdiği mağduriyetleri ve bu durumun Nahçıvan ile Türkiye'ye etkileri üzerinde durmuşlardır.

3.2. TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan ile Siyasi ve Askeri İlişkiler

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle Nahçıvan halkı ile olan soy, din ve kültür birlikteliğinin yanında Türkiye'nin hem Kafkaslara hem de Türk dünyasına açılan kapısı olması bu bölgenin kaderi konusunda sürekli bir hassasiyet güdülmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bölge Türkiye için büyük önem arz ettiği için zaman zaman Nahçıvan meselesi TBMM Genel Kurulunun gündemine taşınmıştır. Özellikle Osmanlı'nın son döneminden itibaren bölge üzerinde hak iddia eden ve farklı emeller güden devletlerin veya toplulukların olması ve Türkiye tarafında ise bu mütecaviz yaklaşımlara karşı geliştirilecek politikaların belirlenmesi, bölgenin akıbeti ve yapılan çalışmalar hakkında bilgi edinilmesi gibi maksatlarla bölgenin TBMM gündemine taşındığı incelenen tutanaklardan anlaşılmaktadır. Bölge halkının güvenliği, talepleri ve bölgenin savunulması hususu özellikle dikkat çeken konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Nahçıvan bölgesinin askeri ve siyasi konularda TBMM gündeminde yer aldığı tutanaklara dair içerikler aşağıda verilmiştir.

Erzurum Milletvekili Durak Bey ve arkadaşlarının Doğu cephesindeki Türk askeri kuvvetlerinin Gürcü ve Ermeni saldırılarına karşı ortaya koydukları savunmanın

¹⁶⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 37, Dönem: 18, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 54, 22.12.1989, s.504-505.

şekline dair Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genel Kurmay Bakanlığı) ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne (Milli Savunma Bakanlığı) verilen soru önergesine Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, milletvekilleri adına sözlü cevap vermiştir.¹⁶⁹

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, vekiller adına verdiği sözlü cevapta, 1920 yılında meydana gelen Türk-Ermeni savaşını detaylı bir şekilde anlatmıştır. 1920 Temmuz'unda Ermeni kuvvetlerinin Nahçıvan üzerine hareket ettiğini. Türk ordusu ile Rus Bolşevik ordusunun ise 1 Ağustos'ta Nahçıvan'da birleştiğini, birleşen bu kuvvetlerin bu bölgede bazı tedbirler aldığını söylemiştir. Bolşevik ordusu süvarilerinden Şahtahtı yönünde keşif yapan bazı seyyar kuvvetlerin Nahçıvan'ın 30 kilometre kadar kuzeyinde bazı Ermeni keşif kollarını bulduğunu ve onları sürdüğü söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁷⁰

1920'li yıllarda Ermenilerin bölgeye yönelik mütecaviz davranışları ve bölge halkının söz konusu durumdan duyduğu endişeyi zaman zaman mektup veya telgraf yoluyla TBMM'ye ilettiği anlaşılmaktadır. Aşağıda bölge ahalisinden gelen telgrafın içeriği verilmiştir.

Nahçıvan halkının Ermenilerden kurtarılmaları için TBMM Başkanlığına gönderdikleri telgrafın girişinde Nahçıvan halkının senelerce Türk duygusu Türklük bilgisi ve Türk birliği için çarpan kalplerinin muzaffer Türk ordularını karşıladıklarından ve Müslüman kardeşlerini bağrılarına bastıklarından söz edilmektedir. Söz konusu telgrafta, Nahçıvan halkının bağımsızlıkları için Ermenilerle savaştıkları, bağımsızlıklarını kazandıkları ve siyaseten Türkiye ile birleştikleri anlatılmaktadır. Daha sonra TBMM'nin kararı gereği Doğu cephesi kuvvetlerinin Ermenilerin üzerine yürüdüğü ve bu sayede Nahçıvan'ın kurtarıldığı, Nahçıvan halkının fakir bir şekilde köylerine geri döndüğünden bahsedilmektedir. Telgrafta ayrıca Azerbaycan'ın Nahçıvan'ı Ermenilere hediye ettiği söylentisinin Nahçıvan halkını çok rahatsız ettiği, Nahçıvan halkının bu durumu nasıl protesto edeceklerini bilemediklerinden bahsedilmektedir. Kısaca Nahçıvan halkının bir Ermeni tahakkümü altında yaşamak zorunda bırakılmasının önüne geçilmesi istenmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 3, Dönem: 1, Yasam Yılı: 1, Birleşim: 48, 14.08.1336, s.209-210

¹⁷⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 3, Dönem: 1, Yasam Yılı: 1, Birleşim: 48, 14.08.1336, s.209-210

¹⁷¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 8, Dönem: 1, Yasam Yılı: 1, Birleşim: 143, 03.2.1337, s.62

Aşağıda Nahçıvan halkı tarafından TBMM'ye yazılmış bir mektuba yer verilmiştir. Söz konusu mektupta bölge halkının uğramış olduğu zulüm ve katliamlara yer verilmiş ve Türkiye'den yardım talep edilmiştir. Bu mektup TBMM'de okunmuş ve Meclis kayıtlarına geçmiştir. Mektubun günümüz Türkçesine aktarılmış şekli aynen şöyledir:

Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına

Nahçıvan ve civarında yaşayan yarım milyona yakın Türk'ün aşağıda imzaları olan biz milletvekillerinin yüce şahsınıza aşağıda olduğu gibi istekte bulunuyoruz. İslam düşmanları dört seneden beri bizim hakkımızı, ırz ve namusumuzu ayaklar altında çiğnemek istedikleri şimdye kadar meydana gelen olaylarla bellidir, anlaşılmalıdır. Fakat biz kendi haklarımızı, ırz ve namusumuzu şimdye kadar kimsesiz, tek başımıza sadece Allah'a dayanarak canımızla malımızla savunduk. Son zamanlarda düşmanımız olan İngilizler sevgili halifemizi esir ve başkentimizi işgal etmekle bütün İslam alemine hain fikirlerini gösterdiler. Bundan dolayı anlaşılıyor ki düşmanlarımızın zalim emellerine sadece Nahçıvan ve halkının hedef olmadığı ortaya çıktı. Allah'a hamd olsun biz kendimize sizin gibi kendi milletimiz ve sizinle ittifak eden Azerbaycan ve Rusya Şurası hükümetlerinin kuvvetleri gibi müttefik bir kuvvete kavuştuk. Şura hükümetlerinin kuvvetlerinin bize yardıma gelebilmeleri için çok sayıda engeli aşmaları gerekmektedir. Bu engelleri ortadan kaldırmak çok uzun zaman gerekmektedir. Halbuki yanibaşımızda Beyazıd'da bulunan kuvvetlerin Nahçıvan ve civarına gelmesine hiçbir engel yokken, Beyazıd'da durması bizim de burada şimdye kadar olduğu gibi tek başına kalmamız içimizi kanatıyor. Biz de mazlum Müslüman ve Türküz. Bizi sizden ayıran güç nedir bilmiyoruz. Bundan dolayı yarım milyon insan size arz ve feryat ediyor ki Beyazıd'da bulunan kuvvetlerin ya hepsi ya da bir kısmı bizim içimize gelip şimdye kadar haklarımız ve namusumuzu savunmak için döktüğümüz sel gibi kanın boşa gitmediğini ve milli arzumuzu eriştiğimizi size kavuşarak görelim.¹⁷²

Uzun zaman Ermeni mezalimine uğrayan ve statüsü hususunda bir uzlaşma sağlanamayan Nahçıvan'ın nihayet Gümrü anlaşmasıyla Türkiye'nin kontrolüne geçeceği kararlaştırılmış ve bölgede bu yönde duyurular yapılmıştır. Oturum başkanı söz konusu anlaşmanın maddelerinin değerlendirileceğini, Nahçıvan ve çevresinin Türkiye'nin kontrolünde kalacağına dair yapılan duyurulara cevaben yazılan 22 Kasım 1337 (M. 1921) tarihli dilekçenin aslının posta yoluyla Meclise ulaştığını ve Mecliste okunacağını, sonrasında ise gelen önerilerin değerlendirileceğini duyurmuştur.¹⁷³

Nahçıvan ahalisi tarafından yazılan gecikmeli olarak meclise ulaşan dilekçenin içeriği şu şekildedir: Taşnaklara karşı varını yoğunu ortaya koyup gece gündüz demeden mücadele eden Ordubad halkının Gümrü'de imzalanan antlaşmaya göre bölgenin Türkiye'nin himayesinde kalmasından duydukları sevinç dile getirilmiştir. Ordubad halkı, Türkiye gibi büyük bir devletin himayesine girdikleri için artık Ermeni mezalimine uğramayacaklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca her ne şartta olursa olsun halkın gerektiğinde yeniden mücadeleye hazır olduğunun bilinmesi istenmiştir. Söz konusu mektup Ordubad Kaza Komitesi Başkanı Abbas Kuli adına okunmuştur.¹⁷⁴

¹⁷² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 2, Dönem: 1, Yasam Yılı: 1, Birleşim: 26, 03.7.1337, s. 156-157.

¹⁷³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 9, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 3, 05.3.1337, s.26.

¹⁷⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 9, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 3, 05.3.1337, s.26.

Nahçıvan statüsünün belirlenmesine yönelik önemli antlaşmalardan biri Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşmasıdır. TBMM'ye sunulan ve onaylanan bu antlaşmanın 3. maddesine göre Nahçıvan şehri Azerbaycan'ın himayesinde özerk bir bölge yapılmış ve Azerbaycan'ın Nahçıvan üzerindeki koruyuculuk haklarını ikinci bir devlete hiçbir koşulda terk edemeyeceği kararlaştırılmış ve taraflarca kabul edilmiştir. Nahçıvan topraklarının Aras Nehri vadisinin doğusundan ve Dağna Dağı, Veli Dağı, Bağarsık Dağı, Kömürlü Dağından başlayarak Saraybulak Dağından geçen ve Aras Nehriyle Karasu'nun kavuşma noktasında son bulan arazi dahilindeki üçgen şekilli alan olarak tespit edilmiş ve Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan yetkililerinden oluşan bir komisyon tarafından daha sonra detaylandırılması hususunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁷⁵

Nahçıvan'ın statüsüyle ilgili diğer bir antlaşma ise Kars Antlaşmasıdır. Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması TBMM'de onaylanmış ve kabul edilmiştir. Antlaşmanın 5. maddesine göre Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan heyetleri, Nahçıvan'ın Azerbaycan himayesinde özerk bir bölge olması konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ayrıca Nahçıvan'ın bu antlaşmaya göre sınırlarının nereleri kapsadığı TBMM'de okunmuştur.¹⁷⁶

Nahçıvan ve Karabağ 28 Mayıs 1918'de ilan edilen Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer almıştır. 1920 Gümrü Anlaşmasıyla Nahçıvan bölgesi Türkiye'nin koruyuculuğuna bırakılmış ve 1921'de imzalanan Moskova Antlaşmasıyla koruyuculuk yeniden ikinci bir ülkeye devredilmemek şartıyla Azerbaycan'a bırakılmıştır. Sonraki süreçte ise Nahçıvan, Moskova ve Kars antlaşmalarına dayanılarak Azerbaycan'a bağlı özerk bir statüye kavuşmuştur.¹⁷⁷

Nahçıvan'ın statüsünün belirlenmesinden sonra da zaman zaman TBMM gündemine geldiği tutanaklardan anlaşılmaktadır. Bunlardan biri de bölgenin askeri bölge ilan edilmesine dairdir. TBMM'de Kars, Ardahan ve Artvin şehirlerinin askeri bölge yapılmasına dair maddenin görüşülmesi esnasında Erzurum Milletvekili Nusret Bey, Nahçıvan ve Iğdır şehirlerinin fiilen askeri bölgede bulunmalarına rağmen kanun maddesinde buna dair bir hükmün olmadığını belirterek bu şehirlerin de kanun maddesine dahil edilmesini teklif etmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 9, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 11, 24.3.1337, s.206-207.

¹⁷⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 18, Dönem: 1, Yasam Yılı: 3, Birleşim: 9, 16.3.1338, s.254-255-256

¹⁷⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 5, Dönem: 18, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 39, 22.03.1988, s.9-10-11-12.

¹⁷⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 50, 17.7.1337, s.256-257

TBMM tutanaklarında Nahçıvan konusunun gündeme geldiği bir diğer konu ise TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Dostluk Anlaşması vesilesiyledir. TBMM’de bu anlaşmanın onaylanması, Türkiye’nin doğu sınırının belirlenmesine dair kanun tasarısının ve Dışişleri Komisyonunun tutanaklarının görüşüldüğü oturumunda Gümrü-Erivan demiryolu hattının güzergahı belirlenmiş ve ek 1 (S) maddesinde ise Nahçıvan bölgesinden geçecek demir yolu hattıyla ilgili istasyonlar belirlenmiştir. Buna göre Nahçıvan arazisi üzerinden geçecek tren hattının güzergahı şu şekilde belirlenmiştir.¹⁷⁹

Nahçıvan Arazisi: Ararat İstasyonu, Saraybulak Dağı (8.071), Kemulu Dağı “Kemoulu” (8,839), (8,930), (8,080), Sayat Dağ (7,868), Kurtkulak “Kourt Koulak” “Kiourt Koulag” Köyü, Gamessur Dağ (Kamessour) (8,160), (8,022), Kuki Dağ “Kuki” (10,282) ve eski Nahçıvan kazasının doğu sınırları içerisinde yer alması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁰

XX. yüzyılın son çeyreğinde Nahçıvan’ın özellikle Ermenilerin Karabağ başta olmak üzere Azerbaycan’ın diğer bölgelerine yapmış oldukları saldırılar ve sözde soykırım iddiaları vesilesiyle TBMM gündemine geldiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili Kars Milletvekili Sabri Aras’ın, Ermenilerin Anadolu’da ve Azerbaycan Cumhuriyetinde işledikleri cinayetler ile toprak isteklerine ilişkin gündem dışı konuşması tutanaklara yansımıştır. Sabri Aras konuşmasında Ermenistan’ın geçmişte yapmış olduğu katliamlara değinerek konuşmanın yapıldığı tarihlerde de yayımlacılık ve toprak isteme siyasetini güttüğünü, Azerbaycan’dan toprak almak istediği ve Karabağ’ı ele geçirme emellerinin olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹

Aras, Ermenistan’ın Karabağ’ı ele geçirme emeliyle Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki bağlantıyı koparmak istediğini, hâliyle Türkiye’nin Kafkaslar ve Orta Asya ile olan bağlantısını koparmak istediğini bu emeline ulaştığında ise gözünü Nahçıvan’a dikeceğini, tıpkı Erivan’da olduğu gibi Nahçıvan’ı da işgal edip oradaki Türkleri göçe zorlayabileceğini belirtmiştir. Aras, Türkiye olarak soydaşlarımıza sahip çıkmamız ve onları her platformda savunmamız gerektiğini belirterek konuşmasına son vermiştir.¹⁸²

Ermenilerin Karabağ’da gerçekleştirdikleri soykırıma tepki gösteren Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit’in 4 Mart 1992 tarihinde Meclis Genel Kurulunda yapmış

¹⁷⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 53, 21.7.1337, s.321-322

¹⁸⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 53, 21.7.1337, s.321-322

¹⁸¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 5, Dönem: 18, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 39, 22.03.1988, s.9-10-11-12

¹⁸² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 5, Dönem: 18, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 39, 22.03.1988, s.9-10-11-12.

olduğu gündem dışı konuşmada, Ermeni askeri birliklerinin Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türklerine saldırılarda bulunarak kadın ve çocuklara türlü işkencelerde bulunduğunu ve bölgede cereyan eden hadiselerin soykırım boyutuna ulaştığını belirtmiştir. Ecevit, daha önceki yıllarda Irak'ın kuzeyinde yaşanan hadiselerde mazlumların yanında yer alan bazı batılı devletlerin Dağlık Karabağ'da zalimlerin ve saldırganların yanında yer alarak silah yardımıyla bulunduğunu söylemiştir. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinden kaçanlara şefkat kollarını açmasına rağmen Karabağ'daki Türklere silah yardımı şöyle dursun ilaç ve yiyecek yardımıyla dahi bulunmadığını ve Kızılay'ın henüz harekete geçirilmediğini dile getirmiştir.¹⁸³

Ecevit konuşmasının devamında batılı bazı devletlerin Türkiye'yi Ermenistan'a yardım göndermek için üs olarak kullandığını söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin yaşanan olaylara karşı çekingen tavrının devam etmesi durumunda Azerbaycan ve Türki cumhuriyetlerin nazarında Türkiye'nin güvenilirliğini kaybedeceğini, hükümetin bu hadiseler karşısında söz üretmek yerine çözüm üretmek zorunda olduğunu söylemiştir.¹⁸⁴

Hükümete çözüm önerileri sunan Ecevit, Ermenistan'ın işgal ettiği yerlerden çekilinceye kadar Türk hava ve kara sahasından bu ülkeye yapılacak bütün sevkiyatların durdurulması ve sınır kapılarının kapatılması gerektiğini, Azerbaycan'a insani yardımın yanı sıra silah ve mühimmat yardımıyla bulunulmasını ve savaşa katılmaksızın Azerbaycan ordusuna eğitim desteği verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ecevit, ayrıca coğrafi olarak Azerbaycan'dan kopuk olan Nahçıvan bölgesinin Türkiye'nin garantörlüğünde olduğunu, yapılan uluslararası anlaşmalarla bu bölgenin koruyuculuğunu üstlendiğini, bölge insanın soydaşlarımız olduğunu vurgulamış ve bu nedenlerden dolayı Türkiye'nin Nahçıvan'a yapılacak bir saldırının kendisine yapılmış sayılacağını bütün dünyaya derhal duyurması gerektiğini belirtmiştir. Ecevit, Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki kara bağlantısının kopmasının Türkiye'nin ekonomisi açısından önemli sorunlar doğuracağını, boru hattı ve diğer ticari faaliyetlerin İran üzerinden sürdürülmek zorunda kalacağını ve Türkiye'nin Orta Asya bağlantısının

¹⁸³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.4, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 44, 04.03.1992, s. 588-589-590-591-592-593-594

¹⁸⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.4, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 44, 04.03.1992, s. 588-589-590-591-592-593-594

İran'ın inisiyatifine bırakılacağını Meclis kürsüsünden dile getirerek konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁸⁵

Ecevit'in yapmış olduğu konuşmaya hükümet adına Bayındırlık ve İskan Bakanı ve Dışişleri Bakanı Vekili Onur Kumbaracıbaşı cevap vermiştir. Kumbaracıbaşı yapmış olduğu konuşmada Ecevit'in önemli bir konuya değindiğini, bölgede Azerbaycan Türklerinin barbarca katledildiğini, Azerbaycan Türklerinin acılarını paylaştığını dile getirmiş, Kafkas bölgesinin Türkiye için çok önemli olduğunu ancak Türkiye'nin bölgedeki mevcut ülkelerin içişlerine karışmadığını ve sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini, savaşı çağırıştırabilecek her türlü söylemden uzak durmak gerektiğini söylemiş ve yaşanan çatışmaların bir an önce sona ermesini temenni ederek konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁸⁶

Yukarıda zikredilen olaylar nihayet Ermenilerin 1992 yılında Hocalı'da Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdikleri bir soykırımla sonuçlanmıştır. Hocalı soykırımının 14. yıldönümü sebebiyle gündem dışı söz alan Ankara Milletvekili Haluk İpek, yapmış olduğu konuşmada 26 Şubat 1992 tarihinde Ermeniler tarafından Hocalı'da insanlık tarihinin gördüğü en gaddar katliamlardan birinin gerçekleştirildiğini, bu katliamda 613 Azerbaycan Türkünün katledildiğini dile getirmiş, 106 kadın, 63 çocuk ve 70 ihtiyarın kafaları kesilerek, gözleri oyularak, derilerinin soyulduğunu dile getirmiştir. İpek, Ermeniler tarafından yapılan bu katliamın ilk olmadığını 1919 Ağustosunda Ermeni askeri birliklerinin Nahçıvan ve Serür çevresindeki 45 köye saldırı düzenleyerek demir yoluna yakın köylere vagonlardan ateş edildiğini belirtmiştir. İpek, yaşamını yitirenleri yâd ederek konuşmasını bitirmiştir.¹⁸⁷

Azerbaycan'da yaşanan iç meselelerin de zaman zaman TBMM gündemine taşındığı görülmektedir. Kırıkkale Milletvekili M. Sadık Avundukluoğlu 1994 yılında TBMM Genel Kurulunda yapmış olduğu gündem dışı konuşmada Türk dış politikasının yanlış yönetildiğini belirterek o tarihlerde Azerbaycan'da yaşanan hadiselerle değinmiştir. Avundukluoğlu Azerbaycan'da Ebulfeyz Elçibey yönetiminin Haydar Aliyev destekli militanlar tarafından darbeye maruz kaldığını ve Türkiye'nin Haydar

¹⁸⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.4, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 44, 04.03.1992, s. 588-589-590-591-592-593-594

¹⁸⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.4, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 44, 04.03.1992, s.588-589-590-591-592-593-594

¹⁸⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 112, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 67, 23.02.2006, s.75-76-77-78-79

Aliyev yönetimini tanınmasının Türk dış politikasının yanlışı olduğunu belirtmiştir. Avundukluoğlu, konuşmasının devamında Azerbaycan'da PKK kampları olduğuna dair duyular aldığını, Haydar Aliyev'in PKK ile mücadele bahanesiyle Halk Cephesi'ne baskınlar yaptığını, Ebulfeyz Elçibey taraftarlarını sindirdiği yönünde bilgiler geldiğini ifade etmiştir. Avundukluoğlu, yaşanan bu hadislerin araştırılması için TBMM'den bir heyetin Azerbaycan ve Nahçıvan'a gönderilerek doğru bilgilerin elde edilmesini talep etmiştir. Meclis oturum başkanı bu talebi dikkate alacaklarını belirtmiştir.¹⁸⁸

Nahçıvan'ın TBMM gündemine Türkiye, Azerbaycan ve Nahçıvan arasında imzalanan çeşitli askeri, ticari ve dostluk gibi anlaşmalar ve protokoller sebebiyle geldiği de görülmektedir. Bu protokollerden meclis tutanaklarına yansıyanlar aşağıda verilmiştir.

Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Başkanı Haydar Aliyev, 22-24 Mart 1992 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında yapılan görüşmeler sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında mevcut Dostluk, İş birliği ve İyi Komşuluk Anlaşması, iki ülke Dışişleri Bakanlıkları Arasındaki İş birliği Protokolü ve Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki tarihi ve kültürel kardeşlik bağları göz önüne alınarak her alanda daha yakın bir iş birliği tesisi maksadıyla aşağıdaki hususlarda mutabık kalınmıştır,

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AZERBAJYAN'A BAĞLI NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ ARASINDA İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin tarım, sanayi, gıda ve tüketim malları, ulaşım, telekomünikasyon, inşaat ve turizm gibi alanlardaki acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere toplam 100 milyon dolarlık bir kredi tahsis edecektir.

2. Nahçıvan özerk Cumhuriyeti bu kredinin işlerlik kazanabilmesi için, ihtiyaç önceliklerine göre hazırlayacağı ve kredi dilimlerinin zaman içindeki kullanım takvimini de belirleyen projeleri Türk tarafına tevdi edecek ve bu projeler temelinde gerekli finans düzenlemeleri iki tarafın teknik sorumlularınca belirlenecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan özerk Cumhuriyeti arasındaki enerji nakil hatları en kısa zamanda tesis edilerek, Nahçıvan özerk Cumhuriyeti Türkiye'deki enterkonnekte elektrik sistemine bağlanacaktır.

4. Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan özerk Cumhuriyeti arasında doğrudan demiryolu ve karayolu bağlantısının kurulması için yürütülmekte olan çalışmalar hızlandırılacak ve köprü inşaatı en kısa zamanda ikmal edilecektir.

5. TRT Televizyon yayınlarının Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde rahatça seyredilebilecek hale gelmesi için Türk tarafı gerekli tedbirleri süratle alacaktır. Ayrıca talep üzerine TRT paket programlar sunacaktır.

6. Türkiye Cumhuriyeti, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile karayolu ve demiryolu ulaşımına ilaveten hava hattını en kısa süre içinde tesis edecektir.

7. Telekomünikasyon alanında Nahçıvan özerk Cumhuriyetinin acil ihtiyaçlarının karşılanması telefon, faks, telex gibi haberleşme sistemlerinin en kısa sürede çalışabilir hale gelmesi için, iki taraf teknik yetkilileri süratle uygulamaya konulabilecek bir program hazırlayacaklardır.

¹⁸⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 65, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 2, 06.09.1994, s.182-183.

8. Türkiye Cumhuriyeti Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin tarım alanında ihtiyaç duyduğu tohum, araç-gereç gibi malzemenin ve gerekli uzmanların ekim mevsimine yetiştirilecek şekilde süratle temini için kendisine düşen çalışma ve hazırlıkları kısa sürede gerçekleştirecektir.

9. Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan özerk Cumhuriyeti arasında bankacılık alanında da geniş işbirliği tesisi imkânları süratle araştırılacak ve TC Ziraat Bankasının Nahçıvan'da bir şube açmasının fizibilite çalışmalarına başlanacaktır.

10. Turizm alanında Nahçıvan özerk Cumhuriyetinin imkânlarının değerlendirilmesi için tahsis edilen kredi çerçevesinde otel inşaatı dahil gerekli katkı ve teknik yardımlar Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince sağlanacaktır.

11. Nahçıvan özerk Cumhuriyetindeki kültürel hayatın gelişmesine katkıda bulunmak üzere Türkiye Cumhuriyeti matbaa temini de dahil olmak üzere daktilo ve benzeri basım-yayın malzemelerinin ihtiyaca göre karşılanması için üzerine düşeni yapacaktır.

12. Nahçıvan özerk Cumhuriyetinden 100 öğrencinin eğitimi, Türkiye Cumhuriyetince karşılanacaktır.

13. Tüm iş birliği projelerinin eşgüdüm ve yürütülmesinden T.C. Dışişleri Bakanlığı ve yeni kurulmuş bulunan Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı sorumlu olacaktır. İşbu protokol 24 Mart 1992 tarihinde Ankara'da Türkçe ve iki nüsha olarak imzalanmıştır.¹⁸⁹

TBMM tarafından onaylanan bu protokolle Türkiye Nahçıvan'ın ekonomik gelişimi için 100 milyon dolarlık kredi verecek, enerji ihtiyacının karşılanması için Nahçıvan Türkiye'nin elektrik ağına dahil edilecek, kara bağlantısı için yapılacak olan köprünün inşası hızlandırılacak ve hava yolu ağının oluşturulması için de çalışmalar başlatılacaktır. Ayrıca haberleşme ağlarının faal hale getirilmesi için iki tarafın temsilcileri tarafından plan hazırlanacak, bölgede tarımın geliştirmesi için gerekli teknik malzeme yardımı yapılarak, turizm, bankacılık, eğitim ve kültür alanlarında iş birliğine gidilecektir. Bu protokolle Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin gelişmesi ve kalkınması için gerekli teknik ve ekonomik yardımların Türkiye tarafından karşılanacağı imza altına alınmıştır.¹⁹⁰

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Sınır Olay ve Uyuşmazlıklarının Çözümüne Dair Sözleşme ve Sözleşmeye Ait Ek 1 ve 2 Numaralı Protokoller ile Türkiye-Azerbaycan Sınır Hattının Her İki Tarafında Kalan Onar Kilometrelik Bölgenin İçinde Yapılacak Sivil ve Askerî Hava Vasıtalarının Uçuşlarını Düzenleyen Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”¹⁹¹ TBMM’de okunarak tasarının görüşmelerine geçilmiştir.

¹⁸⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 65, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 63, 14.04.1992, s.114-115.

¹⁹⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 65, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 63, 14.04.1992, s.114-115.

¹⁹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 30, Dönem 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 75, 04.04.2000, s. 34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44.

Partisinin grubu adına söz alan İstanbul Milletvekili Nevzat Yalçıntaş, kardeş ülkeyle yapılan protokollerin olumlu olduğunu fakat imzalar atıldıktan üç yıl sonra Meclis Genel Kuruluna oylama için geldiğini bu gecikmenin yaşanmaması gerektiğini belirtmiştir. Yalçıntaş konuşmasında, Kafkasya'nın gecikme kabul etmeyen bir yapısının olduğunu, Rusya'nın tekrar bölge üzerinde hakimiyet kurma çabalarının gözlemlendiğini bu nedenle Dışişleri Komisyonun bu konuda hassas davranması gerektiğini ve yapılabilecek ne varsa yapması gerektiğini ifade ederek konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁹²

Doğru Yol Partisi gurubu adına söz alan Adana Milletvekili Teoman Özalp, Türk cumhuriyetleriyle yapılan protokol ve görüşmelerin çok önemli olduğunu, Azerbaycan'ın kalkınma ve çağdaşlaşma hedeflerinde Türkiye'nin tecrübesiyle destek olması gerektiğini söylemiştir. Özalp, dost ve kardeş ülke Azerbaycan ile daha sıcak temasların kurulması ve Türkiye'nin her alanda yardım elini uzatması gerektiğini belirterek konuşmasını bitirmiştir.¹⁹³

Protokol maddesi üzerine partisinin grubu adına söz alan Ankara Milletvekili Mehmet Zeki Çelik, Azerbaycan ve Türkiye'nin aynı din, dil ve kültüre sahip olduklarını belirterek yapılan sınır protokolünün asıl konusunun Nahçıvan olduğunu vurgulamıştır. Nahçıvan'ın Zengezur koridorunun Ermeni işgali altında olduğunu, bunun bütün dünya tarafından bilindiğini fakat bu duruma göz yumulduğunu ve bu geçidin İstanbul Boğazı kadar öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Çelik, Azerbaycan ile yapılan protokolün her iki ülke için hayırlı olmasını dileyerek konuşmasını bitirmiştir.¹⁹⁴

Türkiye ile Azerbaycan ve Türkiye ile Nahçıvan ilişkileri 2009 yılından itibaren Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzeltilmesine yönelik imzalanan bazı protokollerle farklı bir boyuta evrilmiştir. Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan ve Meclis kayıtlarında yer alan bilgilere göre söz konusu tutanaklarda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih şehrinde Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında imzalanan "Diplomatik İlişkilerin

¹⁹² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 30, Dönem 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 75, 04.04.2000, s. 34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44.

¹⁹³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 30, Dönem 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 75, 04.04.2000, s. 34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44.

¹⁹⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 30, Dönem 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 75, 04.04.2000, s.34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44.

Kurulmasına Dair Protokol” ve “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol” hakkında TBMM’deki gündem dışı konuşması ve parti grupları adına milletvekillerinin açıklamaları, ayrıca Balıkesir Milletvekili Hüseyin Pazarıcı'nın şahsi açıklamaları yer almaktadır. Tutanaklara göre Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Genel Kurulda yapmış olduğu konuşmada Türkiye'nin dış politika ilkelerine değinerek; bölgedeki bütün ülkeler için güvenlik ve istikrar düzenini kurmak için çabaladıklarını, bölgede yaşanabilecek sorunlara karşı diyalog ve uzlaşma zeminini ön planda tuttıklarını, bölge ülkeleri arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratarak dinsel, ırksal, etnik ve mezhepsel ayrılıkların barış düzenini kurmada engel teşkil etmesinin önüne geçeceklerini dile getirmiştir.¹⁹⁵

Davutoğlu; Ermenistan ile imzalanan protokollerin Türkiye ve Azerbaycan devletlerinin çıkarına olduğunu, maddelerde Kars ve Moskova antlaşmalarının uluslararası hukuk yoluyla güvence altına alındığını, Ermenistan'ın Türkiye Cumhuriyeti devleti sınırlarını tanıdığı iddia ederek imzalanan protokolü savunmuştur. Davutoğlu konuşmasının devamında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra üç grup ülkenin ortaya çıktığını, bunlardan birinci grubun Sovyetler Birliği'nin devamı olduğunu söyleyen ve aynı zamanda uluslararası forumlarda Sovyetler Birliği'nin temsilciliğini üstlenen Rusya, ikinci grubun Baltık ülkeleri gibi Sovyetler Birliğine iltihakı şüphede olan devletler olduğunu ve bunların ardıl kabul edilmediğini, diğer bütün devletlerin ardıl olarak kabul edildiğini ve Sovyetler Birliği'nin yaptığı bütün antlaşmalardan sorumlu kabul edildiklerini söylemiştir.¹⁹⁶

Davutoğlu konuşmasının devamında, Sovyetler Birliği'nden sonra kurulan devletlerin 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da bir araya gelerek Sovyetler Birliği'nin imzaladığı bütün antlaşmaların kendilerini bağladığına dair bir deklarasyon yayınladıklarını ve bu devletler içinde Ermenistan'ın da bulunduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu, Kars ve Moskova antlaşmalarının getirmiş olduğu Türkiye'nin Nahçıvan garantörlüğü ve sınır birliğinin yapılan protokollerle devre dışı bırakıldığına dair tereddütlerin yersiz olduğunu söylemiştir. Davutoğlu, Ermenistan'ın üstüne düşen

¹⁹⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 51, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 9, 21.10.2009, s. 186-187-188-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211.

¹⁹⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 51, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 9, 21.10.2009, s. 186-187-188-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211.

yükümlülükleri yerine getirmesi durumunda normalleşme sürecine girileceğini, Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki normalleşmeyle beraber Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin de normalleşme sürecine girebileceğini, olası normalleşmeyle beraber sınır kapılarının açılacağını, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve diğer Kafkas ülkelerinin bu normalleşmeden kârlı çıkacağını belirtmiştir. Davutoğlu ayrıca bölgede barışın tesis edilmesi durumunda bu barışın bir çok ülke ve coğrafyaya örnek teşkil edeceğini de sözlerine eklemiştir.¹⁹⁷

Türkiye'nin Nahçıvan üzerindeki garantörlüğünün devam ettiğini, yapılan bu protokollerin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz bir etkisinin olmayacağını, Azerbaycan'ın işgal altındaki Karabağ bölgesinin her ortamda ve zeminde dile getirildiğini ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün savunulduğunu vurgulayan Davutoğlu, protokol sürecinin tamamından Azerbaycanlı yetkililerin haberdar edildiğini iddia ederek konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁹⁸

Milliyetçi Hareket Partisi grubu adına söz alan İzmir Milletvekili Oktay Vural böyle önemli bir konunun Meclis gündemine 'Gündem Dışı Açıklama' şeklinde getirilmesinin Meclis iradesine saygısızlık olduğunu bu denli önemli bir konunun TBMM'de uzun uzadıya tartışılarak sonuca bağlanması gerektiğini, imzalar atılmadan önce Meclisin fikrinin alınması gerektiğini belirterek genel kurulda bulunan milletvekillerine hitaben imzalanan protokolün hangi maddelerine TBMM'nin katkıda bulunduğunu, hangi madde üzerine Meclisin görüşlerinin alındığını sormuştur. Vural, imzalanan protokolün hiçbir maddesinin milletimizin menfaatine olmadığını, milletin bu protokolün imzalanmasından yana olmadığını söyleyerek, milletin ve Meclisin protokolle ilgili birçok bilgiye ABD başkanının yapmış olduğu açıklamalarla vakıf olduğunu söylemiş ve bakan ve hükümeti imzalanan protokolden dolayı eleştirmiştir. Vural, İmzalanan protokole partisinin baştan sona karşı çıktığını, Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımayan hasım politika ve uygulamalardan vazgeçmeden diplomatik ilişkilerin kurulmaması gerektiğini, Azerbaycan'a ait

¹⁹⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 51, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 9, 21.10.2009, s. 186-187-188-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211.

¹⁹⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 51, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 9, 21.10.2009, s. 186-187-188-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211.

toprakları işgalden vazgeçmedikleri sürece sınırların açılmasının söz konusu olmadığını ve bu konuda hükümetin karşısında olduklarını belirtmiştir.¹⁹⁹

Cumhuriyet Halk Partisi adına söz alan İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ, Türk hükümeti tarafından izlenen politikaların Azerbaycan-Türkiye arasında krize sebep olduğunu bu krizin başlıca sebebinin protokollerden dolayı Azerbaycan'a verilen sözlerin tutulmamasından Azerbaycan tarafında oluşan güvensizlik ve Bursa'da futbol müsabakasında Azerbaycan bayrağına karşı yapılan muamele olduğunu belirtmiştir. Elekdağ, Ermenistan'la yapılan protokolde Kars Anlaşmasının geçerliliğinin belirlenmemesinin ortaya çıkaracağı sakıncalar olduğunu, bu sakıncaların başında Türkiye'nin Nahçıvan üzerindeki hak ve sorumluluklardan feragat edeceği konusunu gündeme getirebileceğini, bölge için bu denli önem arz eden bir anlaşmadan protokolde söz edilmemesinin önemli bir hata olduğunu dile getirmiştir. Ulusal çıkarların başka ülkelerin denetimine bırakıldığını belirten Elekdağ, bu protokolün ülke yararına olmadığını savunmuştur.²⁰⁰

Ak Parti grubu adına konuşma yapan Adana Milletvekili Ömer Çelik, Türkiye ile Ermenistan arasında yapılan protokolleri savunarak yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir. Çelik, yapılan protokollerle Türkiye'nin geçmişten günümüze bütün kazanımlarının güvence altına alındığını ve bu protokollerle Türkiye'nin bölgede daha güçlü bir konuma geldiğini belirtmiştir. Çelik, Nahçıvan'la ilgili spekülasyonlar yapıldığını belirterek Nahçıvan konusunda herhangi bir problemin olmadığını, buradaki hak ve sorumluluklarımızın herhangi bir devletle tartışılmasına gerek olmadığını ifade etmiştir. Çelik, Türkiye'nin bölgeye bakış açısının bu protokollerle teyit edildiğini, ayrıca bölgede Nahçıvan'la ilgili herhangi bir sorun varmış, Ermenistan Nahçıvan için bir tehditmiş gibi davranılmaması gerektiğini belirterek böyle yapıldığı taktirde uluslararası ilişkilerde olmayan bir sorunu varmış gibi gündeme getirmiş olacağımızı söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır.²⁰¹

¹⁹⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 51, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 9, 21.10.2009, s. 186-187-188-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211.

²⁰⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 51, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 9, 21.10.2009, s. 186-187-188-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211.

²⁰¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 51, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 9, 21.10.2009, s.186-187-188-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211.

Muhalefet partileri görüşülmekte olan ve toplumda “Ermeni Açılımı” olarak adlandırılan gündem dışı açıklama hakkında hükümete ağır eleştiriler yöneltilmiş ve bu sürecin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz etkileyeceği, Ermenistan’la yapılan protokolün ve açılacak sınırların Türkiye’ye çok yarar getirmeyeceğini, Azerbaycan’la olan ilişkilerin aynı soy, din, dil ve kültür ortaklığının ötesinde siyasi ve ekonomik olarak daha önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin seyrinde Karabağ ve Nahçıvan meseleleri geçmişten bugüne belirleyici ve şekillendirici olmuştur. Azerbaycan’ın Ermenistan’ın işgali altındaki topraklarını geri almak için başlatmış olduğu hareket da doğal olarak TBMM gündemindeki yerini almıştır. Harekatın sürdüğü zamanlarda konuyla ilgili Milliyetçi Hareket Partisi Grubu adına Kayseri Milletvekili İsmail Özdemir, genel kurulda Birleşmiş Milletlerin Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti misyonlarına katılım konusundaki Cumhurbaşkanlığı Tezkeresiyle ilgili yapmış olduğu konuşmasının kapanış bölümünde Dağlık Karabağ’daki gelişmelere değinerek; Ermenistan’ın bölgedeki işgalini ve uygulamış olduğu katliamları kınayarak, topraklarını savunan ve kendisine yönelen saldırıları püskürtmek için mücadele veren dost ve kardeş ülke Azerbaycan’a başarı dileklerinde bulunmuştur. Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarını kurtarmasıyla beraber bölgeye barış ve huzurun geleceğini dile getirmiştir. Özdemir, Ermenistan’ın bölgede uygulamış olduğu yayılmacı politikanın başarıya ulaşamayacağını, Minsk Grubunun Ermenistan’a vermiş olduğu desteğin nafile olduğunu, Dağlık Karabağ’ın kime ait olduğunun Birleşmiş Milletler kararıyla sabit olduğunu ve Dağlık Karabağ’ın asıl sahiplerinin eline geçmeden bölgedeki meselenin kapanmayacağını söylemiştir. Özdemir, konuşmasının devamında Nahçıvan’ın ana topraklarla birleşmesinin şart olduğunu belirterek bunun hayat memmat meselesi olduğunu dile getirmiş ve oylanan tezkerenin hayırlı olmasını temenni ederek konuşmasına son vermiştir.²⁰²

Azerbaycan’ın başlatmış olduğu harekate değinen diğer bir isim Ak Parti grubu adına söz alan Gaziantep Milletvekili Mehmet Erdoğan’dır. Erdoğan, Nahçıvan özelinde yapmış olduğu açıklamalarda Karabağ’da ciddi gelişmelerin olduğunu, 28 yıldır Ermenistan tarafından gasp edilen bölgelerin özgürlüklerine kavuştuğunu, Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki koridorun tekrar açılacağını, Türkiye’nin Nahçıvan üzerinden

²⁰² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 2, 06.10.2020.

Kafkasya'ya ulaşabileceğini, Azerbaycanlıların birleşerek bir araya geleceğini ve engellerin ortadan kalkacağını belirtmiştir.²⁰³

17 Kasım 2020 tarihinde toplanan meclis genel kurulunda öncelikle 3/1394 nolu tezkere oylanmıştır. Tezkere metni şu şekildedir;

Cumhurbaşkanlığının, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması Hükümlerinden Kaynaklanan Taahhütlerimizi Yerine Getirmek, Ateşkesin Tesisi, İhlallerin Önlenmesi, Bölgede Barış ve İstikrarın Sağlanması Amacıyla Türkiye'nin Yüksek Menfaatlerini Etkili Şekilde Korumak ve Kollamak Üzere, Hudut, Şümül, Miktar ve Zamanı Cumhurbaşkanınca Takdir ve Tayin Olunacak Şekilde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Ortak Merkezin Görevlerinin İfası Yönünde Hareket Etmek Üzere Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Bu Kuvvetlerin Cumhurbaşkanının Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması ile Risk ve Tehditlerin Giderilmesi İçin Her Türlü Tedbirin Alınması ve Bunlara İmkân Sağlayacak Düzenlemelerin Cumhurbaşkanı Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine İlişkin Tezkeresi (3/1394).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,

Dost ve kardeş ülke Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarma mücadelesi yıllardır devam etmektedir.

Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde Yukarı Karabağ cephe hattı boyunca askeri ve sivil hedeflere yönelik saldırılarına cevaben Azerbaycan, meşru müdafaa hakkına dayanarak başlattığı karşı harekât sonucunda, işgal altındaki topraklarının kurtarılması yönünde önemli başarı elde etmiştir.

Türkiye, uluslararası hukuk ve meşru egemenlik hakları temelinde, Azerbaycan'a toprak bütünlüğü dâhil tüm haklarını savunabilmesi için sürecin başından itibaren destek vermiştir. Neticede Azerbaycan'ın karşı harekâtında sağladığı ilerleme sahada yeni bir durum ortaya çıkarmıştır.

Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan'ın aralarında vardıkları mutabakat uyarınca, 10 Kasım 2020 tarihinde saat 00.00 itibarıyla bölgede ateşkes tesis edilmiş ve işgal altındaki bazı bölgelerin belirlenen takvime göre Azerbaycan'a iadesini içeren bir plan ilan edilmiştir.

Varılan mutabakata göre, ateşkese uyulup uyulmadığının denetlenmesi amacıyla işgalden kurtarılan Azerbaycan topraklarında bir ortak merkez oluşturulacaktır. Azerbaycan'ın talebi üzerine merkezde Türkiye ve Rusya'nın müştereken yer almaları kararlaştırılmıştır.

Azerbaycan'ın belirleyeceği yerde Türkiye'nin Rusya'yla birlikte kuracağı ortak merkezde ve bu merkezin icra edeceği faaliyetlerde Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin ve lüzumuna göre ülkemizden sivil personelin görev yapmasının, 16 Ağustos 2010 tarihinde imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması uyarınca ülkemizin taahhütlerine uygun, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tescil eden uluslararası hukuk, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ilkeleriyle uyumlu olduğu; bölge halklarının da huzur ve refahı yararına olacağı, ayrıca millî çıkarlarımız bakımından gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

Bu mülahazalarla Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması hükümlerinden kaynaklanan taahhütlerimizi yerine getirmek, ateşkesin tesisi, ihlallerin önlenmesi, bölgede barış ve istikrarın sağlanması amacıyla Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili şekilde korumak ve kollamak üzere, hudut, şümül, miktar ve zamanı Cumhurbaşkanınca takdir ve tayin olunacak şekilde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ortak merkezin görevlerinin ifası yönünde hareket etmek üzere yabancı ülkelere gönderilmesi, bu kuvvetlerin Cumhurbaşkanının belirleyeceği esaslara göre kullanılması ile risk ve tehditlerin giderilmesi için her türlü tedbirin alınması ve bunlara imkân sağlayacak düzenlemelerin Cumhurbaşkanı tarafından belirlenecek esaslara göre yapılması için Anayasa'nın 92'nci maddesi uyarınca bir yıl süreyle izin verilmesi hususunda gereğini bilgilerinize sunarım.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı²⁰⁴

²⁰³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 14, 10.11.2020.

²⁰⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020

Tezkerenin oylanması sonrasında İyi Parti grubu adına ilk sözü alan İstanbul Milletvekili Abdul Ahat Andican, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleştirilen ateşkes antlaşmasının Karabağ sorununa kalıcı bir çözüm getirmediğini belirterek asıl sürecin bundan sonra başladığını, bu sürecin Azerbaycan, Türkiye ve Türk Dünyası için çok önemli olduğunu ve yaşanacak sürece iyi hazırlanmak gerektiğini belirtmiştir. Andican, Güneydeki Fuzuli, Zengilan, Cebrayıl ve Kubatlı bölgelerinin Azerbaycan ordusu tarafından kurtarıldığını yapılan antlaşmalara göre Ağdam, Laçın ve Kelbecer'in Ermeniler tarafından boşaltılacağını söylemiştir. Andican, haritaya genel olarak bakıldığında Azerbaycan'ın Ermeniler tarafından işgal edilen 7 reyonunun kurtarıldığını vurgulamış, Azerbaycan'ın zaferi karşısında Ermenilerin, Rusya'nın savaşı erken safhada bitirmeyerek yenilgiye gidilmesinde rol aldığını düşünmüş ve Rusya'yı ihanetle suçladığını söylemiştir. Bu durumun sonucu olarak da Ermenilerin Rusya'ya güvenleri kalmadığı için Karabağ sorununun geleceğini Minsk Grubu'nun tayin etmesini istediklerini dile getirmiştir.²⁰⁵

Andican konuşmasının devamında, Rusya'nın antlaşmada takındığı tutum ve antlaşma sonucunda barış gücü adı altında bölgeye askeri yığınak yaptığını, açılacak olan koridorların Rus kontrolünde olduğunu bu koridorlardan bir tanesi olan Nahçıvan ile Azerbaycan arasında Zengezur Koridoru'nun Rusya'nın kontrolünde olması Türkiye ile Türk dünyası arasındaki koridorun Rusya'nın kontrolünde olacağı anlamına geldiğini ve geleceğe yönelik planlar yapılırken bunun göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemiştir. Andican, üçlü antlaşmada muğlakta bırakılan önemli bir konu olduğunu, Azerbaycan ile Nahçıvan'ı birleştirecek olan Zengezur hattının açılması gerektiğini, Ermenistan'ın çeşitli bahanelerle bu hattın açılmaması yönünde ayak direteceğini ama bu hattın 45 km'lik bir yolunun olduğunu ve bu yolun Türkiye ve Azerbaycan tarafından yapılması ve açılması gerektiğini belirtmiştir. Bu süreçte batılı ülkelerin Karabağ sorununun çözüldüğünü iddia ederek Türkiye üzerinde baskı kurabileceklerini ve Ermenistan-Türkiye arasındaki sınır kapılarının açılmasını isteyebileceklerini dile getirmiştir. Andican, ayrıca Türkiye'nin geçmişte Karabağ Azerbaycan'a verilmeden sınır kapılarını açmam söylemini Zengezur hattı için de tekrarlaması gerektiğini söylemiştir. Andican, konuşmasını partisinin tezkereye destek verdiğini açıklayarak tamamlamıştır.²⁰⁶

²⁰⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020

²⁰⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020.

Genel kurulda tezkere üzerinde yapılan görüşmelerde Milliyetçi Hareke Partisi Grubu adına Kayseri Milletvekili İsmail Özdemir söz alarak Genel Kurula hitap etmiştir. Özdemir konuşmasında, Azerbaycan'ın büyük zaferini Türk'ün şahlanması olarak değerlendirmiş ve bölgedeki en önemli gelişmenin ekonomi ve ulaşım alanlarındaki engellerin kalkacağını ve bunun sonucu olarak da Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki ulaşımın güvenli ve daimi olacağını vurgulamıştır. Ayrıca Özdemir konuşmasında, oylanana tezkere ile öne çıkan bir başka önemli gelişmenin de Azerbaycan ile Nahçıvan arasında 1992 yılından beri işgalden dolayı kullanılmayan demir ve kara yollarının daimi olarak kullanıma açılacağını belirtmiş ve Nahçıvan'ın jeostratejik konumundan dolayı hem Kafkasya'nın huzur ve güvenliği için hem de Azerbaycan ve Türkiye'nin güvenliği için çok önemli bir yere sahip olduğunu dile getirmiştir. Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirten Özdemir, ulaşım koridorunun zafer metnine dahil edilerek taraflarca kabul görmesinin çok önemli bir gelişme olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷

Özdemir, Nahçıvan'ın 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşmasıyla özerk bir yapı olarak ve başka bir ülkenin kontrolüne bırakılmamak şartıyla Azerbaycan'a bırakıldığını, aynı şartların Türkiye, Sovyetler Birliği, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletleri arasında imzalanan Kars Antlaşmasıyla güvence altına alındığını belirtmiştir. Özdemir, Sovyetler Birliği tarafından Zengezur bölgesinin Ermenistan'a bırakılmasından sonra Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki kara bağlantısının kesildiğini, Türkiye ile Nahçıvan arasındaki karasal bağlantının Türk Devletleriyle aramızdaki tek karasal bağlantı olduğunu, bundan dolayı Azerbaycan ile Nahçıvan arasında oluşturulacak kara bağlantısının çok önemli ve kıymetli olduğunu belirtmiştir.²⁰⁸

Kayseri Milletvekili İsmail Özdemir, konuşmasının devamında Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına değinerek 1921 Moskova Antlaşması müzakereleri için Rusya'ya gidecek olan heyet üyelerinden Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Atatürk'ün huzuruna çıkarak "Paşam, Ruslar Nahçıvan üzerinde ısrar ederse ne yapalım?" diye sorduğunu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün "Nahçıvan Türk kapısıdır. Bu hususu nazarı itibara alarak elinizden geleni yapınız." cevabını verdiğini, Mustafa Kemal Atatürk'ün Moskova Antlaşmasıyla beraber Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlanmasını olumlu

²⁰⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020.

²⁰⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020

karşılığını, başkente dönen ve huzuruna çıkan Yusuf Kemal Bey'in "Muhterem Paşam, Nahçıvan üzerinde elden geleni yaptık." diye izahat verdiğini, Mustafa Kemal'in ise "Yusuf Kemal Bey, kapımız mevcudiyetini muhafaza ediyor. Bizim için mühim olan budur." diyerek yapılan antlaşmanın takdir edildiğini dile getirmiştir.²⁰⁹

Özdemir, Atatürk için çok önemli olan Türk Kapısının 100 yıl sonra eski mevcudiyetine kavuşturulduğunu, Türk dünyasının fiziken bir birine kavuştuğunu belirtmiş, bu yolda emek gösteren ve çabalayan herkesin tarihe geçtiğini belirtmiştir. İsmail Özdemir, oylaması yapılan tezkereye parti olarak tam destek verdiklerini açıklayarak konuşmasını sonlandırmıştır.²¹⁰

Tezkere üzerine Cumhuriyet Halk Partisi grubu adına söz alan İstanbul Milletvekili Ahmet Ünal Çeviköz, Azerbaycan'ın Karabağ zaferinin sevincini yürekten paylaştıklarını, Azerbaycan ile geliştirilecek güçlü ilişkilerin her zaman yanında olduklarını söylemiş ve tezkereye destek vereceklerini açıklamıştır. Çeviköz, konuşmasında Nahçıvan ile alakalı basında çıkan haberlerle kamuoyunun yanlış bilgilendirdiğini, Azerbaycan'a giden askeri ve sivil personelin Azerbaycan-Nahçıvan arasındaki koridorun güvenliğinde de görev alacağına dair dedikoduların gerçeği yansıtmadığını, bu durumun 10 Kasım günü hayata geçen ateşkes antlaşmasıyla uyumlu olmadığını, antlaşmanın 9. maddesine göre bu görevin sadece Rus güçlerine verildiğini, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında karayolu ağının güvenliğinin Rusya'nın inisiyatifine bırakıldığını belirtmiştir. Çeviköz, bu kara bağlantısının nasıl yapılacağı, genişliğinin ne kadar olacağı ve ne zaman yürürlüğe gireceğine dair bilgilerin belirsiz olduğu, aynı antlaşmaya göre benzer durumda olan Laçın için bu soruların cevabının olduğunu ancak Nahçıvan koridoru için bu durumun belirsiz olduğunu söylemiştir.²¹¹

Çeviköz, Nahçıvan koridorunun Türkiye ile Orta Asya arasında kesintisiz bir ulaşım oluşturacağı için çok önemli olduğunu vurgulamış, bu nedenle belirsizliklerin ortadan kaldırılmasının önemli olduğunu dile getirmiştir. Antlaşmanın 9. maddesindeki "Tarafların mutabakatıyla Nahçıvan Özerk Cumhuriyetini, Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım bağlantılarının inşası gerçekleştirilecektir." ifadesine dikkat çeken Çeviköz, böyle bir bağlantının geçmişte var olduğunu ama işgalden sonra Ermenistan'ın demiryolunu tahrip ederek kullanılmaz hâle getirdiğini ve burada

²⁰⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020

²¹⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020

²¹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020

geçmişte var olan demiryolu ağının Türkiye'nin desteğiyle canlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Çeviköz, yapılan antlaşmanın en kısa zamanda Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir barış antlaşmasına dönüşmesini temenni ederek böyle bir antlaşmanın bölge barışı için çok önemli olduğunu, gerçekleştiği zaman Türkiye'nin koridorun oluşumunda inisiyatif alarak imar ve inşaat alanında gerekli desteği vermesi gerektiğini söylemiş ve konuşmasını bitirmiştir.²¹²

TBMM'de Nahçıvan ile ilgili yapılan konuşmalarda genel olarak bölgede gelişen olaylar ve bu olayların Nahçıvan'a etkileri üzerinde durulmuş, Nahçıvan'ın Türkiye için önemine sık sık değinilerek hükümetin yaptıkları ve yapamadıkları noktasında eleştiri ve öneriler öne sürülmüştür.

Nahçıvan ile siyasi ve askeri ilişkilere dair hususlar genel olarak milletvekillerinin gündem dışı konuşmaları şeklinde tutanaklara yansımış, olaylara Türkiye-Azerbaycan ve Nahçıvan'ın çıkarları ve bölgenin istikrarının sağlanması perspektifinden yaklaşmıştır. Meselenin mecliste genel olarak gündem dışı konuşmalar şeklinde görüşülmesinin temel nedeni Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri, siyasi ve ekonomik meseleleri merkezi hükümetle görüşüp sonuca bağlamasındandır.

3.2.1. TBMM Görüşmelerinde Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Krizi

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Yukarı Karabağ, Nahçıvan ve Bosna-Hersek'te meydana gelen hadisler hakkında Meclisi bilgilendirmek için yapmış olduğu gündem dışı konuşmada, Laçın koridorunun Ermenistan tarafından işgal edildiğini bu nedenle Ermenistan-Karabağ arasında fiziki bir hat oluştuğunu, Ermenilerin bölgede yayılmacı bir politika izlemesinin uluslararası arenada tepkilere sebep olduğunu belirtmiştir. Çetin, Nahçıvan'a dair yapmış olduğu açıklamalarda Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Meclis başkanıyla sürekli görüşme halinde olduklarını, Ermenilerin Nahçıvan'a yönelik saldırgan tutumlarını giderek arttırdığını, sınır boyunda Nahçıvan'a yönelik top ve füze atışları yapıldığını ve bir çok kasaba ve köyün bu atışlarda isabet aldığını belirtmiştir. Haydar Aliyev'in Ermenistan Cumhurbaşkanı Petrosyan ile yaptığı telefon görüşmelerinde saldırıların durdurulmasını istediğini, buna karşılık Petrosyan tarafından

²¹² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 16, 17.11.2020

verilen saldırıların durdurulacağı sözünün tutulmadığını belirterek Türkiye'nin durumu yerinde incelemek amacıyla bölgeye heyet gönderileceğini ifade etmiştir.²¹³

Bakan Çetin, Kafkasya'da 3.5 milyon nüfuslu Ermenistan'ın saldırgan tutumlarının Türkiye tarafından dünya kamuoyuna taşınarak uluslararası arenada Azerbaycan'a destek sağlandığını ifade ettikten sonra, Ermenistan'a karşı izlenen politikada silaha sarılma seçeceğinin en son düşünülmesi gerektiğini, olası bir Hristiyan Müslüman çatışmasından uzak durulması için bunun şart olduğunu savunmuştur. Çetin, Başbakan'ın askeri müdahaleden uzak durulması gerektiği yönündeki açıklamasını da gündeme getirerek Fransa, ABD ve İran muhataplarıyla konu üzerine görüşmeler yaptığını belirtmiştir.²¹⁴

AGİK tarafından yapılan açıklamada Azerbaycan ve Nahçıvan'a yapılan saldırıların kınandığını, yapılan işgallerin kesinlikle kabul görmediğini belirten Çetin, Fransa ile yapılan ortak açıklamada Ermenilerin yaptığı işgal girişiminin reddedildiğini, uluslararası ilişkilerde zor kullanılarak sınır değiştirme çabalarının kınandığını belirtmiştir. Çetin, sorunun çözümü için barışçıl yollara gidilmesi yönünde çağrıda bulduklarını ve ABD'nin de benzer yönde açıklamaları olduğunu belirtmiştir. Çetin, Türkiye'nin Azerbaycan'la işbirliği ve dayanışma içinde olduğunu, kardeş ülkeyi hukuki zeminde uluslararası arenada savunduklarını ve uluslararası aktörlerle beraber hareket edildiğini söyleyerek izlenen yolun bir zaaf olarak görünmesini istemediklerini belirtmiştir. Ermenilerin Laçin ve Nahçıvan'a yönelik saldırılarının olduğunu bunun uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir.²¹⁵

Türkiye'nin bölgede barışçıl bir politika izlemeye çalıştığını, Ermenistan'ın izlemiş olduğu saldırgan politikanın kendilerine zarar vereceğini belirterek Azerbaycan'ın demokratik bir şekilde devlet yapılanmasını oluşturmaya başlamasını takdirle takip ettiklerini, siyasi alanda yapılan güzel gelişmelerin askeri alana da yansıtacağını belirten Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin konuşmasının devamında Bosna-Hersek hakkında bilgi vermiştir.²¹⁶

²¹³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s. 203-204-205-206-207

²¹⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s. 203-204-205-206-207

²¹⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s. 203-204-205-206-207

²¹⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.203-204-205-206-207

Dışışleri bakanının yapmış olduğu açıklamalara dair Anavatan Partisi grubu adına söz alan Rize Milletvekili Mesut Yılmaz olayların ulaştığı boyutu göz önünde bulundurduklarında bu açıklamanın Başbakan tarafından yapılması gerektiğini söylemiştir. Bakanın yapmış olduğu açıklamaların yeni bilgiler olmadığını, hükümet yetkilileri tarafından daha önce yapılan açıklamaların derlemesi olduğunu belirtmiştir. Yılmaz, Karabağ ve Nahçıvan'da başlayan olaylara karşı hükümetin ilk günden bugüne takındığı tutumun milletimizin beklentilerini karşılamadığını ve dış politikanın bütün imkanlarından yararlanılmadığını belirtmiştir. Milletimizi üzen en önemli nedenin Türkiye'nin yaşanan vahşice olayları önleyebilme gücüne sahip olmasına rağmen bunun hükümet tarafından kullanılmadığını belirtmiştir.²¹⁷

Parti olarak doğrudan bir askeri müdahalenin savunucusu olmadıklarını, hükümetin olayların önüne geçmesi için attığı ve atacağı bütün adımların destekçisi olacaklarını belirten Yılmaz, silahlı bir olay karşısında diplomatik yaptırımların başarıya ulaşabilmesi için caydırıcı tedbirler alınması gerektiğini söylemiştir. Hükümetin Ermenistan'a ahlak dersi vererek ve üçüncü taraf ülkelerle telefon diplomasisi yaparak Ermenistan'ı uygulamış olduğu politikalardan vazgeçiremeyeceğini belirtmiştir. Yılmaz konuşmasında, Türkiye'nin olayların başında sınır bölgesine askeri yığınak yaptığını ama peşinden söz konusu askeri yığının Ermenistan ile ilgili olmadığını hükümet yetkilileri tarafından açıklandığını ve bu açıklamaların Ermenistan'a cesaret verici nitelikte olduğunu ileri sürmüş ve eğer diplomatik başarı hedefleniyorsa diplomatik girişimlerin arkasında askeri gücün var olduğunun hissettirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yılmaz, Dışışleri bakanının yurt dışına çıkmaması gerektiğini, yerine vekaleten bakan Devlet bakanın her seferinde pot kırdığını söylemiştir. Yılmaz, Devlet bakanının yaptığı açıklamalara değinerek yaşanan olayların Azerbaycan'ın iç meseleleri olduğu ve Türkiye'nin müdahale hakkının olmadığı yönündeki açıklamalarının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Yılmaz konuşmasının devamında, Türkiye'nin Ermenistan'ın yapmış olduğu vahşiliklere karşı izlemiş olduğu diplomatik girişimlerin başarısız olduğunu, hükümetin hakem olalım politikasının çöktüğünü ve telefon etmeyle karar çıkarmayla bu sorunun çözüme ulaştırılmayacağını belirtmiştir. Sorunun çözüm merciinin hükümet olduğunu belirten Yılmaz, muhalefetin konuya dair bilgilendirilmediğini ve işlerin bu aşamaya gelmesinde yanlış mesaj ve politikaların en önemli sebepler olduğunu belirtmiştir. Yılmaz, Nahçıvan ve Karabağ'da sadece

²¹⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.208-209

Türkiye'nin değil bütün Türk coğrafyasının çıkarlarının ve itibarının söz konusu olduğunu, hükümetin bu itibarla oynama hakkının olmadığını, hükümetin bölge üzerinde izlemiş olduğu pısrık politikadan vazgeçmesi durumunda, asker göndermekte dahil atacakları bütün adımlarda parti olarak hükümete destek vereceklerini belirtmiştir.²¹⁸

Dışişleri bakanın açıklamaları üzerine Refah Partisi grubu adına söz alan Kocaeli Milletvekili Şevket Kazan, Karabağ'da yaşanan olaylar karşısında Mecliste feryat ettiklerini, bunun hükümet tarafından dikkate alınmadığını, şimdi ise aynı feryatları Nahçıvan için dile getirdiklerini söyleyerek, Başbakanın Nahçıvan'a asla saldıramazlar dediğini ama ne yazık ki 2 Mayıs tarihinde Ermenistan'ın Türkiye'ye yakın köylerine saldırdığını, aynı gün Haydar Aliyev'in bütün dünyaya ve Türkiye'ye "imdat" çağrısında bulunduğunu belirtmiştir.²¹⁹

Türkiye'den yardım istenildiği gün Dışişleri Bakanının ABD'li mevkidaşını arayarak ABD'nin müdahale etmesini istediğini söyleyen Kazan, Türkiye'nin soruna kendisinin müdahale etmesi gerektiğini, her olayda Fransa, ABD ve Minsk grubundan yardım istemekle dış politikanın yürütülemeyeceğini belirtmiştir. Kazan, başbakanın ABD başkanına söylemiş olduğu Ermeni saldırıları dursun izlemede kalamayız sözü üzerine saldırıların daha da şiddetlendiğini ve Türkiye sınırından top seslerinin duyulduğunu belirtmiştir.²²⁰

Kazan, Türkiye'nin uluslararası antlaşmalarla bölgeye müdahale hakkı olduğunu ama ABD'li bir yetkilinin bunun mümkün olmadığı yönünde açıklamalar yaparak Türkiye'nim önüne engeller çıkardığını belirtmiştir. Süleyman Demirel'in "Her ne pahasına olursa olsun Nahçıvan'ı koruruz" açıklamasından sonra Ermenilerin saldırılarına devam ettiğini, bunun neticesinde hükümet tarafından, Ermenistan'ın saldırılarına derhal son vermesi gerektiği ama askeri müdahalenin asla olmayacağı yönünde yapılan açıklamayla Ermenistan'ın emellerinden vazgeçirilemeyeceğini, bu söylemin ancak Ermeni çetelerinin katliamlarında cesaretlendirici olacağını belirtilmiş. Şevket Kazan konuşmasının devamında, Dışişleri Bakanının üstüne düşen sorumluluğu yerine getirmediğini Türkiye'nin Nahçıvan'a hem tarihi hem de uluslararası

²¹⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.208-209

²¹⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.2010-211-212-213-214

²²⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.2010-211-212-213-214

antlaşmalara dayanan sorumluluklarının olduğunu, Bakanın Moskova antlaşmasını okuması gerektiğini ve Türkiye'nin gerektiğinde müdahale hakkının olduğunu bakan tarafından bilinmesi gerektiğini belirtmiştir. Hükümetin aciz politikadan vazgeçmesi gerektiğini belirten Kazan, milletin bölgeye askeri müdahale beklediğini, muhalefetin ve basının arkalarında olduğunu, korkaklıkla bu sorunun çözüme varamayacağını, hudut boyunda gerekli girişimlerin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Kazan, Mesut Yılmaz'ın görüşlerine aynen katıldığını ve Meclisin özel gündemle bu konuyu görüşmek üzere toplanması gerektiğini belirtmiştir. Ermenistan tarafından Nahçıvan'da katliamlar yapılmaya başlanıldığını belirten Kazan, hükümetin bu denli önemli bir konuyu hafife alarak gündem dışı açıklama şeklinde geçiştirmeye çalıştığını belirtmiştir.²²¹

Dışişleri Bakanının yapmış olduğu açıklama üzerine konuşma yapmak için Doğru Yol Partisi Grubu adına söz alan Mustafa Tınaz Titiz kendisinden önce konuşma yapan siyasi parti grup sözcülerinin meseleye iç politika nazarında yaklaşmadıkları için teşekkür ederek konuşmasına başlamıştır. Söylenenlere ilave yapacağını belirten Titiz, Laçın'ın işgaliyle Dağlık Karabağ-Azerbaycan bağlantısının kesildiğini, Nahçıvan'a yönelik saldırıların hedefinin Türkiye-Nahçıvan bağlantısını kesmek olduğunu belirtmiştir. Ermenistan'a karşı dozu ayarlanabilir caydırıcı bir politika izlenmesi gerektiğini belirten Titiz, Türkiye'nin diplomatik girişimlerinin iyi düzeyde olduğunu, sonuç alınabilirliğinin yüksek olduğunu ve Meclisin hükümete fiziki müdahalede bulunması için yetki vermesi gerektiğini belirtmiştir. Hükümetin askeri müdahale dahil bütün seçenekleri masada bulundurması gerektiğini belirterek hangi yol caydırıcı olarsa o yolun kullanılması gerektiğini söylemiştir. Parti olarak hükümetin bölgeye dair alacakları kararlarda kendilerine destek vereceklerini belirtmiştir.²²²

Dışişleri Bakanının açıklamaları hakkında Sosyal Demokrat Halkçı Partisi grubu adına söz alan Mümtaz Soysal, muhalefet tarafından dış politikanın iç politika malzemesi yapıldığını belirterek olaylara duygusal bakmamak gerektiğini ve en son yapılması gerekenin en başta yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin doğrudan Nahçıvan'a müdahale hakkının olmadığını iddia eden Soysal, Nahçıvan'ı koruma hakkının Azerbaycan'a ait olduğunu ifade etmiştir. Soysal, Türkiye'nin çıkarlarını korumak adına akılcı bir politika izlediklerini, muhalefetin slogan atarak

²²¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.2010-211-212-213-214

²²² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.214-215-216

konuya yaklaştığını ve askeri müdahale seçeneğinde ölenlerin Türkiye'nin çocuklarının olacağını söylemiştir. Sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini savunarak askeri müdahale için çok erken olduğunu belirtmiştir.²²³

Soysal'ın konuşması esnasında muhalefet sıralarından sık sık konuşmaya müdahale edilmiş, askeri müdahale seçeneğinin masaya getirilmesi için daha kaç Azerbaycanlının ölmesi gerektiği sesleri mecliste yükselmiş ve Soysal'ın konuşmasının kendi tabanına yönelik ideolojik bir konuşma olduğu milletvekilleri tarafından belirtilmiştir. Konuşmanın milli hassasiyetlerden uzak bir açıklama olduğu ve Türkiye'nin müdahale hakkının olmadığını söylemek için Moskova Antlaşmasının ilgili maddesinin çarpıtılmasıyla mümkün olacağı yönünde eleştiriler almıştır.²²⁴

Parti gruplarının konuya dair açıklamalarının bitmesinden sonra Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin oturumu yöneten başkana itirazda bulunarak kendisine sataşmada bulunulduğu gerekçesiyle tekrar söz almıştır. Çetin, bazı yanlış anlaşılmalara düzeltmek istediğini belirterek, Nahçıvan ve Azerbaycan'da gelişen hadiselerin sadece Türkiye'nin problemi olmadığını sadece Türkiye'ye mal edilmesi durumunda sorunun altından kalkılamayacağını belirtmiştir. Çetin, Moskova ve Kars antlaşmalarına göre Türkiye'nin müdahale hakkının olmadığını ve Nahçıvan'ın antlaşmalara göre belirlenen sınırlarının korunduğunu ve müdahale için haklı olmak gerektiğini belirterek çok istiyorlarsa muhalefetin askeri müdahalede bulunması gerektiğini belirtmiştir.²²⁵

Kocaeli Milletvekili Şevket Kazan sataşma nedeniyle söz alarak Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Ankara Milletvekili Mümtaz Soysal'ın Türkiye'nin Kars ve Moskova antlaşmalarına göre bölgeye müdahale hakkı yoktur söylemlerinin doğru olmadığını, Türkiye'nin müdahale hakkının var olduğunu Moskova ve Kars antlaşmalarının ilgili maddelerini okuyarak Çetin ve Soysal'a cevap vermiştir.²²⁶

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Nahçıvan, Azerbaycan ve Bosna-Hersek konusunda yapmış olduğu açıklamalar hakkında gündem dışı konuşma olarak söz alan Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit Nahçıvan, Karabağ ve Bosna-Hersek'te süren savaşların hedefinde Müslüman ve Türkler olduğunu, özellikle Karabağ'da süren

²²³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.214-215-216-217-218-219

²²⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.214-215-216-217-218-219

²²⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.223-224-225-226-227

²²⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.230

savaşın Müslüman Türklere yönelik bir soykırım boyutuna ulaştığını söyleyerek savaş olan üç bölgede de mazlumların tek umudunun Türkiye olduğunu belirtmiştir. Ecevit, hem duygusal hem de çıkar ilişkileri bakımından Türkiye'nin bölgelere müdahale etmesi gerektiğini ama hükümetin müdahale yerine diğer devletleri göreve çağırdığını belirtmiştir.²²⁷

Dışişleri bakanının girişimleriyle dünya devletlerinin ayaklandırıldığının doğru olduğunu fakat ayaklanan bu devletlerin olayları ayakta izlemekle yetindiklerini belirten Ecevit, Türkiye'nin izlemiş olduğu politikada somut müdahaleler gerektiğini, muhalefetin somut çözüm önerileri karşısında hükümetin muhalefeti savaş çığırkanlığı yapmakla suçladığını belirtmiştir. Çözümün sadece askeri müdahale ile mümkün olmadığını bunu yapmanın farklı yollarının da olduğunu belirten Ecevit, hükümetin Azerbaycan'a silah ve askeri eğitim yardımında da bulunabileceğini ama bunun dahi yapılmadığını ve Ermenistan'a Türkiye üzerinden yapılan mal sevkiyatının dahi durdurulmadığını belirtmiştir.²²⁸

Ecevit, Moskova antlaşmasının 3. maddesinin yazılış üslubu itibariyle farklı yorumlanabildiğini ama bir çok bilim adamının bu konu ile ilgili makalelerinde Türkiye'nin buraya müdahale hakkı olduğu anlamının çıkarıldığını belirterek, Başbakan, Dışişleri Bakanı ve koalisyon partisi sözcüsünün kürsüye çıkıp "Hayır, bu bize hiçbir hak tanımıyor" şeklinde dünyaya açıklama yapmalarının caydırıcılığının ve amacının ne olduğunu, bu yöndeki açıklamalara anlam veremediğini belirtmiştir. TBMM kürsüsünden yapılan bu açıklamaların ancak Ermeniler tarafından yapabileceğini, bu açıklamaların hükümet tarafından yapılmasının doğru olmadığını ve açıklamaları kabul etmediğini belirtmiştir. Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olduğunu belirten Ecevit, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yapılan antlaşma ile koruyuculuğun üçüncü bir ülkeye devredilemeyeceği ifadesinin yer aldığını belirterek, Türkiye'nin 1921 yılında içinde bulunduğu kötü koşullara rağmen bölgeye sahip çıkmak için böyle bir antlaşmayı imzalayabildiğini, bugünün güçlü ve gelişmiş Türkiye'sini yöneten hükümetin ise bölgeye sahip çıkmamak için bir takım kelime oyunları ile üstüne düşen sorumluluklardan kaçınmaya çalıştığını belirtmiştir.²²⁹

²²⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s. 231-232-233-234-235-236-237-238

²²⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s. 231-232-233-234-235-236-237-238

²²⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s. 231-232-233-234-235-236-237-238

Hükümetin çekingen tavrından ve laf dışında bir icraat üretememesinden Ermenistan'ın cesaret aldığını ve ilk olarak Hasret Köprüsüne yönelik topçu atışları gerçekleştirdiğini belirten Ecevit, Nahçıvan'ın askeri ve silah yönünden yeterli olmadığını, eksikleri gidermek adına Türkiye'den istedikleri yardımın hükümet tarafından karşılanmadığını belirtmiştir. Ecevit, her şeye rağmen sorunu çözmek için henüz geç kalınmadığını belirterek sınıra asker göndermenin savaş çıkarmak şöyle dursun aksine savaşa engel olacağını belirtmiştir.²³⁰

Ecevit, Türk hükümetinin pasifliği ve etkisizliği devam ederse Nahçıvan'ın Ermenistan tarafından işgal edileceğinin altını çizerek, Türkiye'nin izlenen bu politika ile hareket etmesi durumunda bölgedeki etkinliğini kaybedeceğini ve hamilik rolünü İran'a kaptıracağını söylemiştir. Ermenistan'ın Nahçıvan konusunda Türkiye'yi denediğini ve cesaret bulduğunu, Nahçıvan'ın kaybedilmesi durumunda sıranın Türkiye'nin doğu illerine geleceğini belirten Ecevit, Ermeni yetkililerin şimdiden bu konuya yönelik taleplerini çekinmeden dile getirdiklerini, bu nedenle Türkiye'nin bölgede taviz vermeden kalıcı çözüm bulması gerektiğini söylemiştir. Ecevit, Türkiye'nin Nahçıvan konusunu özel bir gündem olarak Meclise getirmesi gerektiğini ve askeri müdahale konusunda Meclisten yetki alması gerekliliğini belirtmiştir.²³¹

3.3. TBMM Komisyon Görüşmelerinde Nahçıvan

3.3.1. TBMM Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonunda Nahçıvan İle Yapılan Elektrik İthalat ve İhracatı

TBMM Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonunda Türkiye Elektrik Dağıtım ve Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş.'nin 2011 yılına ait bilanço ve sonuç hesaplarına dair görüşmeler yapılmış, TETAŞ Genel Müdürü Münib Karakılıç komisyona bilgi vermek için söz almıştır. Karakılıç, Nahçıvan ile yapılan elektrik ithalat ve ihracat değişiminin devam ettiğini, 2011 yılında Gürcistan ve Nahçıvan'dan 415 kw/h ithalat, 2012 yılında 317, 2013 yılında ise sadece Nahçıvan'dan 300 milyon kw/h elektrik ithal edildiğini bildirmiştir. Karakılıç, 2011 ve 2012 yıllarında Gürcistan ve

²³⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s. 231-232-233-234-235-236-237-238

²³¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992, s.231-232-233-234-235-236-237-238

Nahçıvan'a 19.40 milyon elektrik ihraç edildiğini, 2013 yılında ise Nahçıvan'a 13 milyon kw/h ihracat hedefinin olduğunu belirtmiştir.²³²

Dışişleri Komisyonunun Azerbaycan ile yapılan elektrik enerjisi değişimi ile ortaya çıkan borca ilişkin protokolün kabulüne dair kanun tasarısı görüşmelerinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sefa Sadık Aytekin Nahçıvan'a önemli miktarda elektrik sağlandığını, 2007 yılı itibariyle Nahçıvan tarafından ödemelerin yapıldığını ama ödenmesi gereken borcun büyük kısmının ödenmediğini belirtmiştir. Aytekin, Nahçıvan tarafının kendi elektrik üretimini yapmaya başladığını ama henüz Türkiye'ye olan elektrik borcunu ödeyecek seviyeye gelmediğini bu nedenle değişim yerine nakit olarak 80 milyon dolarlık miktar karşılığında anlaşıldığını, ilerleyen zamanlarda Nahçıvan'ın ihtiyacından fazla elektrik üretmeye başlaması durumunda Türkiye olarak tekrar elektrik ticaretine başlanacağını söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır.²³³

3.3.2 TBMM Dışişleri Komisyonu Görüşmelerinde Nahçıvan ile Ekonomik İlişkiler

TBMM Dışişleri Komisyonu görüşmelerinde komisyona Orta Asya ve Kafkaslar konusunda brifing veren Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Fatih Ceylan bölge hakkında bilgi vererek Nahçıvan'ın Türkiye için çok önemli bir bölge olduğunu, doğalgaz hattı ile Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının Nahçıvan'a uzatılacağını ve Nahçıvan'ın bekasının Türkiye'nin bekası olduğunu söylemiştir. Ceylan, bu projelerin hayata geçirilmesiyle beraber Bakü ile Nahçıvan'ın birbirine kavuşturulacağını söylemiştir. Nahçıvan'da çok büyük bir tarım potansiyelinin olduğunu, bölgede organik tarım yapıldığını ve özellikle pamuk üretimi konusunda iş birliği yapılacağını sözlerine eklemiştir. Ceylan, komisyonun diğer konulardaki sorularını cevaplayarak konuşmasını sonlandırmıştır.²³⁴

²³² Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 3, 30.05.2013, s.49

²³³ Dışişleri Komisyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 26, Yasama Yılı: 1, 18.02.2016, s.18-19

²³⁴ Dışişleri Komisyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 3, 24.01.2013. s.14-15

TBMM Dışışleri Komisyonu görüşmelerinde Iğdır Milletvekili Sinan Oğın, Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan ortaklık ve iş birliği anlaşmasının komisyon görüşmelerinde söz alarak yapılan anlaşmanın Azerbaycan tarafından onaylanıp onaylanmadığını ve 5. maddede sınır ticaretinin kolaylaştırılmasıyla ilgili komşu ülkelere tanınan imtiyazların Dilucu Sınır Kapısı için geçerlilik durumunu bakanlık yetkilisine sormuştur. Oğın, ayrıca Nahçıvan ile yapılan sınır ticaretinde meydana gelen sorunlara değinerek kamyonlardan yüksek hava paraları alındığını ve ihracatçılara ciddi sorunlar çıkartıldığını, yapılan anlaşma ile bu sorunlara çözüm getirilip getirilmediğini hükümet temsilcilerine sormuştur. Ekonomi Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Cemalettin Damlacı, Sinan Oğın'a cevaben kendilerine bildirilen bir sorun olmadığını, yapılan anlaşmanın genel konulardan ibaret olduğunu söylemiştir.²³⁵

TBMM Dışışleri Komisyonu oturumunda Türkiye ile Umman arasında gümrük konularında işbirliğinin yapılmasına dair anlaşmanın kabulüne dair kanun tasarısı görüşmelerinde söz alan Iğdır Milletvekili Sinan Oğın, Türkiye'nin diğer sınır kapılarında yapılmayan ticari kısıtlamalarının Nahçıvan sınır kapısında yapıldığını, bütün sınır kapılarının yenilendiğini ancak Nahçıvan sınır kapısının yenilenmediğini, bu yenileme işleminin en kısa sürede yapılması gerektiğini belirterek Dilucu Sınır Kapısının sorunlarının çözüme kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir.²³⁶

TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Ticaret Bakanlığı görüşmelerinde söz alan Iğdır Milletvekili Habip Eksik, Nahçıvan ile yapılan sınır ticaretinde kolaylık sağlanmadığını, küçük kamyonlarda 800, tırlarda ise 1200 dolarlık mal zorunluluğunun bulunduğunu, ayrıca kamyonların toplam ağırlıklarının %10'u kadar yük bulundurmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Bu şartlarda ticaret yapmanın küçük esnaf için zor olduğunu bu düzenin büyük şirketlere yaradığını vurgulamıştır. Bu hususta bakanlığın bölge halkına kolaylıklar sağlaması gerektiğini belirterek konuşmasını bitirmiştir.²³⁷

²³⁵ Dışışleri Komisyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 2, 01.12.2011, s.26-27

²³⁶ Dışışleri Komisyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 2, 01.10.2011, s.28-29-30-31-32-33

²³⁷ Plan ve Bütçe Komisyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Dönemi: 27, Yasama Yılı: 2, 09.11.2018, s.88

3.4. TBMM’de Nahçıvan Özelinde Hükümet Yetkililerine Yöneltilen Soru Önergeleri ve Cevapları

Erzurum Milletvekili Rıza Müftüoğlu dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından yazılı olarak cevaplandırılması için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde Nahçıvan ile Erzurum’un kardeş il ilan edildiğini ama bölgeye üst düzey ziyaret yapılmadığını belirterek kabine üyeleri ve milletvekilleri düzeyinde herhangi bir ziyaret gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğini sormuştur. Müftüoğlu, Nahçıvan sınır bölgesinde bulunan askeri tampon bölgenin kaldırılarak, bölgenin sivil hale getirilmesinin ve sınır kapısının açılmasının düşünülüp düşünülmediğini, düşünülüyorsa ne zaman yapılacağını sormuştur. Ayrıca sınırın iki yakasında bulunan ailelere konut fonu uygulanıp uygulanmayacağını ve devlet bankalarımızdan Nahçıvan’a şube açılmasına dair bir çalışmanın yapılıp yapılmayacağını sormuştur.²³⁸

Rıza Müftüoğlu’nun vermiş olduğu soru önergesine dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından verilen cevapta, Nahçıvan’a bakan ve milletvekili düzeyinde ziyaretlerin zamanı geldiğinde olumlu şekilde değerlendirmeye alınacağını, askeri bölgenin kaldırılarak köprü yapılması ve sınır kapısının açılması için ilgili bakanlıklarca çalışma yürütüldüğünü, çalışmaların neticesinde kalıcı bir sınır kapısının açılacağını, Nahçıvan’a gidişlerde konut fonunun alınmamasının söz konusu olmadığını ve Nahçıvan’a Ziraat Bakanının bir şubesinin açılması için çalışmalar yürütüleceğini belirtmiştir.²³⁹

Erzurum Milletvekili Rıza Müftüoğlu dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in yanıtlaması için Meclise verdiği soru önergesinde, Nahçıvan’ın Erzurum’da Azerbaycan’a bağlı bir başkonsolosluk açma talebine ne zaman ve ne yönde bir cevap verileceği, Türkiye’nin Nahçıvan’a Başkonsolosluk açıp açmayacağını açarsa ne zaman açacağını ve Nahçıvan’ın dini ataşelik ve din görevlisi isteklerinin ne zaman ve ne yönde yanıtlanacağını sormuştur. Söz konusu soru önergesine Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in vermiş olduğu yanıtta Nahçıvan’ın Erzurum’da başkonsolosluk ve dini ataşelik ile ilgili taleplerine dair bakanlıklarında herhangi bir belge olmadığını ve Türkiye’nin Nahçıvan’a başkonsolosluk açma çalışmalarının devam ettiğini belirtmiştir.²⁴⁰

²³⁸ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/87, 19.03.1992

²³⁹ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/87, 19.03.1992

²⁴⁰ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/88, 19.03.1992

Erzurum Milletvekili Rıza Müftüoğlu dönemin Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'ın yanıtlanması için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde, Nahçıvan'dan Türkiye'ye gelmek isteyen öğrencilere özellikle yatılı bölge okullarında kontenjan ayrılıp ayrılmayacağını ve öğrenci - öğretim elemanı değişimini de kapsayan Nahçıvan Devlet Üniversitesinin Atatürk Üniversitesiyle kardeş üniversite olma başvurusunun kabulü için ne zaman onay verileceğini sormuştur. Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan söz konusu soru önergesine vermiş olduğu yazılı cevapta, yatılı bölge okullarının kayıt ve kabul tarihlerinden önce bilgi verilmesi halinde yapılacak başvuruların olumlu karşılanacağını, Atatürk ve Nahçıvan Devlet üniversiteleri arasında ortak çalışma alanlarının yaratılmasından memnuniyet duyulacağını ve bir çok sempozyum ve yardımlaşmanın gerçekleştirildiğini ve bu yönde çalışmaların sürdürüleceğini belirtmiştir. Ayrıca Nahçıvan'da bulunan okullara kitap yardımında da bulunulacağını belirtmiştir.²⁴¹

Erzurum Milletvekili Rıza Müftüoğlu dönemin Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu'nun yanıtlanması için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde, Türkiye ile Nahçıvan arasında telefon görüşmelerinin zorlukla yapıldığını, 24 saatlik bekleme sürelerinin olduğunu, bu sorunları çözmek için Nahçıvan ile iletişim ağının güçlendirilmesine dair herhangi bir çalışmanın yapılıp yapılmadığını, yapılıyorsa ne zaman sonuca vardırılacağını ve Nahçıvan ile Türkiye arasında uçak seferlerinin açılmasının düşünülüp düşünülmediğini sormuştur.²⁴²

Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu Nahçıvan ile Türkiye arasında haberleşmenin Azerbaycan üzerinden 1 adet telefon devresi ile yapıldığını haberleşmenin doğrudan ve hızlı bir şekilde yapılabilmesi için Nahçıvan'a bir adet 500 hatlık yer uydusu santralinin kurulması için proje yürütüldüğünü belirtmiştir. Uçak seferleri konusunda vermiş olduğu cevapta ise daha önce imzalanmış olan protokolün altıncı maddesinde konunun yer aldığını, Türk Hava Yolları şirketinin pazar araştırmasının devam ettiğini ve yeterli düzeyde yolcu potansiyeli görüldüğü zaman seferlerin başlayacağını belirtmiştir.²⁴³

Erzurum Milletvekili Rıza Müftüoğlu dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı M. Tahir Köse tarafından cevaplanması için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde, çetin

²⁴¹ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/89, 19.03.1992

²⁴² TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/90, 19.03.1992

²⁴³ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/90, 19.03.1992

kış koşulları yaşayan Nahçıvan halkının dayanma gücünün azaldığını, sağlıktan gıdaya bir çok alanda yardıma ihtiyaç duyduğunu belirterek yaşanan sorunların üstesinden gelme yolunun Türkiye ile yapılacak ticarete bağlı olduğunu belirtmiştir. Müftüoğlu, Nahçıvan ile ticarete teşvik edici çalışma yapılıp yapılmadığını sormuştur. Bakan Tahir Köse tarafından söz konusu soru önergesine verilen yazılı cevapta, bölge ülkelerle ticari ilişkilerin gelişimi için ziyaretler yapılacağını, 1992 yılında Başbakan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında imzalanan iş birliği protokolüyle Nahçıvan'ın tarım, sanayi, gıda, ulaşım, telekomünikasyon, inşaat ve turizm alanlarında ihtiyaçların giderilmesi için 100 milyonluk kredinin verildiğini belirtmiştir. Verilen krediyle ilgili firma ve kuruluşların bölgeyle ticarete yönlendirildiğini ve işbirliğinin arttırılması için sınır ticaretine önem verdiklerini, bunun için Iğdır Valiliği kanalıyla çalışmalar yürüttüklerini belirtmiştir.²⁴⁴

İstanbul Milletvekili Adnan Kahveci tarafından dönemin Başbakanı tarafından yanıtlanması için Meclise verilen soru önergesinde, Türkiye'nin Nahçıvan'a Türk Exim Bank'ın açmış olduğu kredinin kullandırma işlemlerinin nasıl yapıldığını ve Türk Nahçıvan Bankasının devreye girmesinde kimlerin rol aldığını, kredinin büyük çoğunluğunun MATSAN şirketine kullandırıldığı, MATSAN dışında bu krediyi kullanan başka şirketin varlığını ve kredinin Bakan talimatıyla Türk Nahçıvan Bankasına kullanıldığı iddialarının doğruluğunu sorarak, kredinin şu ana kadar kullandırılan kısmının kimler tarafından gerçekleştirildiğini sormuştur.²⁴⁵

Kahveci'nin sorusuna Devlet Bakanı Ömer Barutçu tarafından verilen cevapta Türkiye ve Nahçıvan arasında imzalanan protokole göre, Nahçıvan'a verilmesi gereken 100 milyon dolarlık kredinin 10 milyon dolarlık kısmının Türkiye İhracat Kredi Bankası tarafından yürütüldüğünü, adı geçen firmanın 100 milyon dolarlık kredinin %14.5 i oranında işlem gerçekleştirdiğini ve adı geçen firma dışında 5 tane daha firma üzerinden işlemlerin gerçekleştirildiğini belirtmiştir.²⁴⁶

Trabzon Milletvekili Kemalettin Göktaş dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in yazılı cevaplama için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde, Türkiye'nin Nahçıvan Başkonsolosunun Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey ile görüştüğü için Haydar Aliyev

²⁴⁴ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/91, 19.03.1992

²⁴⁵ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Esas No: 7/340, 23/09/1992

²⁴⁶ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Esas No: 7/340, 23/09/1992.

tarafından Türkiye'ye şikayet edildiği ve Türkiye tarafından Başkonsolosun iznini kullanması için geri çağrıldığı iddiasının doğruluğunu, konsolosun Türkiye'de ise ne zaman geri gönderileceğini ve Elçibey'i hala cumhurbaşkanı olarak görüp görmediklerini sormuştur. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından söz konusu soru önergesine verilen cevapta, konsolosun önergede geçen nedenlerden dolayı çağrıldığı gerçeği yansıtmadığı, rutin yıllık iznini kullandığı, izninin bitiminde Nahçıvan'a döndüğü belirtilmiştir. Ayrıca konsolos ve diğer Türk yetkililerin Cumhurbaşkanı Elçibey ile görüşmesinde bir sakınca olmadığını belirtmiştir.²⁴⁷

Kahramanmaraş Milletvekili Ahmet Dökülmez'in dönemin Başbakanı tarafından yanıtlanması için Meclise verdiği soru önergesinde, Süleyman Demirel'in başbakanlığı döneminde Nahçıvan'a, Haydar Aliyev ve Ebulfeyz Elçibey'e örtülü ödenekten herhangi bir yardım yapıp yapılmadığını ve Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğuna girişinde Türkiye'nin bir etkisinin olup olmadığını sormuştur. Başbakan adına Devlet Bakanı Bekir Same Daçe söz konusu soru önergesine verdiği yazılı cevapta, örtülü ödenek kanunundan dolayı geçmiş dönem adı geçen yardımların yapıp yapılmadığına dair bir bilgilerinin olmadığını ve Azerbaycan ile ilgili uluslararası politika kararlarının Azerbaycan yetkili mercileri tarafından alındığını ve Türkiye'nin müdahalesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir.²⁴⁸

Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından cevaplandırılması için Meclis Başkanlığına sunduğu soru önergesinde 1992 yılında Dilucu Sınır Kapısının açılmasıyla birlikte Türkiye ile Nahçıvan arasında sınır ticaretinin yapılmaya başlandığını, 1992-1995 yılları arasında ticaret hacminin yüksek olduğunu, daha sonra getirilen kısıtlama ve kotalar yüzünden günümüzde hacmin düştüğünü belirtmiştir. Akdemir, bölgenin siyasi açıdan hassas bir yapıya sahip olduğunu, Nahçıvan'ın İran ve Ermenistan tarafından çevrelendiğini, bu nedenden dolayı Türkiye ile yapılan ticaretin bölge açısından büyük öneme sahip olduğunu ve 1 Eylül 2002 tarihinde alınan motorin ticaretinin durdurulması kararıyla hem Nahçıvan hem de Iğdır ilinin ekonomik açıdan büyük sıkıntılara itildiğini belirtmiştir.²⁴⁹

²⁴⁷ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/1618, 26/07/1993.

²⁴⁸ TBMM Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/2785, 06/12/1993.

²⁴⁹ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/396, 11.04.2003

Akdemir, sınır ticareti kısıtlamalarının ve motorin yasağının sebebini ve bu ürünlerle ilgili yasakların kaldırılmasıyla ilgili bir çalışma yapılıp yapılmadığını ve Iğdır ili için hangi ekonomik imkanları yaratmayı planladıklarını sormuştur. Ayrıca 50 dolarlık harcın kaldırılması ve pasaportsuz geçişler için yapılan bir çalışma olup olmadığını sormuştur. Dursun Akdemir'in bu sorularına Başbakan adına Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Mehmet Ali Şahin cevap vermiştir. Şahin, soru önergesinin kendi bakanlığını ilgilendiren bölümleriyle alakalı vermiş olduğu cevapta, ticaret kalemlerinde yer alan ürünlerin iç piyasa dengeleri gözetilerek düzenlemeler yapıldığını bu nedenle sınır ticaretinde bazı kısıtlamalara gidildiğini ama Nahçıvan özelinde yolcu yanında getirilen ürünlerin geçişine izin verildiğini ve yasağın belli oranda ticaret yapmalarına engel teşkil etmediğini belirtmiştir. Şahin, sınır ticaretinde amaçlanan ihracatın artırılması hedefinin başarıya ulaşması için 1997 yılında motorin ticaretinin serbest kılındığını ama zamanla ticaretin amacından uzaklaşıp petrol ürünleri ithalatına dönüştüğünü ve kalitesiz ürünlerin ülkeye girmesine sebep olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yapılan incelemeler neticesinde motorin ticaretinin devleti büyük vergi kayıplarına uğrattığını ve motorin ticaretinde istismarlar yaşandığının tespit edilmesi nedeniyle Milli Güvenlik Kurulu kararıyla motorin ticaretinin yasakladığını belirtmiştir.²⁵⁰

Iğdır Milletvekili Yücel Artantaş Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in cevablaması için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde Iğdır ve Nahçıvan arasında daha önceki yıllarda yapılmış olan mazot ticaretinde yaşanan hadiselerden dolayı herhangi bir soruşturma açılıp açılmadığını ve soruşturma açıldıysa sonuçlarının ne olduğunu sormuştur. Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen önergeye verdiği cevapta, kendi bakanlığının sorumluluğu altında olan sınır ticareti alanında herhangi bir soruşturmanın açılmadığını ancak gümrük ticareti kapsamında motorin ticaretinde usulsüzlük yaptığı tespit edilen 35 kişinin savcılığa sevk edildiğini belirtmiştir.²⁵¹

Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir Dönemin İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu tarafında cevaplanması için vermiş olduğu soru önergesinde, Nahçıvan ile var olan tarihi ve kültürel bağların Hasret Köprüsü'nün açılmasıyla ticari ve ekonomik boyut kazandığını ve daha ileri seviyelere taşındığını belirtmiştir. Akdemir, Iğdır ve Nahçıvan

²⁵⁰ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/396, 11.04.2003

²⁵¹ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/975, 17.07.2003

sınır kapısında gidiş gelişlerin KKTC örneğinde olduğu gibi sadece kimlikle veya özel bir belgeyle yapılması için herhangi bir çalışma olup olmadığını sormuştur. Bakan Abdülkadir Aksu söz konusu soru önergesine vermiş olduğu yazılı cevapta, hali hazırda Nahçıvanlı vatandaşlara ayrıcalıklı bir uygulama yapıldığını, kendilerine özel bir belge verildiğini, bu belgeyle Türkiye ile rahatça ticaret yaptıklarını belirtmiştir. Aksu, söz konusu uygulamanın Türkiye vatandaşları için de geçerli olması için Nahçıvan yönetimin başvurulduğunu fakat Nahçıvanlı yetkililerin bunu reddettiğini belirtilmiştir. Aksu, KKTC'ye tanınan statünün Nahçıvan'a tanınmasının mümkün olmadığını zira KKTC'nin bağımsız bir devlet, Nahçıvan'ın ise Azerbaycan'a bağlı özerk bir yapı olduğunu belirtmiştir.²⁵²

Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın cevaplama için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde, yurt dışı çıkışlarda uygulanan 50 dolarlık harç ödemesinin Nahçıvan'a geçişlerde uygulanmamasının mümkün olup olmadığını sormuştur. Bakan Kemal Unakıtan vermiş olduğu yazılı cevapta, ilgili kanunun maddelerini açıklayarak günü birlik yapılan ziyaretlerde bu harcın alınmadığını belirterek daha uzun ziyaretlerde Nahçıvan'a geçişlerde vergi muafiyetinin söz konusu olmadığını, bunun vergide eşitlik, genellik ve adalet ilkelerine ters düştüğünü belirtmiştir.²⁵³

Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir, Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen tarafından yanıtlanması için vermiş olduğu soru önergesinde 2004 yılında Türkiye ile Nahçıvan arasında imzalan Mutabakat Zabtı'nın 1. maddesinde kurulması ön görülen "Sınır Ticareti Merkezi (STM)"nin kurulup kurulmadığını eğer kurulmadıysa ne zaman kurulacağını, Zabtın 3. maddesine göre Iğdır'da yapılması planlanan uzman toplantısının yapılıp yapılmadığını yapılmadıysa neden yapılmadığını ve Zabtın 5. maddesinde belirlenen tarımsal projelerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini, eğer gerçekleştirilmediyse hangi aşamada olduklarını sormuştur.²⁵⁴

Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen, Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir'in soru önergesine vermiş olduğu cevapta yapılan Mutabakat Zabtına göre kurulması gereken STM'nin kurulum çalışmalarına başlanıldığını, STM'ye konu ürünlerin Nahçıvan

²⁵² TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/1083, 30.07.2003

²⁵³ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/1084, 30.07.2003

²⁵⁴ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/4385, 08.12.2004

tarafına verildiğini fakat Nahçıvan tarafının konuya dair bir listeyi kendilerine vermediğini bu nedenle yapılması planlanan toplantının ileri bir tarihe ertelendiğini belirtmiştir. Tüzmen Nahçıvan tarafından şu an için sadece yaş sebze ve meyve getirildiğini, bununda yolcu yanında kabul edildiğini ve gümrük vergisi uygulanmadığını belirtmiştir. STM'nin verimli çalışabilmesi için öncelikle Nahçıvan tarafının tarımsal üretim yapısının yeniden tahsis edilerek, alternatif tarımsal üretim faaliyetlerinin hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁵

Dursun Akdemir aynı gün Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in yanıtılaması için vermiş olduğu soru önergesinde Türkiye ile Nahçıvan arasında dostluk ve kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için kurulacak olan yeni STM ile mevcutta vergi, fon ve KDV uygulanmayan yolcu yanındaki mallara uygulanacak olan vergi ve fonlarının %60'nın ve KDV oranının tamamının uygulanmasını doğru bulup bulmadığını ve STM için vergi muafiyetini düşünüp düşünmediklerini sormuştur. Ayrıca Nahçıvan bölgesinin üretim azlığının dikkate alınarak üçüncü ülke menşeli malların ticaretinde herhangi bir imtiyaz tanınıp tanınmayacağını sormuştur.²⁵⁶

Kürşat Tüzmen vermiş olduğu yazılı cevapta üçüncü malların Dilucu STM'sinde ticarete konu edilmesi halinde Türkiye'yi Avrupa Birliği ve Dünya Ticaret Örgütü nezdinde zor duruma düşüreceğini ve Bakanlar Kurulu'nun ilgili kararıyla ters düşeceğini belirterek izin verilmesinin söz konusu olmadığını söylemiştir. Vergi, fon ve KDV oranlarında muafiyetin söz konusu olmadığını, yapılacak ticaretin kotalarla gerçekleşeceğini, yolcu yanında getirilen ürünlerin miktarının ticaret seviyesinde olmadığı sürece Türkiye'ye girişine izin verileceğini belirtmiştir.²⁵⁷

İğdır Milletvekili Dursun Akdemir tarafından dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün yazılı olarak cevaplandırması için verilen soru önergesinde, Nahçıvan vatandaşlarına uygulanan vize uygulamasını kaldırmayı ve 1 Mart itibarıyla Nahçıvan yerel idaresinin Türkiye vatandaşlarına uyguladığı vizeyi kaldırmak için çalışma planlarının olup olmadığını sormuştur. Akdemir sorularının devamında İğdirli vatandaşların vize için Kars'ta bulunan Azerbaycan konsolosluğuna gittiğini bu sorunun ortadan kalkması için her hangi bir çalışmanın yürütülüp

²⁵⁵ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/4385, 08.12.2004

²⁵⁶ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/4428, 08.12.2004

²⁵⁷ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/4428, 08.12.2004.

yürütülmediğini sormuştur. Akdemir'in soru önergesine Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından cevap verilmemiştir.²⁵⁸

Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir tarafından dönemin Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım'ın yazılı olarak cevaplandırması için Meclis Başkanlığına verilen soru önergesinde, Kars-Iğdır-Nahçıvan tren hattı projesinin İran'ın Borualan şehriyle ile bağlantılı olacak şekilde yeniden düzenlenmesini isteyerek, projenin tamamlanması halinde Nahçıvan, Iğdır ve diğer şehirlerinde ulaşım ve ekonomik sorunların büyük ölçüde ortadan kalkacağını belirtmiştir. Akdemir önergesinde, henüz proje aşamasında olan tren hattının hayata geçirilmesi için şimdiye kadar yapılan çalışmaları, bu denli önemli bir projenin neden henüz hayata geçirilmediği ve ne zaman hayata geçirileceğini sormuştur. Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım tarafından verilen yazılı cevapta, adı geçen projenin 1994 yılında yapılan fizibilite çalışmalarında olumsuz sonuçlar alındığı, bu nedenle proje ile ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı ancak hat ile ilgili yeniden fizibilite çalışmalarının yapılacağı uygun çıkması durumunda ilerleyen yıllarda projenin hayata geçirilebileceği belirtilmiştir.²⁵⁹

Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir tarafından dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yazılı olarak cevaplaması için Meclis Başkanlığı'na verilen soru önergesinde öncelikle Dilucu sınır kapısı üzerinden giriş çıkış yapan vatandaşlardan 50 dolarlık harcın alındığı, bölgenin yoksul olduğu, bölgede yaşayan insanların sınır ticaretinden geçimini sağladığı belirtilmiş ve yükseltilecek harç bedeliyle Iğdır ve ilçelerinde ekonomik anlamda durgunluk yaşandığı ve yöre insanının batıya göç etmek zorunda kaldığı ifadelerine yer verilmiştir. Akdemir önergesinde, harç bedelinin yükseltilecek Nahçıvan ve Azerbaycan'a yüz çevrildiğini söyleyerek hükümetin bölge özelinde harç bedeliyle ilgili bir çalışmasının olup olmadığını ve bölgeden yaşanabilecek bir göç hadisesinde hükümetin devleti sıkıntıya sokmamak için bir çalışmasının olup olmadığını sormuştur.²⁶⁰

Iğdır Milletvekili Dursun Akdemir'in soru önergesine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan adına Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen yazılı olarak cevap vermiştir. Söz konusu cevapta, getirilen düzenlemenin amacının ucuz akaryakıt bulunan komşu devletlere

²⁵⁸ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/5263, 07.03.2005.

²⁵⁹ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Esas No: 7/8183, 08.08.2005.

²⁶⁰ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Esas No: 7/14207, 28.05.2006

yapılan yoğun giriş ve çıkışların önüne geçilerek kaçak mazot ticaretinin ortadan kaldırılması olduğu, düzenlemenin asıl muhatabının Habur sınır kapısı olduğu ama ülke sınır kapıları arasında ayrımcılık yapılamayacağı için uygulamanın bütün sınır kapılarını kapsadığı belirtilmiştir.²⁶¹ Tüzmen, uygulamanın hayata geçmesiyle sınır şehirlerindeki bütün vatandaşların bu kanun kapsamında tutulduğunu, akrabalık ilişkileri nedeniyle giriş-çıkış yapan vatandaşların da bu durumdan olumsuz etkilendiğini ve sınır şehirlerinde ticari faaliyetlerin azaldığını belirtmiştir. Bu nedenlerden dolayı uygulamanın kaldırılması için çalışma yürütüldüğünü ve kayıt dışı ticaretle mücadele için giriş-çıkış denetimlerinin arttırılacağını belirtmiştir.²⁶²

Adana Milletvekili Atilla Başoğlu, Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in yazılı olarak cevaplama için vermiş olduğu soru önergesinde Suriye, İran, Irak, Azerbaycan ve Nahçıvan kapılarından 2000-2005 yılları arasında çıkışı yapılan şeker ve şeker mamüllerinin miktarlarını ve yine aynı yıllar arasında ve aynı sınır kapılarından çıkışı yapılan akaryakıt türlerini, miktarlarını ve maddi değerlerini sormuştur. Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen tarafından verilen yazılı cevapta konuyla ilgili 2000 ve 2005 yılları arasında gerçekleştirilen ticaret çıkış belgelerinin bilgisayar kayıtları Atilla Başoğlu'na verilmiştir.²⁶³

Ardahan Milletvekili Ensar Ögüt, Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım'ın yazılı bir şekilde cevaplama için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde Sovyetler Birliği döneminde faal olan Kars-Gümrü-Nahçıvan demir yolu hattının tekrar ulaşıma açılıp açılmayacağını sormuştur. Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım vermiş olduğu cevapta Kars-Gümrü-Nahçıvan hattının 09.04.1993 tarihinde Dışişleri Bakanlığının isteği doğrultusunda kapatıldığını ve Dışişleri Bakanlığının ikinci bir bildirisine kadar ulaşıma kapalı olacağını belirtmiştir.²⁶⁴

Afyonkarahisar Milletvekili Gültekin Uysal Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu'nun cevaplama için Meclise vermiş olduğu soru önergesinde Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altında olan topraklarını kurtardığını ve yapılan antlaşmayla Nahçıvan-Azerbaycan kara bağlantısının gerçekleştirileceğini bu

²⁶¹ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Esas No: 7/14207, 28.05.2006

²⁶² TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Esas No: 7/14207, 28.05.2006

²⁶³ TBMM Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/6614, 31.05.2005

²⁶⁴ TBMM Başkanlığı, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Esas No: 7/10634, 20.10.2009

gelişmeler ışığında Kars-Iğdır-Nahçıvan demiryolu projesinin daha da önemli hale geldiğini belirtmiştir. Uysal önerenin devamında, Nahçıvan-Iğdır-Kars tren yolu projesinin yapılıp yapılmadığını ve yapılmışsa İran'ın Borualan şehrine bağlantı yolunun gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini sormuştur. Türkiye ve Azerbaycan devletlerinin bölge ve uluslararası arenada daha da güçlenmesine vesile olacak bu projeyi yapmayı düşünüp düşünmediklerinin cevaplandırılmasını istemiştir. Ulaştırma ve Altyapı bakanlığından gelen cevapta, Kars-Iğdır-Nahçıvan demiryolu bağlantı hattının etüt ve fizibilite çalışmalarının devam ettiği belirtilmiştir.²⁶⁵

3.5. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma Yapan Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

TBMM'de konuşma yapan Azerbaycan cumhurbaşkanlarına baktığımız zaman tamamının Nahçıvan doğumlu olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın 1992 yılından günümüze kadar üst düzey devlet yönetimini oluşturan kadroların Nahçıvan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinden oluştuğu görülmektedir.

Türkiye'yi zaman zaman ziyaret eden Azerbaycan Devlet Başkanları Ebulfeyz Elçibey, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev ziyaretleri kapsamında TBMM'de kimi zaman Genel Kurula hitap etmişlerdir. Bu konuşmalara dair içerikler aşağıda verilmiştir.

3.5.1. Ebulfeyz Elçibey'in TBMM Konuşması

Ömrünü Azerbaycan'ın bağımsızlığına adanmış olan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey 26 Haziran 1992 tarihinde TBMM'yi ziyaret etmiştir. TBMM başkanı ziyaretten memnuniyet duyduklarını belirterek Ebulfeyz Elçibey'in Genel Kurul'a hitaplarını Meclis oylamasına sunmuştur. Oylamanın kabul edilmesiyle Elçibey kürsüye davet edilmiştir.²⁶⁶

Elçibey, Gazi Meclis'te konuşma yapmanın kendisini çok mutlu ettiğini, şeref duyduğunu belirterek Meclisi selamlamıştır. Elçibey, Azerbaycan'ın demokrasi ve bağımsızlık mücadelesinin devam ettiğini ve bu mücadelenin Muhammed Emin Resulzade'nin idealleri ışığında yürütüldüğünü vurgulamıştır. Elçibey, Mustafa Kemal Atatürk'ün vermiş olduğu kurtuluş mücadelesiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin,

²⁶⁵ TBMM Başkanlığı, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Esas No: 7/40038, 19.01.2021

²⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, C. 14, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 19, 26.06.1992, s. 177-178.

bugün Türklerin sesini dünyaya duyurduğunu ve bunun kendilerini ziyadesiyle mutlu ettiğini belirtmiştir. Türk Dünyası'nın sesi olan Türkiye'nin demokrasininin işlediğine ve doğu devletlerine örnek teşkil ettiğine vurgu yapan Elçibey, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için yola çıktıklarında kendisine ne yapacaklarını soranlara öncelikli hedeflerinin Mustafa Kemal'in yolu olduğunu, sonrasında ise devletlerini kuracaklarını söylediğini dile getirmiştir.²⁶⁷

Elçibey, demokrasinin Türk ruhunu yansıttığını, Türklere en uygun yönetim biçimi olduğunu, Türklerin tarihte ordusunu bile demokratik esaslara göre kuran bir millet olduğunu, Mustafa Kemal'in Türklerin kendi örfünü âdetini yaşamalarının demokrasi ile mümkün olabileceğini düşündüğünü ve bu nedenle de cumhuriyet rejimini benimseyip Cumhuriyet'i ilan ettiğini söylemiş ve Azerbaycan'ın da bu ilkeler üzerine kurulacağını belirtmiştir. Elçibey, sözlerinin devamında sık sık görüşeceklerini, bir kardeş gibi Türkiye'nin görüş ve önerilerini alacaklarını ve nerede mazlum bir Türk varsa yardımına koşacaklarını vurgulayarak konuşmasını sonlandırmıştır.²⁶⁸

3.5.2. Haydar Aliyev'in TBMM Konuşması

Nahçıvan Yüksek Meclis Başkanlığı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı görevlerini yapan Haydar Aliyev 09 Şubat 1994, 06 Mayıs 1997 ve 13 Mart 2001 tarihlerinde TBMM Genel Kurulu'na hitap etmiştir.

Haydar Aliyev, Cumhurbaşkanı Ahmet Nejdet Sezer'in resmi davetlisi olarak Türkiye'yi ziyaret etmiş ve ziyaret kapsamında 13 Mart 2001 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda bir konuşma yapmıştır. Aliyev, TBMM Genel Kurulu'nda kendisine hitap etme imkanının verilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Genel Kurulu selamlamıştır. Aliyev, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Başbakan Yardımcılarıyla görüşmeler gerçekleştirdiğini, bu görüşmelerin temel amacının Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin daha üst seviyeye taşımak olduğuna vurgu yapmıştır. Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin hem stratejik ortaklık hem de kültürel ve tarihi bağlara dayandığına dikkat çekmiştir ve bu tarihi bağların ilişkilerin ilerlemesinde yüksek katkılarının olduğunu belirtmiştir. İki ülkenin tarihi ilişkilerine değinen Aliyev, XX. asrın başlarında Osmanlı'nın yıkılmasından sonra Türkiye'nin şerefli mücadelesini

²⁶⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 14, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 19, 26.06.1992, s. 177-178.

²⁶⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 14, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 19, 26.06.1992, s. 177-178.

kazanarak TBMM'yi kurduğunu, bugün gelinen noktada ise dünyanın güçlü ve kudretli ülkelerinden biri olduğunu ve aynı zamanda Azerbaycan'a da örnek teşkil ettiğini belirterek TBMM'nin 80. yıl dönümünü kutlamıştır.²⁶⁹

Haydar Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük zorluklar içerisinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulduğunu, geçen 70 yıllık sürede Türkiye'nin büyük badireler atlattığını ancak her badireden güçlü bir şekilde çıktığını sözlerine eklemiştir. Aliyev, Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin Türk halkı, Türk dünyası ve Azerbaycan için ne kadar önemli olduğunun bilinmesini gerektiğini vurgulamıştır.²⁷⁰

Aliyev, Azerbaycan'ın 70 yıla yakın Sovyetler Birliği himayesinde yaşadığını, 1991 yılında bağımsızlığına kavuştuğunu ve bu bağımsızlık mücadelesinin çok çetin şartlarda verildiğini belirtmiştir. 1988 yılı itibariyle Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'ı işgal girişimleriyle mücadele ettiklerini, Ermenistan'a gerek Sovyetler Birliği'nin gerek batılı devletlerin yardım ettiğini, Azerbaycan'ın yalnız bırakıldığını, gelinen noktada Yukarı Karabağ'ın Ermenistan işgali altında olduğunu ve bölgeden 1 milyon Azerbaycan Türkü'nün sürgün edildiğini belirtmiştir. Aliyev, meseleyi barış yoluyla çözmek istediklerini ancak bu meseleyi çözmek için kurulan Minsk Grubu'nun üstüne düşeni yapmadığını, Minsk Grubu'ndan Ermenistan'a baskı yaparak işgal ettikleri topraklardan çıkmalarını sağlamasını istediklerini ancak Minsk grubunun buna yanaşmadığını ifade etmiştir.²⁷¹

Aliyev, yaşanan sıkıntıların ekonomilerine de büyük zararlar verdiğini ancak gelinen nokta itibariyle ekonomik ve siyasi alanlar başta olmak üzere diğer pek çok alanda reformlar gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Aliyev, Türkiye ile ikili ilişkilerin geliştiğini, özellikle petrol ve doğalgaz alanlarında Türkiye ile anlaşmaların yapıldığını, komisyonların kurulduğunu ve yapılan ekonomik işbirliği toplantılarının oldukça faydalı geçtiğini vurgulamıştır. Azerbaycan'ın yaşadığı ekonomik ve siyasi sıkıntılarda Türkiye'nin kendilerine hem dayanma hem gardaş hem de arka olduğunu ve Türkiye'nin desteğine ihtiyaçları olduğunu söylemiştir. Aliyev, ayrıca Ermenilerin iddialarına karşı

²⁶⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 56, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 13.03.2001, s. 480-481-482-483-484-485-486-487-488.

²⁷⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 56, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 13.03.2001, s. 480-481-482-483-484-485-486-487-488.

²⁷¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 56, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 13.03.2001, s. 480-481-482-483-484-485-486-487-488.

iki devletin uluslararası arenada güçlerini birleştirip ortak hareket etmesi gerektiğini söylemiştir.²⁷²

Aliyev, Azerbaycan olarak Türkiye tarihine büyük önem verdiklerini ve okullarda yeni nesillere bunu öğrettiklerini söyleyerek eğitim alanında iki devletin işbirliği yapıp Türkiye, Azerbaycan ve Türk tarihi konularında eserler meydana getirerek gelecek nesillerin bilgilendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁷³ Aliyev, Gençlik yıllarından itibaren TBMM'nin kurulmasıyla ilgili kitapları hayranlıkla okuduğunu, TBMM ve Azerbaycan Meclisi arasında ikili ilişkilerin geliştirilmesi hususunda adımlar atılması gerektiğine vurgu yapmıştır.²⁷⁴

Haydar Aliyev, Türkiye Azerbaycan dostluğunun ebedi ve sarsılmaz olduğunu, bu dostluğun korunması için Azerbaycan'ın üstüne düşeni yapacağını, Türkiye'nin de bu konuda elinden geleni yapacağından emin olduğunu belirterek, Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarının kurtarılmasında Türkiye'nin üstüne düşeni yapacağından emin olduğunu ifade etmiştir. Aliyev, "Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti ve yaşasın Atatürk yolunda giden büyük Türk halkı!" diyerek konuşmasını sonlandırmıştır.²⁷⁵

3.5.3. İlham Aliyev'in TBMM Konuşması

İlham Aliyev, babası Haydar Aliyev'den sonra Azerbaycan'ın cumhurbaşkanı olmuştur. İlham Aliyev, Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretler kapsamında 14 Nisan 2004 ve 06 Kasım 2008 tarihlerinde TBMM Genel Kurulu'na hitap etmiştir.

İlham Aliyev, 06 Kasım 2008 tarihinde yapmış olduğu Türkiye ziyaretinde TBMM'yi de ziyaret etmiştir. Bu ziyaret nedeniyle TBMM'ye hitabı oylanmış ve İlham Aliyev Genel Kurul'a hitap etmiştir. Kürsüye çıkan İlham Aliyev, yeniden kardeş ülkede olmaktan ve TBMM'de hitap etmekten mutluluk duyduğunu belirterek Meclisi selamlamıştır. Aliyev, bir ay önce yapılan Azerbaycan cumhurbaşkanlığı seçimlerini

²⁷² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 56, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 13.03.2001, s. 480-481-482-483-484-485-486-487-488.

²⁷³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 56, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 13.03.2001, s. 480-481-482-483-484-485-486-487-488.

²⁷⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 56, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 13.03.2001, s. 480-481-482-483-484-485-486-487-488.

²⁷⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 56, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 13.03.2001, s. 480-481-482-483-484-485-486-487-488.

kazandığını ve ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yaptığını söylemiştir. İki ülke ilişkilerinin çok yüksek seviyede olduğunu ve bu ilişkinin dünyada örnek teşkil ettiğini, bunun temel sebebinin ise iki devletin tarihten gelen soy birlikteliği olduğunu belirterek, Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin çok güzel durumda olduğunu, özellikle enerji, ekonomi ve siyasi alanlarda tam bir işbirliği içinde olduklarını vurgulamıştır.²⁷⁶

Aliyev, çok hassas bir bölgede yaşadıklarını, Kafkaslarda barışın tesis edilmesinin hassasiyet gerektirdiğini belirterek Azerbaycan'ın toprakları olan Karabağ bölgesinin 20 yıldır işgal altında olduğunu, Ermenilerin bölgede işgalci bir tutum ve soykırım siyaseti yürüttüklerini, bundan dolayı bölgede barışın tesis edilmesinde zorluklar yaşandığını belirtmiştir. Aliyev, bir milyondan fazla Azerbaycanlı vatandaşın ana yurtlarından uzak yaşadığını ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanamadığını dile getirmiştir. Aliyev, Türkiye'nin desteğiyle Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda Ermenilerin işgal ettiği bölgelerden çıkarılması için karar alınmasına rağmen bu kararın uygulanmadığını vurgulamıştır. Yapılan görüşmelerin Karabağ'ın durumunda değişikliğe neden olmadığını ancak Türkiye'nin uluslararası alanda Karabağ meselesine çok ciddi destek vermesinin kendilerini memnun ettiğini söylemiştir. İki ülke arasında geliştirilen ekonomik ve siyasi işbirliğinin, bölgede daha çok söz sahibi olunmasında önemli olduğunu vurgulayan Aliyev, güçlenen Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgenin geleceğini belirleyeceğini ve Karabağ'ın er ya da geç işgalden kurtarılacağını belirtmiştir.²⁷⁷

Aliyev, Azerbaycan'ın son beş yılda güzel ilerlemeler kat ettiğini vurgu yaparak ekonomik, siyasi ve diğer pek çok alanda gelişmeler gösterdiğini, uygulanan kalkınma programlarının büyük başarılar elde ettiğini ve gerçekleştirilen reformların ülkeyi geleceğe umutla taşıyacağını belirtmiştir. Fakat her ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da bazı sorunların olduğunu, bu sorunları aşmak için çalıştıklarını, her alan için ayrı ayrı programlar geliştiklerini ve bunların neticesinde Azerbaycan'ın daha güçlü bir ülke olacağını dile getirmiştir. Aliyev, Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerinin daha da

²⁷⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 30, Dönem: 23, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 14, 06.11.2008, s. 599-600-601-602-603

²⁷⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 30, Dönem: 23, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 14, 06.11.2008, s. 599-600-601-602-603

ilerleyeceğini vurgulayarak ve “Yaşasın Azerbaycan Türkiye dostluğu ve kardeşliği!” diyerek konuşmasını sonlandırmıştır.²⁷⁸

²⁷⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 30, Dönem: 23, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 14, 06.11.2008, s. 599-600-601-602-603

SONUÇ

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri gerek Türkiye'nin gerekse Azerbaycan ve Nahçıvan'ın kalkınması için kilit rol oynamaktadır. Türkiye ile Azerbaycan ve Nahçıvan arasında geliştirilen işbirliği çalışmaları doğal olarak İran, Rusya ve Ermenistan gibi bölgede güç ve konum elde etmeye çalışan diğer devletleri rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlığın temel sebeplerinden biri Türkiye ile Azerbaycan ve Nahçıvan'ın ortak stratejik hedeflerinin olması ve özellikle Ermenistan'ın bölge toprakları üzerinde hak iddia etmesinden ileri geldiği görülmektedir. Türkiye'nin özellikle Nahçıvan üzerinden gerçekleştirdiği sınır ticareti ve ticari ortaklıklar vasıtasıyla Orta Asya coğrafyasıyla bağ kurması ve söz konusu devletleri rahatsız eden diğer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak buna rağmen Türkiye'nin bölgede diplomatik bir aktör olarak her geçen gün daha fazla söz sahibi olduğu ve güç kazandığı da görülmektedir. Ayrıca İki ülkenin Türk Devletleri Teşkilatı gibi Türk dünyasının tamamını kapsayan stratejik hedef ortaklıklarının bulunması ve Azerbaycan-Türkiye dostluğunun pekiştirilmesi, bu iki büyük siyasi aktörün çevre aktörler tarafından tehdit olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Nahçıvan ise Türkiye ile Azerbaycan'ın ortak ideallerinin gerçekleşmesinde önemli bir merkez olup iki ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarının güçlenmesinde aracı rol üstlenen önemli bir bölge olarak karşımıza çıkmakta ve anlaşılıyor ki gelecekte de bu konumunu muhafaza edecektir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden günümüze kadar Azerbaycan ve Nahçıvan'a karşı dostluk ve kardeşlik hukuku ile yaklaşmıştır. Bu nedenle birçok kez çeşitli imtiyazlar sağlamış ve işbirliğinin güven ve samimiyet temelli gelişmesine öncülük etmiştir. Bu güvenin oluşmasında gerek Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'a yaklaşımı gerekse sonraki süreçlerde siyasi liderlerin bölgeye yönelik olumlu politikaları katkı sağlayıcı olmuştur.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan TBMM Genel Kurul Tutanaklarını incelediğimizde Türkiye Cumhuriyeti milletvekilleri ve bakanlarının yakın siyasi tarihte Nahçıvan ile geliştirilecek sınır-gümrük ortaklığı, ticari ilişkiler, kültürel bağların güçlendirilmesi, askeri ve siyasi gibi pek çok ilişkinin geliştirilmesine ve güçlendirilmesine öncü oldukları görülmektedir.

Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi milletvekillerinin TBMM Genel Kurulu'nda yapmış oldukları gündem dışı konuşmalar incelendiğinde, Nahçıvan ile ilişkilerin sadece diplomatik ilişkiler düzeyinde kalmadığı, aksine Nahçıvan ile samimiyet bağlarının güçlendirilmesi için adımlar atıldığı, Nahçıvan halkının Türk halkından ayrı görülmediği ve Nahçıvan halkının onuru ve refahının gözetildiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda TBMM Genel Kurulu'nda gerçekleştirilen çalışmaların sadece iki devletin diplomatik ilişkilerini kapsamadığı bunun ötesinde bir kader birliği yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle Nahçıvan Türkiye'den ayrı düşünülmemiş ve Nahçıvan halkını Türk halkından farklı görmeyen yaklaşımlar ortaya konmuştur. Nahçıvan ile olan ilişkilerde, Nahçıvan halkının bizatihi diplomatik ilişkilerin belirleyici unsuru olduğu bir yaklaşım ikili ilişkilerin güçlenmesini ve geliştirilmesini daha kolaylaştırmıştır. Ancak TBMM Genel Kurulu'nda bazı milletvekillerinin iki ülkenin işbirliğine çekimser yaklaşımları da dikkatlerden kaçmamaktadır. Türkiye ile Azerbaycan halklarının Türk dünyasının önemli iki unsuru olarak birbirlerine yakınlaşması, samimi kültürel ilişkiler geliştirmesi gerektiği fikriyle hareket eden parlamenterlerin yanı sıra mevcut ilişkilerin iki yabancı devletin diplomatik ve ticari ilişkilerinde olması gereken hukuki zeminde yürütülmesi gerektiğini düşünen ve bu doğrultuda beyanlarda bulunan milletvekillerinin de olduğu görülmüştür.

TBMM'de Ermenistan'ın 1992 Nahçıvan saldırıları büyük tartışmalara sebep olmuş, dışişleri bakanı ve hükümet ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Parti grupları adına söz alan milletvekilleri askeri müdahale seçeneğinin en önemli caydırıcılığa sahip olduğunu belirtmiştir. Netice itibariyle Ermenistan'ın geri adım atmasında bu seçeneğin gündeme gelmesinin rolü büyük olmuştur.

Türkiye ile Nahçıvan'ın en az ticari ilişkiler kadar askeri konularda da işbirliği yapmasının bölgenin refahı ve toprak bütünlüğü için önem arz ettiği söylenebilir. Bu nedenle TBMM Genel Kurulu'nda Türkiye ile Nahçıvan'ın askeri işbirliğinin güçlendirilmesine yönelik çalışmaların bulunması anlamlıdır. Nitekim bölgede Ermenistan gibi işgalci bir aktörün varlığı ve iki devletin tam ortasında bulunması Nahçıvan'ı askeri anlamda daha da önemli kılmaktadır.

Hasret Köprüsü'nün açılışında görüldüğü gibi Ermenistan, kendisi veya terör örgütleri eliyle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağların güçlenmesini önlemek amacıyla terör saldırıları dâhil her türlü engeli çıkarmaktan çekinmemekte hatta katliam

yapmaktan ve işgalde bulunmaktan geri durmamaktadır. Diğer taraftan Rusya da Ermenilerin bu tutumunu zaman zaman desteklemekte, hatta emelleri doğrultusunda kimi zaman Ermenistan'ı taşeron olarak kullanmaktadır. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin işgal edilmesi de Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki koridorun ortadan kaldırılması ve bunun neticesi olarak da Nahçıvan'ın daha savunmasız hâle getirilmesi politikasının bir ürünüdür. Bütün bunlara rağmen TBMM Genel Kurul tutanaklarından anlaşıldığı kadarıyla Türkiye Nahçıvan'ın izole ve savunmasız hâle getirilmesi çalışmalarını çoğu zaman boşa çıkarmış ve bu yönde çalışmalar yürütmüştür.

Hâlihazırda hem Avrupa Birliği ülkeleri hem de Rusya'dan belli ölçüde ve zamanlarda destek gören Ermenistan'ın bölgede sergilediği işgal ve terör faaliyetlerinin önüne geçebilmek ve Nahçıvan'ı Türkiye ve Azerbaycan'ın askeri güçlerinin bulunduğu korunaklı bir bölge hâline getirmek hem bölgenin hem de Türk milletinin huzuru ve refahı için gerekli görünmektedir.

Bu doğrultuda Türkiye'nin Nahçıvan ile geliştirdiği siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilerin hem tarihi seyri hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin Nahçıvan meselesinde sürekli Nahçıvan ve Azerbaycan yanında tavizsiz duruşunun devam ettirilmesi gerektiği hatta bu ilişkilerin uluslararası ilişkiler disiplini yaklaşımına uygun daha da ilerletilmesi gerekli görünmektedir. Bu amaca hizmet edeceğini düşündüğümüz öneriler şu şekildedir.

a. 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan Anlaşması ile Türk Keneşi ismiyle kurulan ve 12 Kasım 2021 tarihinde Türk Devletleri Teşkilatı ismini alan uluslararası organizasyonda Nahçıvan'ın konumu güçlendirilmelidir.

b. Türk Dünyası Nahçıvan Yılı ilan edilerek bölgenin kültürel dokusu ve ekonomik potansiyeli dünya kamuoyuna tanıtılmalıdır. Böylelikle Nahçıvan'ın ticaret ağlarının kesişiminde yer alan konumundan dolayı enerji ve lojistik başta olmak üzere uluslararası sektörlerin yatırım hedefleri içerisinde yer alması sağlanmalıdır.

c. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin vatandaşlarına Türkiye Cumhuriyeti tarafından imtiyazlar tanınmalıdır.

d. Türkiye'nin Iğdır şehri ile Nahçıvan'ın aynı isimdeki şehir merkezi arasında kardeş şehir anlaşmaları imzalanmalıdır. Her iki şehir belediyesi arasında sosyal ve kültürel etkinliklerin düzenlenmesi sağlanmalıdır.

e. TBMM Genel Kurul Tutanaklarında çoğunlukla Iğdır milletvekillerinin Nahçıvan ile gümrük, sınır kapısı meseleleri, Nahçıvan vatandaşlarına tanınan veya tanınmayan ticari imtiyazlar üzerine fikir beyan ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla Iğdır milletvekillerinin Nahçıvan ile ilişkilerin yakın takipçisi olma imkanı bulunmaktadır. Bu imkandan hareketle Nahçıvan'ın yasama organı olan Bakanlar Kurulu ile TBMM Iğdır Milletvekilleri arasında işbirliğine dayalı proje ve önerilerin tartışıldığı bir komisyon kurulmalıdır. Böylelikle iki ülkenin yasama mercileri arasında da yakın temaslar sağlanmış olacaktır.

f. Nahçıvan ile mevcut lojistik anlaşmalar genişletilmelidir. Gümrüklerde çalışan personel sayısı artırılarak lojistik faaliyetlerin daha hızlı gerçekleşmesi sağlanmalıdır. Böylelikle Nahçıvan'ın uluslararası lojistik avantajları çoğalacak ve buna bağlı olarak da bölgenin ticaret hacmi artacaktır.

g. Nahçıvan ile ilişkilerde milletvekillerinin dile getirmiş olduğu en önemli sorun sınır ticaretinde yaşanan sorun ve kotalardır. Bu sorunların giderilmesi için Nahçıvan'a açılan Dilucu Sınır Kapısına özgü çalışmalar yürütülüp bölgenin ekonomik faaliyetlerinde katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Akyıldırım, Sözer. Hasret Köprüsünün Açılışı. Yeşil İğdır Gazetesi, 2019.
- Aliyev, Şahin Yusuf. Türkiye-Nahçıvan İlişkilerinde Ulaşım Sektörünün Rolü. *Belgü Dergisi*, 4, 2019, ss. 7-15.
- Anadolu Ajansı. Nahçıvan'daki Tüm Ürünler, Türkiye Ticaretinde Serbest Hale geldi, Anadolu Ajansı, 28.10.2017.
- Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-yeni-baglanti-saglayacak/2259193> Görüntülenme Tarihi: 13.11.2021
- Ahmadov, Natig, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Bağımsızlık Yıllarında Eğitimin Gelişimi, (<http://tehsil.nmr.az/home/540-2019-11-15-10-49-53.html>) Erişim Tarihi:01.01.2022
- Asker, Ali. Özpinar, Zeynep Gizem. Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2021. ss. 83-106.
- Asker, Ali. Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2015, ss. 537-546
- Asker, Ali. Rusya'nın Ermenistan'da Askeri Varlığı: Hukuki ve Politik Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2012. ss. 93-112.
- Asker, Ali. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Pragmatist Boyutu. *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu*, Lefke-K.K.T.C: Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği, 2010. ss. 405-408.
- Asker, Ali. Ermeni Açılımı Sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkileri. *21.Yüzyıl Enstitüsü*, 2010. ss. 45-55.
- Asker, Ali. Özdaşlı, Esmâ. Kafkaslarda Ermeni Mezalimi (1905-06) ve “Kanlı Seneler’in Bitmeyen Öyküsü”. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2018. ss. 37-64.
- Asker, Ali. Rusya'nın Ermenistan'da Askeri Varlığı: Hukuki ve Politik Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2012. ss. 93-112
- Asker, Ali. Koyuncu, Mehmet. Uluslararası Politik Ekonomi ekseninde Çin'in Güney Kafkasya Bölgesine Yönelik Stratejik Hamleleri. *Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya*. İzmir: İksad, 2021. ss. 21-43.
- Atnur, İbrahim Ethem. *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

- Atnur, İbrahim Ethem. Nahçıvan. *Yeni Türkiye Dergisi: Türk Dünyası - II*, 2013. ss. 1486-1496.
- Atnur, İbrahim Ethem. Mustafa Kemal (Atatürk) ve Nahçıvan. *Erdem Dergisi*, 1998. ss. 367-369
- Atnur, İbrahim Ethem. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti. *Yeni Türkiye Dergisi: Kafkaslar IV*, 2015. ss. 594-604.
- Atnur, İbrahim Ethem. Emperyal Güçlerin Ermenistan Lehine Nahçıvan'ın İstiklaline El Koyma Çabaları. *Tarihi ve Çağdaş Nahçıvan*. İstanbul: Araz Yayıncılık, 2016. ss. 83-131.
- Atlı, Cengiz. İğdır Nahçıvan İlişkilerinde Önemli Geçiş Noktası Hasret Kapısı-Açılışı ve İki Ülke İlişkilerindeki Rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013. ss. 8-17.
- Aydın, Ulviyye. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı(2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2018. ss. 38-62
- Azerbaycan Ülke Profili. T.C Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, (https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2021.pdf) 2021
- Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Nahçıvan Ofisi <http://dmfa.nakhchivan.az/index.php/az/08/0802/8-az/35-nakhdzivanda-ermeniterrorizmi> Erişim Tarihi: 21.11.2021
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi (<https://www.stat.gov.az/index.php?lang=az>). Erişim tarihi: 12.12.2021
- <https://www.eurasian-research.org/publication/zengezur-koridorunun-azerbaycan-ve-bolge-icin-onemi/?lang=tr> Görüntülenme Tarihi: 12.11.2021
- BBC Türkçe, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55109473> Görüntülenme Tarihi: 05.12.2021
- Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş (<https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiyenahcivan-dogal-gaz-bor/315>) 16.12.2020.
- Boy, Arzu. Gümrü-Moskova-Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mülteci Problemi, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018. ss. 551-575.
- Genç, Reşat. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1997. ss. 1207-1213.
- Güner, İbrahim. Bekdemir, Ünsal. Dilucu gümrük kapısından yapılan sınır ticareti ve İğdır'a etkileri, *Türk Coğrafya Dergisi*, 2014. ss. 123-139.

- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Dilucu Sınır Kapısı Müdürlüğü
<https://gurbulak.ticaret.gov.tr/kurumsal/baglanti-mudurluklerimiz/dilucu-gumruk-mudurlugu>), 2021.
- Göl, Hacer. Geçmişten Günümüze Azerbaycan. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016. ss. 153-170
- Gönlübol, Mehmet. Sar, Cem. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.
- Hacıyev, İsmail. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti dinamik ve sürdürülebilir kalkınma yolunda. *Halk Gazetesi*, 2018.
- Hacıyev, İsmayıl. Amanoğlu, Ebulfez. *Tarihte Ve Günümüzde Nahçıvan*. Ankara: 1998.
- Hacıyev, İsmail. *Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimi*. Nahçıvan: Anas, 2020.
- Hacıyev, İsmail. Amanoğlu, Ebulfez. *Tarihte Ve Günümüzde Nahçıvan*. Ankara: 1998.
- Hacıyev, İsmail. Nahçıvan Özerklik Statüsü Korunması ve Tarihi Başarı. Azerbaycan: Azerbaycan Milli Kütüphanesi, 2009.
- Hacıyev, İsmail. Ermenilerin Nahçıvan İddiaları: Hayal ve Gerçekler. *Yeni Türkiye Dergisi: Kafkaslar IV*, 2015. ss. 640-654
- Hazar Enerji dergisinin Nahçıvan'a özel sayısının tanıtımı. *İki Sahil Gazetesi*, 2018.
- Işık, Mithat. Kafkasya'nın Geleceği için Stratejik Düşünce, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2018.
- İskender Yılmaz, İskender. *Gümrü Antlaşması*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2001.
- İpek, Nedim, "Ulus Devlet Anlayışı ve Aras Türk Hükümeti," *Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016, Nahçıvan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s. 90-91.
- Köylü, Meltem Keskin. Nahçıvan'ın Finansal Güçlenmesi ve Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 54, 2017. ss. 331-344
- Kahramanov, Nazım. Aras Türk Hükümetinin Kuruluşu, Tarih Bilinci, İRS-ARZ, 2014.
- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler. T.C. Dışişleri Bakanlığı. 2014.
- Nahçıvan: işgal tehdidinden stratejik kalkınma hedeflerine. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti - 90. yıl dönümü. *İki Sahil Gazetesi*, 2014.

- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Resmi İnternet Sitesi <http://www.nakhchivan.az/portal-1/index-2.htm> Erişim Tarihi: 22.11.2021.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan*. İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2011.
- Öztiğ, İdil Laçin. Türkiye - Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018. ss. 413-430.
- Sakar, Zeynep. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri Çerçevesinde;" Nahçıvan Ekonomisinin Türkiye için Stratejik Önemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018. ss. 1063-1078.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri ilişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2000.
- Şihaliyev, Emin Arif. Türk Kapısı Nahçıvan: Bölgenin Jeopolitik Konumu ve Ermeni Faaliyetleri. *Tarihi ve Çağdaş Nahçıvan*. İstanbul: Araz Yayıncılık, 2016. ss. 59-82.
- Şihaliyev, Emin. Ermenilerin Nahçıvan İddiaları ve XX. Yüzyıl Başlarında Yapılan Katliamlarda Büyük Göçlerin Rolü. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2016. ss. 175-192.
- Şimşek, Oğuz. Nahçıvan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010. ss. 111-132.
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı- Nahçıvan Başkonsoloslugu (<http://nahcivan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254049>) 2021.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması. Nahçıvan: 2009.
- Türk Devletleri Teşkilatı (<https://www.turkkon.org/tr>) 2021.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/87, 19.03.1992
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/88, 19.03.1992
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/89, 19.03.1992
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/90, 19.03.1992

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/91,
10.03.1992

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2, Esas No: 7/340,
23/09/1992

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/1618,
26/07/1993

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 19, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/2785,
06/12/1993

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/396,
11.04.2003

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/975,
17.07.2003

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/1083,
30.07.2003

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 1, Esas No: 7/1084,
30.07.2003

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/4428,
08.12.2004

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/4385,
08.12.2004

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/5263,
07.03.2005

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Esas No: 7/8183,
08.08.2005

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 3, Esas No: 7/6614,
31.05.2005

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Esas No:
7/14207, 28.05.2006

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Esas No:
7/10634, 20.10.2009

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Esas No:
7/40038, 19.01.2021

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 14, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 19, 26.06.1992.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Plan ve Bütçe Komisyonu, Yasama Dönemi: 27, Yasama Yılı: 2, 09.11.2018.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dışişleri Komisyonu, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 2, 01.10.2011.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dışişleri Komisyonu, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 2, 01.12.2011.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi Dışişleri Komisyonu, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 3, 24.01.2013.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dışişleri Komisyonu, Yasama Dönemi: 26, Yasama Yılı: 1,, 18.02.2016.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 3, 30.05.2013.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 3, Dönem: 1, Yasam Yılı: 1, Birleşim: 48, 14.08.1336.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 8, Dönem: 1, Yasam Yılı: 1, Birleşim: 143, 03.2.1337.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 9, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 3, 05.3.1337.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 2, Dönem: 1, Yasam Yılı: 1, Birleşim: 26, 03.7.1337.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 9, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 11, 24.3.1337.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 11, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 50, 17.7.1337.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 11, Dönem: 1, Yasam Yılı: 2, Birleşim: 53, 21.7.1337.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 18, Dönem: 1, Yasam Yılı: 3, Birleşim: 9, 16.3.1338.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. Cilt 7, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 56, 20.03.1992.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. Cilt 11, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 78, 20.05.1992.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 90, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 133, 04.07.1995.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 9, Dönem: 20, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 86, 01.08.1996.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 24, Dönem: 20, Yasama Yılı: 2, Birleşim:78, 04.04.1997.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 54, Dönem: 20, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 102, 10.06.1998.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 14, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 10, 21.10.1999.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 14, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 12, 27.10.1999.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 33, Dönem: 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 99, 25.05.2000.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 78, Dönem: 21, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 31, 05.12.2001.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 75, Dönem: 21, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 18, 08.11.2001.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 56, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 68, 13.03.2001,
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 96, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 10, 20.10.2005.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 47, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 83, 27.03.2013.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 14, Dönem: 27, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 93, 25.06.2019.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 5, Dönem: 18, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 39, 22.03.1988.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 37, Dönem: 18, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 54, 22.12.1989.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 4, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 44, 04.03.1992.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 65, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 63, 14.04.1992.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 65, Dönem: 19, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 2, 06.09.1994.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 30, Dönem 21, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 75, 04.04.2000.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 62, Dönem: 21, Yasama Yılı:3, Birleşim: 95, 02.05.2001, s.311:313.330.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 112, Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 67, 23.02.2006.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 30, Dönem: 23, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 14, 06.11.2008,
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt. 51, Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 9, 21.10.2009.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 27, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 2, 06.10.2020
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 27, Yasama Yılı:4 , Birleşim: 14, 10.11.2020
- Yeşilot, Okan. Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2008. ss. 187-199.
- Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer. Türkiye Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2020
- Yılmaz, Reha. Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem. *Bilge Strateji Dergisi*, 2010. ss. 23-41..
- Zamanlı, Elçin. XX. Yüzyılın Başlarında Nahçıvan Uluslararası İlişkiler Sisteminde. *Tarihi ve Çağdaş Nahçıvan*, İstanbul: Araz Yayıncılık, 2016. ss. 162-176.
- Zamanov, Hüseyin. Mevcut Durum ve Nahçıvan – Türkiye Ticaret Ekonomik İlişkilerini İyileştirme Yolları. Mevcut Durum ve Türkiye ile Ticari ve Ekonomik İlişkileri Geliştirmeni Nahçıvan-Türkiye diplomatik ilişkileri üzerine yeni bir düzeyde Cumhuriyet bilimsel konferansı. Nahçıvan Devlet Üniversitesi: Şevk Yayınevi, 2019

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: TBMM Görüşmelerinde Nahçıvan konulu tutanakların arşiv bilgisi.....	14
Tablo 2: TBMM Soru Önergelerinde Nahçıvan konulu tutanakların arşiv bilgisi.....	15
Tablo 3: TBMM Komisyon Görüşmelerinde Nahçıvan konulu tutanakların arşiv bilgisi.....	15
Tablo 4: 2011 verilerine göre Nahçıvan'da yaşayan azınlıkların sayıları.....	29
Tablo 5: Ermenilerin Nahçıvan'da halktan zorla aldıkları mallar.....	41
Tablo 6: Ermenilerin Nahçıvan'da katlettikleri ve kaçırdıkları insanların listesi....	42

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Nahçıvan'ın Jeopolitik Konumu.....	28
Şekil 2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Şehirleri Haritası.....	31
Şekil 3. Zengezur Koridoru.....	52

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve Ortaöğretimini Malatya'da tamamladıktan sonra 2009 yılında Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünü kazandı. Üniversiteden 2013 yılında mezun olduktan sonra 2018 yılında Karabük Üniversitesi'nde Bölge Çalışmaları(Disiplinlerarası) Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı.